

ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ « ΗΓΕΜΟΝΟΣ » ΤΟΥ ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΗ

Γ' *

Ἄλλ' ὅ,τι ἰδίως καθίστησιν ἔξοχον τὸν Μακιαβέλλην, εἶναι ἡ ἐπιφανὴς περιωπὴ, ἣν κατέχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἥτις μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη οὐδένα ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἀνώτερον θεωρητικόν. Καθὼς ὁ Βάκων ἀνέτρεψε τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, διαταμῶν νέας τρίβους καὶ ὑποδείξας καθαρωτέρους ὀρίζοντας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, οὕτω καὶ ὁ Μακιαβέλλης, Βάκων τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ὑπὸ πάσας δὲ τὰς ἐπόψεις ἐφάμιλλον αὐτῷ κατὰ τὴν ἔρευναν καὶ τὸν πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἔρωτα πνεύμα, ἀπηλευθέρωσε τὴν πολιτικὴν ἰδέαν ἀπὸ τῆς αὐθεντίας τῆς θρησκευτικῆς ἀπόψεως, δούς εἰς αὐτὴν νέον τύπον καὶ νέον χαρακτῆρα καὶ ἐν τῇ θεωρίᾳ καὶ ἐν τῇ πράξει. Υἱὸς μητρὸς μουσοτραφοῦς, ποιητρίας μάλιστα, τρόφιμος τῆς ἑλληνικῆς μαθήσεως καὶ ἐπιστήμης, οἰκεῖος τῶν ἐξοχωτέρων φιλολόγων τῆς ἐποχῆς του, τοῦ Ἀρετίνου, τοῦ Poggio καὶ τοῦ Σκάλα, εἶχεν ἐκμυζήσει ἐν τοῖς λειμῶσι τῆς ἀρχαίας σοφίας τὸ κλασικὸν ἐκεῖνο νέκταρ, τὸ ὅποιον, ὡς τὸ μάννα τῆς παραδόσεως, εἶχε διαθρῄψει ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὸ κατὰ πρῶτον ἐξεγεσθὲν νεώτερον πνεῦμα ἐν Εὐρώπῃ. Οὕτως ἡ πολιτεία τοῦ Μακιαβέλλη εἶναι μὲν ἡ ἀρχαία πολιτεία τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πολυβίου, ἀλλ' ἅμα καὶ ἡ νέα πολιτικὴ ἐπιστήμη καὶ τέχνη, εἰς ἣν εἰσῆρχετο ἡδὴ ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινὴν κατὰ τὸ τέλος τοῦ Μεσαίωνος.

Ὁ χριστιανικὸς μεσαίων ἀνεκλήρουξεν ὡς ἰσχύον αὐτοῦ ὑπέρτατον πολιτικὸν δόγμα τὸ λόγιον τοῦ Παύλου: ἀπὸ Θεοῦ πᾶσα ἐξουσία μοιραία ἐκφρασις, κληροδοτήσασα τὸ ἐπικληθὲν θεῖον δίκαιον εἰς τὴν κατόπιν ἀνθρωπότητα· ἡ δὲ ἐκκλησία, ἡ δυτικὴ κατ' ἐξοχὴν, ἀνέπτυξε τὴν θεωρίαν ταύτην βραδύτερον μετὰ θαυμασίας τέχνης πρὸς προαγωγὴν τῶν ἰδίων αὐτῆς συμφερόντων. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία βασιζέται ἰδίως ἐπὶ τοῦ δασμοῦ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἀντιπροσωπευομένου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος. Ἐπὶ δὲ τῇ βάσει τοῦ δασμοῦ τούτου διετυπώθη καὶ ἡ πολιτικὴ ἰδέα τοῦ μεσαίωνος: τὸν μὲν ἠθικὸν κόσμον ἐκπροσωπεῖ ἡ ἐκκλησία, τὸν δὲ φυσικὸν ἡ πολιτεία. Ἄλλ' ὅπως τὸ πνεῦμα τυγχάνει ὑπέρτερον τοῦ σώματος, οὕτω καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία ὀφείλει αὐτοδικαίως νὰ ἦναι ὑπερτέρα τῆς πολιτι-

* Ἰδε σελ. 4. Συνέχεια καὶ τέλος.

κῆς. Ὁ μέγας θεολόγος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ὁ ἄγγελος τῆς σχολῆς, Θωμᾶς ὁ Ἀκρινάτης, ἔγραφε κατὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα εἰς τὸν τότε βασιλέα τῆς Κύπρου τὰς ἐξῆς ἐποικοδομητικὰς πολιτικὰς σκέψεις: «Τάσις τῆς ἐθνικῆς ἀρχαιότητος ἦτο ἡ πρὸς τὰ ἀνθρώπινα καὶ τὴν καθολικὴν εὐμαρειαὶ λατρεία» ἐντεῦθεν οἱ ἱερεῖς ἦσαν ὑποδεέστεροι τῶν βασιλέων. Ἄλλ' ἐν τῷ νέῳ νόμῳ τυγχάνει ὑπέρτερον τὸ ἱερατεῖον, τὸ ὁποῖον κέκτηται τὴν πρωτοβουλίαν, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ οὐράνια πράγματα, συνεπῶς ἐν τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ οἱ βασιλεῖς ὀφείλουσι νὰ ἦναι ὑπήκοοι τῶν ἱερέων. . . . Τοῦτου ἕνεκα ὁ Πάπας διατελεῖ καθ' ὑψηλοτέραν ἔννοιαν τοῦ Χριστοῦ ὁ ἐπὶ τῆς γῆς ἀντιπρόσωπος, ὑπέρτερος τοῦ βασιλέως ἢ τοῦ αὐτοκράτορος, καθὼς δὲ τὸ σῶμα κινεῖται ὑπὸ τῆς δυνάμεως τῆς ψυχῆς, οὕτως ἐπίσης ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς πνευματικῆς ἢ κοσμικῆς ἐξουσίας»¹.

Αὕτη εἶναι ἡ περιώνυμος θεωρία τῶν δύο ξιφῶν τοῦ μεσαίωτος, τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ κοσμικοῦ, τοῦ μὲν ἐκπροσωποῦντος τὴν θρησκευτικὴν, τοῦ δὲ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἀφ' ἧς προῆλθεν ἐν Εὐρώπῃ ἡ πολλὴ ἐκείνη ἔρις καὶ πᾶλη, ἡ καταστροφή καὶ ἡ ἐρήμωσις. Ἄλλὰ μετὰ τῆς Ἀναγεννήσεως ἐπῆλθε νέα τῶν πραγμάτων ἀποψις, ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τοῦ ἠθικοῦ ἐν τῷ βίῳ μικροκόσμου, ὡς τοῦ κέντρου καὶ τοῦ τέλους, περὶ ὃ στρέφεται καὶ πρὸς ὃ τείνει ἡ κοινωνία. Ταύτης δὲ τῆς νέας ἠθικῆς ἀπόψεως, ἣν ὀφείλομεν εἰς τὴν παλιγγενεσίαν τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως, διετύπωσε τὰς ἀρχὰς ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτοῦ θεωρίᾳ ὁ Μακιαβέλλης, ἄνευ ὑπερβολῆς δυνάμενος νὰ ἐπικληθῆ ὁ πατὴρ τῆς νέας πολιτικῆς ἐπιστήμης. Ἦτο ἀληθῶς ἐθνικός, κατὰ τὴν εὐγενεστέραν τῆς λέξεως ἔννοιαν, ὁ Ἴταλὸς τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, ὁ γράψας τοὺς λόγους τούτους: «Ἡ ἡμετέρα θρησκεία στέφει μᾶλλον τὰς ἀρετὰς τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ τῆς ἀσκήσεως, ἢ τὰς ἀρετὰς τῆς δράσεως. Τίθησι τὴν ὑπερτάτην εὐδαιμονίαν ἐν τῇ ταπεινότητι, ἐν τῷ ἐξευτελισμῷ, ἐν τῇ περιφρονήσει τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἐνῶ τούναντίον ἡ ἄλλη ἐξαρτᾷ τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν ἐκ τῆς ψυχικῆς μεγαλοφροσύνης, ἐκ τῆς σωματικῆς ἰσχύος καὶ ἐξ ὅλων τῶν προτερημάτων, δι' ὧν καθίσταται ἐπίφοβος ὁ ἀνθρώπος.»²

Ἡ πολιτικὴ θεωρία τοῦ Μακιαβέλλη περιλαμβάνεται ἐν τοῖς *Λόγοις περὶ τῆς πρώτης δεκάδος τῆς ἱστορίας τοῦ Τίτου Λιβίου* (*Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio*) καὶ ἐν τῷ *Ἡγεμόνι* (*il Principe*).

Τὸ πρῶτον τῶν ἔργων τούτων κέκτηται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον καθολικὸν σκοπὸν καὶ χαρακτῆρα. Ὡς ὁ Ἕλληνας Πολύβιος, πρὸς τὸν ἱστορικὸν τοῦ ὁποῖου καὶ πολιτικὸν χαρακτῆρα μεγάλην ἔχει τὴν συγγένειαν ὁ ἱστορικὸς τῆς Φλωρεντίας καὶ πολιτειολόγος τῆς Ἀναγεννήσεως, πολιτικὸν ἰδεῶδες αὐτοῦ καὶ πρότυπον ἔχει τὴν ῥωμαϊκὴν πολιτείαν. Ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος δὲν

¹ De Regimine Principum I, 20—III, 10.

² Discorsi, II, 2.

ἀναζητεῖ τὸ κοινωνικὸν ἢ πολιτικὸν αὐτοῦ ἰδεῶδες ἐπὶ τῶν συνδέφων ἢ ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ δημιουργικῇ φαντασίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ χώρᾳ τῆς πραγματικότητος καὶ τῆς ἱστορίας. Ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ, ὅστις γράφων ἄλλοτε περὶ στρατιωτικῆς τέχνης, ὑπεδείκνυε τοὺς Ῥωμαίους ὡς πρότυπα εἰς τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ, πράττει τοῦτο ἤδη ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ, λαμβάνων ἀφορμὴν ἀπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ Τίτου Λιβίου, σκοπῶν νὰ διαγράψῃ τὴν εἰκόνα τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας καὶ νὰ ὑποδείξῃ αὐτὴν οἰονεὶ πρότυπον καὶ ἰδεῶδες τῆς νέας ἰταλικῆς πολιτείας, ὑπὲρ ἧς οὐκ ἐπαύσατο καθ' ἅπαντα τὸν βίον αὐτοῦ ἐργαζόμενος εἴτε ὡς συγγραφεὺς, εἴτε ὡς πολιτευτῆς. Οἱ Λόγοι περὶ τῆς πρώτης δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου περιέχουσι πράγματι, κατὰ τὴν εὐφυῆ ἐκφρασίαν τοῦ Μακώλαιου¹, τὴν ἱστορίαν λαοῦ φιλοδόξου, πρωταγωνιστήσαντος ἕνεκα τοῦ ἐμβριθοῦς καὶ ζωτικῆς αὐτοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ, χάρις εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ῥωμαϊκὴ πολιτεία διεκρίθη ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Τὸ βιβλίον ἐγράφη μετὰ τὴν κατὰ λυσι τῆς ἐλευθερίας ἐν Φλωρεντίᾳ διὰ τῆς ἀρχῆς τῶν Μεδίκων. Ἦτο οἰονεὶ τελευταία τις ἀπόπειρα ἐξεγέρσεως τῶν πνευμάτων ἐν τῇ νύμφῃ τοῦ Ἄρνου, ἀπόπειρα οὐδεμίαν εὐροῦσα ἀπήχησιν ἐν τῇ καθολικῇ ἐκείνῃ ταπεινώσει καὶ ἀδιαφορίᾳ, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ἔζη ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐσκέπτετο.

Περίφημοι καὶ περιζήτητοι ἦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Φλωρεντίᾳ οἱ κήποι Ὀρισελλᾶι (*Orti Oricellarii*), ὑπομιμνήσκοντες τοὺς κήπους τοῦ Ἀκαδήμου ἐν ταῖς νέαις Ἀθήναις τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἐνταῦθα ἦτο ἡ ἔδρα τῆς νέας πλατωνικῆς ἀκαδημείας· ἐνταῦθα συνηντᾶτο τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς πνευματικῆς ἀριστοκρατίας τῆς πόλεως, ἐν ταῖς ἀναμνήσεσι καὶ τῇ λατρείᾳ τῆς ἀρχαιότητος, ἐν τῇ φιλοσοφικῇ βέμβῃ καὶ ἀφαιρέσει ζητοῦν βάλσαμον καὶ ἀναψυχὴν ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ παρόντος ἀπογοητεύσεως. Ὑπὸ τὰς στοὰς τῶν κήπων τούτων ὁ Μακιαβέλλης ἐνεπνεύσθη καὶ διετύπωσε τοὺς ἀρχαίους αὐτοῦ διαλόγους περὶ τῆς Τέχνης τοῦ Πολέμου. Ἐνταῦθα δὲ καὶ πάλιν ὑπέικαν εἰς τὴν πρόσκλησιν τῶν συνερχομένων νέων φίλων του ἔγραψε τοὺς *Λόγους περὶ τῆς πρώτης δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου*.

Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Μακιαβέλλη εἶναι ἡ πολιτικὴ θεωρία τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας, ἀλλ' οὐχὶ σχολαστικὴ τις ἐρμηνεία, ἥκιστα δυναμένη νὰ προσκαρμωθῆ πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ παρόντος. Λαμβάνων ἀφορμὴν ἀπὸ τῶν ἱστοριῶν τοῦ Τίτου Λιβίου ὁ πολιτειολόγος τῆς Ἀναγεννήσεως, δὲν καταδαπανᾶται περὶ ματαιὰς σκέψεις καὶ σχόλια, ἀσχετα πρὸς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς προόδου τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας· ὑποκρίνεται μὲν τὸν ὑπομνηματιστὴν τοῦ Τίτου Λιβίου, ἀλλὰ τοῦτο, ἵνα παρὰ σῆχῃ μεῖζον ἔτι κύρος εἰς τὸν τολμηρὸν καὶ πεπειραμένον γραμματέα τῆς φλωρεντικῆς δημοκρατίας. Φυσιολογῶν περὶ τῆς πολιτείας, δὲν ἀφαιρεῖται παντάπασιν εἰς τὰς νεφελώδεις χώρας τῆς θεωρίας, ἔχει πάντοτε

¹ Essais politiques et philosophiques.

ὕπ' ὄψιν τὴν κατάστασιν καὶ τοὺς κινδύνους τοῦ παρόντος. Ἐντεῦθεν εἰ καὶ ἀναγνωρίζων τὴν ὑπεροχὴν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, δὲν ἔχεται στενωδῶς ἐν τούτοις αὐτοῦ, φρονῶν ὅτι ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς τὸ τοιοῦτον πολίτευμα ὠθεῖ πολλάκις τὰ ἔθνη εἰς τὴν καταστροφὴν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν δόξαν. Ὁ ἄλλοτε γραμματεὺς τῆς δημοκρατίας οὐ παύεται διατελῶν ἀείποτε ὁ ἐνθουσιαστὴς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ἀληθῶς διαγιγνώσκων ὅτι μόνον ἐπὶ τῶν πτερόγων τῆς ἐλευθερίας τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατορθοῖ τὴν αἰθερίαν ἐκείνην πτῆσιν, δι' ἧς διαγράφεται ἡ τροχιά τῆς προόδου αὐτοῦ καὶ τῆς τελειότητος ἐν τῇ ἐκπολιτιστικῇ σταδιοδρομίᾳ τῆς ἱστορίας. «Οὐχὶ ἐν τῇ μερικῇ, ἀλλ' ἐν τῇ καθολικῇ εὐημερίᾳ ἔγκειται τὸ μεγαλεῖον τῶν πόλεων, λέγει ὁ Μακιαβέλλης. Ἄνευ δὲ ἀμφιβολίας ἡ καθολικὴ αὕτη εὐημερία παρέχεται μόνον ὑπὸ τῶν δημοκρατιῶν, διότι δι' αὐτῶν κατορθοῦται πᾶν τὸ συντελοῦν πρὸς τὴν προαγωγὴν τῆς πολιτείας, ἂν δ' ὡς ἐκ τούτου βλέπεται ἐνίοτε τὸ μερικὸν συμφέρον, ἐν τούτοις τοσοῦτοι τυγχάνουσιν ὄντες οἱ εὐεργετηθέντες, ὥστε δύνανται νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν καθολικὴν εὐημερίαν κατὰ τῶν ὀλίγων, τῶν δυσηρεστημένων ἐκ τῆς προξενηθείσης αὐτοῖς βλάβης. Ἄλλ' ὁ ἡγεμὼν τούναντίον σπανίως συνδυάζει τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον μετὰ τοῦ τῶν πολιτῶν, τούτου δ' ἕνεκα παύει συνήθως μετὰ τῆς τυραννίας πᾶσα πρόοδος, ἐπέρχεται δὲ ἡ ὀπισθοδρόμησις. Ἄν δὲ τυχαίως ἱκανὸς τις δυνάστης ἀνίστατο, ἐπεκτείνων τὴν χώραν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ ἢ τῆς πολεμικῆς τύχης, οὐδὲν ἤθελε προσέλθει ἐκ τούτου ὄφελος τῇ πολιτείᾳ· ἐπειδὴ αἱ κτηθεῖσαι χώραι δὲν καθίστανται ὑπήκοοι ἢ ὑποτελεῖς τῇ πολιτείᾳ, ἧς αὐτὸς τυραννεύει, διότι ἡ ἰσχύς αὐτῆς οὐδαμῶς συμφέρει αὐτῷ, τοῦ συμφέροντος αὐτοῦ ἐγκειμένου ἐν τῇ διαιρέσει τῶν πολιτειῶν πρὸς ἀλλήλας, ἵνα ἕκαστος τόπος καὶ ἑκάστη χώρα ἀναγνωρίζῃ αὐτὸν κύριον...¹. Ἐν τούτοις οἶτι εἶναι ἀληθὲς διὰ πολιτείας εὐνομούμενην καὶ ἐνάρετον, δὲν ἐφαρμύζεται ἐπίσης καὶ εἰς λαοὺς διαφθαρέντας ἤδη ὑπὸ τῶν καταχρήσεων τῆς πολιτικῆς ἀκοσμίας· «διότι καθὼς ὑπάρχει ἀνάγκη τῶν νόμων πρὸς συντήρησιν τῶν ἀγαθῶν ἠθῶν, οὕτως ὑπάρχει ἀνάγκη τῶν ἠθῶν πρὸς τήρησιν τῶν νόμων. Ἐκτὸς δὲ τούτου οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ νόμοι, οἵτινες ἐδημιουργήθησαν ἀρχομένου τοῦ πολιτικοῦ βίου ἐνὸς ἔθνους, ὁπότε ἀγαθοὶ ἦσαν οἱ ἄνθρωποι, δὲν εἶναι πλέον κατάλληλοι, ὁπότε πονηροὶ οὗτοι κατέστησαν...². Ἄλλ' ἡ πολιτικὴ ἀλλοίωσις ἐνὸς λαοῦ δὲν εἶναι ἔργον τοῦ τυχόντος· ὑπάρχει ἀνάγκη ἐκτάκτων μέτρων, ὅπλων, δυνάμεως, βίας· τοιαύτην δ' εὐθύνην σπανίως ἀναλαμβάνει ἀγαθὸς ἀνὴρ ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ φήμης· ὁ δὲ πονηρὸς ἀνὴρ, ὁ ἀναλαμβάνων τοιοῦτον σωτήριον ἔργον, σπανίως θέλει ὑπάρξει τοσοῦτον ἀφιλοκερδῆς, ὥστε νὰ ἐνεργήσῃ ἀποκλειστικῶς μόνον πρὸς τὴν τῶν πολιτῶν εὐημερίαν, οὐχὶ δὲ πρὸς τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον. Ἐν τούτοις καὶ ἐν τῷ συγ-

¹ Discorsi II, 2.

² Discorsi II, 2.

γράφματι τούτῳ, μεθ' ὅλας τὰς δημοκρατικὰς αὐτοῦ τάσεις, δὲν λησμονεῖ τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος του, τὴν ἀπόνοιαν, ἐν ἣ διατελεῖ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ἐκ τῆς πτώσεως καὶ τῆς παρακμῆς τῆς Ἰταλίας. Ὁ δὴθεν ὑπομνηματιστὴς τοῦ Τίτου Λιβίου ἀναμνησκαται τὸν Ἰταλὸν φιλόπατριν τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, τὸν μέλλοντα συγγραφέα τοῦ Ἡγεμόνος. Παραβάλλων τὰς μοναρχουμένας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην χώρας τῆς ἄλλης Εὐρώπης πρὸς τὴν δὴθεν δημοκρατουμένην Ἰταλίαν, ὑποδεικνύει ὡς τελευταίαν διὰ τὴν πατρίδα του ἐλπίδα τὰ ἐξῆς: «Ἡ Ἰταλία, ἡ Ἰσπανία, ἡ Γαλλία εἶναι ἐξίσου διεφθαρμένα· ἀλλ' ἡ διαφθορὰ αὕτη κατὰ μείζονα λόγον καταφαίνεται ἐν Ἰταλίᾳ, διότι αἱ ἄλλαι χώραι βασιλεύονται... μόνον εἰς ἡγεμῶν δύναται νὰ μεταβάλῃ τὴν διεφθαρμένην κατάστασιν μιᾶς πολιτείας... Τὰ Μεδιόλανα, ἡ Νεάπολις, αὕτη ἡ Ῥωμανία κατέστησαν ἀνάξια ἐλευθερίας ἕνεκα τῆς εὐγενείας καὶ ἕνεκα τῆς διαφθορᾶς των... τούτου δ' ἕνεκα ὑστάτη ἐλπίς ὑπολείπεται εἰς ἡγεμῶν, ἀπόλυτος κύριος, καταναγκάζων τοὺς ἀνθισταμένους διὰ τῆς βίας.»

Τοιοῦτον τὸ συμπέρασμα τῆς ἐν τοῖς Λόγοις περὶ τοῦ Τίτου Λιβίου πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Μακιαβέλλη κατὰ τὸν δέκατον ἔκτον αἰῶνα, ἐποχὴν τῆς καταλύσεως τῆς τιμαριωτικῆς εὐγενείας τοῦ μεσαιῶνος καὶ τῆς δημοτικῆς αὐτοδιοικήσεως, τοῦ σχηματισμοῦ δὲ τῶν μεγάλων μοναρχιῶν τῆς Εὐρώπης, ἐποχὴν, ἣν ἐχαρακτήρισαν αἱ μεγάλαι πολιτικαὶ ἀλλοιώσεις ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ὀργανισμῷ διαφόρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, αἱ γινόμεναι ὑπὸ τῶν αὐθαιρέτων ἐκείνων πολιτικῶν νεωτεριστῶν, οἵτινες ὀνομάζονται ἐν τῇ μετὰ τὴν Ἀναγέννησιν νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ τῆς Εὐρώπης Κάρολος πέμπτος ἐν Ἰσπανίᾳ, Φραγκῆτιος πρῶτος καὶ Λουδοβίκος δέκατος τρίτος ἐν Γαλλίᾳ, Ἐρρίκος ἕβδομος ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἄλλ' ὁ ἡγεμὼν οὗτος, οἷον εὐχεται ἐν τοῖς περὶ τοῦ Τίτου Λιβίου Λόγοις αὐτοῦ ὁ Μακιαβέλλης, δὲν εἶναι ὁ αὐστηρὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ, οἷον ἐν στιγμαῖς ἀπέλπιδος ψυχικῆς καταστάσεως καὶ μείζονος ἔτι ἐθνικῆς καταπτώσεως ὠνειροπόλησε καὶ διετύπωσε βραδύτερον ἐν τῷ Ἡγεμόνῳ. Ὁ παράκλητος οὗτος τῆς ἐθνικῆς συνείδησεως ἀνὴρ, ὅπως ἢ ἄξιος τῆς ἀγάπης καὶ τῶν προσδοκιῶν τῶν συγχρόνων του καὶ τῆς μνείας τῆς ἱστορίας, ὀφείλει νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τοὺς αὐτοκράτορας ἐκείνους τῆς Ῥώμης, οἵτινες ἐκτήσαντο τὴν φήμην ἀγαθοῦ ἡγεμόνος, συνωδὰ τοῖς καθισταμένοις νόμοις ζῶντες καὶ πολιτευόμενοι. «Ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος θέλει παρατηρήσει πῶς ὁ Τίτος, ὁ Νέρβας, ὁ Τραϊανὸς, ὁ Ἀντωνῖνος καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος δὲν εἶχον ἀνάγκην ὑποστηρίξεως οὔτε τῶν πραιτωριανῶν, οὔτε τοῦ πλήθους τῶν λεγεῶνων, διότι προσέκεπον αὐτοὺς τὰ ἦθη των, ἡ ἀφοσίωσις τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τῆς Συγκλήτου, θέλει παρατηρήσει ἐπίσης ὅτι τὰ στρατεύματα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως δὲν κατέρρωσαν νὰ σώσωσι τὸν Καλιγούλαν, τὸν Νέρωνα, τὸν Βιτέλλιον καὶ τοσοῦτους ἄλλους κακούργους αὐτοκράτορας ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν, οὗς εἶχον ἐξεγείρει τὰ διεφθαρμένα αὐτῶν ἦθη καὶ ὁ αἰσχρὸς βίος.

Καλῶς δὲ σταθμιζομένη ἡ ἱστορία αὐτῶν, δύναται νὰ καταστῇ ἀξιόλογος εἰς πάντα ἡγεμόνα διδασκαλία, δεικνύουσα αὐτῶ τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν δόξαν ἢ πρὸς τὸ αἶσχος, πρὸς τὴν ἀσφάλειαν ἢ πρὸς τὸν φόβον¹.

Ἄλλὰ πῶς ὁ συγγραφεὺς, ὁ τοσοῦτον τηλαυγῆ εἰκόνα συλλαμβάνων τοῦ ἐλευθέρου τῶν πολιτειῶν βίου, ὁ προκινδυνεύσας καὶ παθῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος του, ὁ ἐνθουσιῶν μετὰ τασαύτης ἀγνότητος ὑπὲρ τῆς μνήμης τοῦ Ἀντωνίου καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ὁ μετὰ τασαύτης πικρίας στιγματίζων τὸν τύραννον, ἔγραψε κατόπιν τὸ βιβλίον τοῦ Ἡγεμόνος, οἷον κατὰ τὸ φαινόμενον παρίσταται ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἀναγνώσει; Πῶς ὁ κηρύττων ἀπόλυτον ὄρον τῆς ἀσφαλείας τοῦ ἡγεμόνος τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν τιμὴν, φαίνεται διδάσκων πάντα τὰ ἐναντία ἐν τῷ πολυθρυλήτῳ βιβλίῳ του; Ἐνταῦθα ἐξ ἀνάγκης παρίσταται ἐνώπιον ἡμῶν ψυχολογικὸν τι πρόβλημα, τὴν λύσιν τοῦ ὁποίου θέλομεν προσπαθῆσαι νὰ ἐξαγάγωμεν.

Ἐν τοῖς χρόνοις τῆς πτώσεως τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἐλευθερίας, ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν αἱ ἐμφύλιαι ἔριδες μεταξὺ τῶν κατὰ πόλιν πολιτικῶν φατριῶν εἶχον ἐξαντλήσει τὴν ἠθικότητα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, κατὰ συνέπειαν τὴν πολιτικὴν αὐτῆς καὶ ἐθνικὴν δύναμιν, αὐταὶ δὲ αἱ λέξεις, κατὰ τὴν μαρτυρίαν συγχρόνου συγγραφέως, εἶχον μεταβάλει σημασίαν, ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ καθολικώτατον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πνεῦμα, ἀπὸ τῆς περιωπῆς τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ σκέψεως, διετύπου τὴν ἐπιθυμίαν ἐν τοῖς *πολιτικοῖς*,² ὅπως οἱ τέως διηρημένοι Ἕλληνες, ἐν *μῆ πολιτεία* συντεταγμένοι καὶ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν, ἄρξωσι πάντων τῶν ἄλλων ἐθνῶν τοιοῦτον ἦτο ἐπίσης τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες—*καθαρώτερον βεβαίως ἐκπεφρασμένον*— τοῦ Ἰσοκράτους, τοῦ Φωκίωνος καὶ τῶν λοιπῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῶν Ἀθηνῶν, οἵτινες καθ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ εὐγενές μὲν καὶ φιλελεύθερον, ἀλλὰ στενὸν καὶ ἀποκλειστικὸν πνεῦμα τοῦ Δημοσθένους, μὴ βλέποντος Ἑλλάδα πέραν τῶν τειχῶν τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, ἤρχοντο τὴν ὑπὸ τὸν Ἡρακλείδην ἡγεμόνα τῆς Μακεδονίας συνένωσιν τῶν ἐλληνικῶν λαῶν καὶ τὴν πραγμάτωσιν τῆς μεγάλης ἐθνικῆς ιδέας. Ἡ ἐλληνικὴ συνείδησις, ἣτις ἄλλοτε ἐν τῇ περιωνύμῳ καθόδῳ τῶν Ἡρακλειδῶν εἶχεν ἀντλήσει νέας ἐθνικῆς ζωῆς ἰκμάδας, ἠσθάνετο καὶ πάλιν ὅτι ἐν τῇ τότε τῶν πραγμάτων καταστάσει, κατὰ παράδοξον συγκυρίαν, μόνον διὰ τῆς συνεργείας τοῦ Ἡρακλείδου τῆς Μακεδονίας βασιλέως ἠδύνατο ὁ ὁσημέραι φθίνων καὶ ἐξαντλούμενος ἐλληνικὸς ὀργανισμὸς νὰ ἀναλάβῃ τὴν προτέραν εὐρωστίαν καὶ ζωτικότητα. Κρίνω περιττὸν νὰ συζητήσω κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, ὁποία πολιτικὴ ἦτο ἡ ἀρίστη διὰ τὴν Ἑλλάδα: ἡ πανελλήνιος ὑπὸ τὸν σφοιγῶντα ἐξ ἀκμῆς καὶ σθένους Μακεδόνα

¹ Discorsi I, 10.

² Τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος, ὡσπερ μεσεῖε κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει. καὶ γὰρ ἐνθουμον καὶ διανοητικὸν ἐστὶ· διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον, καὶ δυνάμενον ἀρχειν πάντων, μὲν ἄς τυ γ χ ἄ ν ο ν π ο λ ι τ ε ῖ ἄ ς. Πολιτ. βιβλ. IV, κεφ. 6, 1.

πολιτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ἰσοκράτους, ἢ ἡ ῥητορικὴ πολιτικὴ τοῦ Δημοσθένους, ζητοῦντος νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς δημοκρατίας τῶν ἐν Ἀθήναις σοφιστῶν. Ὀλίγος χρόνος παρήλθε καὶ ἡ συζήτησις μεταξὺ τῶν δύο τούτων ιδεῶν ἐλύθη διὰ τοῦ ξίφους, αὐτὸς δὲ ὁ Δημοσθένης, ἐρείπιον τῆς ἐν Χαίρωνεῖα μάχης, δξὺς τὸν λόγον, ἀλλ' ἀμβλύς τὰ ἔργα, ἔπινε τὸ κώνειον τῆς ἀπελπισίας, ἐκούσιον θῦμα τῆς πτώσεως τῆς πατρίδος του, μὴ ἐπιζήσας νὰ ἴδῃ, ὅτι ἡ νέα πολιτικὴ ιδέα, ἣν μετὰ τοσοῦτου κατεπολέμησε ζήλου, προσέθηκεν οὐκ ὀλίγας ἔτι εὐγενεῖας σελίδας ἐν τῇ μεγάλῃ καὶ ποικίλῃ τοῦ ἐλληνισμοῦ ἱστορίᾳ.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν παρέστη πολλάκις τὸ πολιτικὸν τοῦτο φαινόμενον. Ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς ἡ δημοσία συνείδησις κέκληται νὰ ἐκλεξῇ μεταξὺ πολιτικῶν ἀντιθέσεων, ἐξίσου ὑπὸ τοῦ ἀπολύτου λόγου καὶ τῆς αὐστηροτάτης ἠθικῆς ἀποδιοπομπαίων. Ὄταν ἡ ἐλευθερία διαφραγῇ, ἢ δὲ πολιτικὴ κοινωνία καταστῇ ἔρμαιον τῆς ἐπιτηδειότητος τῶν δημαγωγῶν, οἵτινες ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας καὶ ὑπὸ τὴν ψευδῆ αὐτῆς αἰγίδα ἀξιοῦσι νὰ πρόσταξανται τῶν κοινῶν, διαπράττοντες τὰ ἔσχατα τῶν ἐγκλημάτων, ὅταν ἐν ἐνὶ λόγῳ ἄπας ὁ ἐθνικὸς βίος ἐξαχρειωθῇ, συνεπεία τῆς διαφθορᾶς τῶν πολιτικῶν καθηγεμόνων, οὐδεμίαν ὑπολείπεται διέξοδος, ἢ ἡ διὰ τῆς βίας μεταβολὴ τῆς ἐκρύθμου ταύτης καταστάσεως. Δὲν εἶναι ἐλευθέρα ἡ πολιτεία ἐκείνη, ἐν ἣ περιφρονεῖται τὸ δίκαιον, ἐν ἣ ἡ ἀρετὴ ὀλιγαρεῖται καὶ παραγκωνίζεται, ὅποτε παύσασα ν' ἀπορρῆ ἀπὸ τῆς πεφωτισμένης καὶ ἀνεξαρτήτου συνειδήσεως τοῦ λαοῦ, εὐρὺ ἀμφιθέατρον τῆς ἐνόχου φιλοδοξίας χυδαίων μονομάχων, οὐδεμίαν ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἐθνικὴν χρηστότητα, καθίσταται στηλοβάτης, ἐφ' οὗ ἀναίρονται ἐκ περιτροπῆς θριαμβευτικῶς τὰ ἔξανα τῶν συμφερόντων ὀρισμένης τάξεως ἀνθρώπων, θωπευόντων τὸν λαόν, ὑποκρινομένων ὅτι ἐργάζονται ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀνακηρυτόντων αὐτὸν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν δεσπότην καὶ κύριον, ἐνῶ πράγματι οὗτος εἶναι δούλος καὶ δούλος τῆς χειρίστης τῶν τυραννιδῶν, τῆς δημαγωγικῆς ὀλιγαρχίας. Τότε οἱ ἔντιμοι καὶ εἰλικρινεῖς πολῖται, ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτῶν, οὐδεμίαν ἔχουσι εὐχὴν κατὰ τῆς ὑφισταμένης καταστάσεως ἢ τὴν βίαιαν μεταβολὴν αὐτῆς, ὅπταν ὁ λαὸς ἀμοιβαίως μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ διαφθειρόμενος καὶ ἐξαχρειούμενος, δὲν δύναται ἢ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν καταστροφὴν, πρὸς ἣν βιάσιν ἢ κοινωνία. Καὶ τότε ἀκούεται ἡ τελευταία κραυγὴ τῆς ἀδύνης καὶ τῆς ἀπογνώσεως, κραυγὴ πολλὰκις διατυπωθεῖσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον διὰ τοῦ ῥητοῦ τούτου τοῦ Βολταίρου: «J'aime mieux être gouverné par un lion de bonne maison que par deux cents rats de mon espèce ! . . .»¹.

Ἡ τυραννὶς ἐπιφάνεται ὑπ' ὄλουσ τούσ πολιτειακοὺς τύπους ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ· εἶναι ἡ ἄρνησις τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀπέναντι τοῦ νόμου

1) Προτιμῶ νὰ κυβερνωμαι ὑπ' εὐγενοῦς λέοντος ἢ ὑπὸ διακοσίων μυῶν ὀμοίων μου.

ισότητος, ὁ καθ' οἰονδήποτε τρόπον θρίαμβος τῶν συμφερόντων καὶ τῶν προνομίων τοῦ ἑνός, τῶν ὀλιγίστων ἢ τῶν πολλῶν. Μὴ κολακεύωσιν ἡμᾶς οἱ τύποι· ἢ κακοήθης ἐξαχρείωσις μιᾶς μερίδος ἐν τῇ πολιτείᾳ, μιᾶς φατρίας, ὀργαζούσης, χορηγοῦντος τοῦ ὑπολοίπου ἔθνους, εἶναι ἐπίσης μισητῆ τυραννία, ὅσον καὶ ἡ τυραννία τοῦ ἑνός ἢ τῶν ὀλίγων. Καὶ κατὰ μὲν τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου εἴδους τῆς τυραννίας, τῆς μοναρχίας καὶ τῆς ὀλιγαρχίας, ὑπάρχει τὸ φάρμακον· ὀρθοφρονοῦσα κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ συνείδησις δύναται νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἀκολασίαν εὐαρίθμου κοινωνικῆς τάξεως· ὁ λαὸς, ἐν τῇ ὀλαμελείᾳ αὐτοῦ, δύναται νὰ ἐξεγερθῇ, μεταβάλλων τὸ καθεστῶς ὑπὸ ὄρους λογικωτέρους καὶ δικαιοτέρους. Ἄλλ' ὅταν τὸ ἄλλας μωρανθῇ, ὅταν δηλητηριασθῇ ἡ δημοσία συνείδησις, ὅταν μεταβάλλωσι φύσιν οἱ ἠθικοὶ ὄροι ἐν τῇ κοινωνίᾳ, καὶ ἡ μὲν πολιτικὴ ἀκολασία θεωρεῖται ἐλευθερία, ἡ δὲ σπατάλη τοῦ δημοσίου πλούτου ἐλευθεριότης, μαγγανεύουσα τοὺς ἀσθενεῖς καὶ διεφθαρμένους χαρακτῆρας, ὅταν αἱ λυμαινόμεναι τὸν βίον τοῦ ἔθνους φατρίαί, ὑπὸ τὸν τύπον πολιτικῶν μερίδων δεσπόζωσι τῆς πολιτείας, ἐπὶ δὲ τοῦ ἐναγοῦς βωμοῦ τοῦ φατριαστικοῦ Μαλὰχ θύωνται τὰ ὕψιστα τῆς κοινωνίας συμφέραντα χάριν τῆς φατρίας, ἥτις ὡς ἐκ τῆς φύσεως, ὡς ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς οὐδὲν ἀναγνωρίζει ἱερὸν καὶ ὄσιον, ἥτις δὲν ἔχει οὔτε τιμὴν, οὔτε συνείδησιν, οὔτε πατρίδα, τί ὑπολείπεται τότε πρὸς σωτηρίαν τοῦ φθισιδῶντος κοινωνικοῦ σώματος; Ὁ ἠθικός, ὁ ἐνάρετος, ὁ ἐντιμὸς ἀνὴρ δὲν εὐρίσκει ἀκρόασιν παρὰ τοιοῦτω λαῷ, τελοῦντι τὰ κρόνια αὐτοῦ ἐν μέσῃ ἡμέρᾳ, συλλειτουργούντων καὶ πρωταγωνιστούντων τῶν λογάδων τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ, καὶ ἂν δὲν λάβῃ ὡς ἀνταμοιβὴν τὰ κώνειον ἢ τὴν προγραφὴν, καθίσταται ἐξ ἄπαντος ἀντικείμενον τοῦ γενικοῦ χλευασμοῦ καὶ τοῦ καταγέλωτος. Ἡ πεπωρωμένη ἔθνικὴ συνείδησις αἰσθάνεται ἑαυτὴν ἐπαξίως ἐκπροσωπούμενην ὑπὸ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτῆς, παρ' οἷς βλέπει αὐταρέσκως τὴν ἰδίαν εἰκόνα καὶ προσωπικότητα. Οὐδὲν λοιπὸν δύναται νὰ προσδοκᾷ ἐξ αὐτῆς ἡ προπληλακίζομένη κοινωνικὴ ἠθικότης. Πᾶς λαὸς εἶναι ἄξιος τῆς τύχης του, ἐκάστη δὲ κυβέρνησις, ἐκάστη ἀρχὴ ἐν τῇ πολιτείᾳ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πιστὴ ἀντιπρόσωπος τῆς ὑφισταμένης ἔθνικῆς καὶ κοινωνικῆς ἠθικότητος.

Ἐν τοιαύτῃ περιστάσει οὐδεμία ἄλλη ὑπολείπεται εὐχὴ ἢ ἡ τῆς ἀγαθῆς δικτατορίας. Εὐδαίμων τότε ὁ Μωϋσῆς μιᾶς ὑψηλῆς ἀποστολῆς, ὁ δυνάμενος νὰ ὀδηγήσῃ τὴν κοινωνίαν εἰς τὴν γῆν τῆς ἠθικῆς ἐπαγγελίας καὶ τῆς πολιτικῆς ἀπολυτρώσεως, ὁ ὑπέρτερος τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ἀνὴρ, ὁ ἀναλαμβάνων ἄνευ δισταγμοῦ νὰ καυτηριάσῃ τὰ ἠθικὰ ἔλκη τοῦ κοινωνικοῦ σώματος καὶ ν' ἀποκόψῃ τὴν γάγγραιναν, πρὶν ἢ δηλητηριάσῃ ὀλόκληρον τὸν ὀργανισμόν. Εὐδαίμονα τὰ ἔθνη, τὰ δυνάμενα ἐν χρόνοις τοιοῦτων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν κρίσεων νὰ στρέψωσι μετ' ἐμπιστοσύνης τὸ ὄμμα πρὸς ἄνδρα, ὅστις μέγας μεταξὺ τῶν μικρῶν, ἕξοχος μεταξὺ τῶν ταπεινῶν,

κέκτηται τὸ ἠθικὸν καὶ πνευματικὸν σθένος νὰ καταβάλῃ τὰ παρεντιθέμενα προσκόμματα καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν δημιουργίαν νέας πραγμάτων καταστάσεως, εἰς οὐδένα ὀφείλων νὰ δώσῃ λόγον τῶν κατὰ τὸ φαινόμενον παρανόμων αὐτοῦ πράξεων, ἢ εἰς τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας. Οὕτως ὁ Κρόμβελλ, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἀποστολῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἀγγλίας, ἔσχε τὸ θάρρος νὰ εἰσέλθῃ ποτὲ ἐντὸς τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου συνεδριάζοντος, καὶ ν' ἀποδιώξῃ διὰ τῆς βίας ἕκαστον τῶν ἀποτελούντων αὐτὸ μελῶν, προσαγορεύων αὐτὰ διὰ τοῦ οἰκείου ὀνόματος, ὀνόματος αἵσχους καὶ ἀποστροφῆς. Ἀναμφιβόλως ἡ τοιαύτη πράξις εἶναι καταδικαστέα, μετρούμενη μὲ τὸν πῆχυον τῆς ἀπολύτου πολιτικῆς ἠθικότητος. Ἄλλ' ἀδιάφορον ἔσωσε τὴν πατρίδα του ἀπὸ τῆς φαυλότητος καὶ τῆς πονηρίας καὶ ἔθηκεν ἀκράδαντα θεμέλια τοῦ μέλλοντος αὐτῆς μεγαλείου. Καὶ ζῶν μὲν ἔτι ἔσχε τὴν φιλίαν, τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ μεγάλου ποιητοῦ τῆς Ἀγγλίας Μίλτωνος, τοῦ πυρετώδους λάτριος τῆς ἐλευθερίας, ἐνῶ ἡ νεωτέρα ἱστοριογραφία διὰ τινος τῶν διαπρεπεστάτων αὐτῆς ἀντιπροσώπων, κατέταξεν αὐτὸν ἐν ἴσῃ μοίρᾳ μετὰ τοῦ Bolivar καὶ τοῦ Βασιγκτώνο¹.

Τοιοῦτου ἀνδρὸς ἰδεῶδες ἐκυμαίνετο ἐν τῇ κεφαλῇ τοῦ Μακιαβέλλη, καθ' ἣν στιγμὴν ἤρξατο συγγράφω τὸν *Ἡγεμόνα*.

Δ'

Οὐδεμία πόλις τῆς Ἰταλίας συνεκέντρωσεν ἐν ἑαυτῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοσοῦτον πολιτισμόν, οὐδὲ ἐθερμάνθη ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τῆς νέας ζωῆς τοσοῦτον, ὅσον ἡ Φλωρεντία. Ἡ κατ' ἐξοχὴν πόλις τῆς Ἀναγεννήσεως, ἡ πρωτεύουσα τοῦ πνευματικοῦ βίου ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας οὐ μόνον τῆς Ἰταλίας ἀλλὰ καὶ τῆς Εὐρώπης, ἀφοῦ εἶχε δώσει τὴν πρώτην ὄθησιν εἰς τὴν νέαν διανοητικὴν ἐξεγερσιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τοῦ δεκάτου τρίτου ἤδη αἰῶνος διὰ τοῦ Δάντου ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ ἐπιστήμῃ, διὰ τοῦ Σιμαβούη καὶ τοῦ Γιόττου ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ, διετήρησε τὴν πνευματικὴν αὐτῆς ὑπεροχὴν μέχρι τοῦ τέλους τῆς Ἀναγεννήσεως. Νέαι Ἀθῆναι, ἀναμυμνήσκουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὴν ὀμῶνυμον πόλιν τῆς ἀρχαιότητος· τὸ κέντρον τῆς ἰταλικῆς βαρύτητος μετατίθεται ἀπὸ τῆς Ρώμης, ἥτις ἀπολέσασα τελείως τὸν ἰταλικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, συνεχίζει τὰς παραδόσεις τῶν Καισάρων καὶ ὀνειροπολεῖ ἀπὸ τοῦ Βατικανοῦ τὴν κυριαρχίαν καὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ἐν ἣ τὸ *si* τοσοῦτον ἤχει θαυμασίως, ἥτις προσφέρει εἰς τὴν Ἰταλίαν τὴν *θειὰν κωμῶδιαν*, τὸ πρῶτον τοῦτο βιβλίον ἀλλὰ καὶ τὸ μέγιστον τῆς νέας Ἰταλίας, πλήρες ἔθνικῶν ἐλπί-

¹ Φρονῶ ὅτι ἀμερολήπτως ἐξεταζομένων τῶν καιρῶν καὶ τῶν περιστάσεων, ὅφ' ἂς ὁ Κρόμβελλ ἀνυψώθῃ, οὐδόλως θέλει ὑποτιμηθῇ, παραβαλλόμενος πρὸς τὸν Βασιγκτώνα ἢ τὸν Bolivar. Macaulay, Essais sur l' Histoire d' Angleterre, traduction Guizot.

δων και ύψηλων όνειροπολήσεων, βιβλίον καταστάν άμα τη άποκαλύψει αυτού ή έθνική βίβλος της Ιταλικής συνειδήσεως, και ήτις, άποζημιούσα την 'Ιταλίαν επί τη άρπαγή ταύτη της πρωτοβουλίας, δωρεΐται αυτή τόν Μιχαήλ "Αγγελον, τόν μέγιστον έσωσ των άνδρών της 'Αναγεννήσεως, έξοχον και ως ζωγράφον, και ως ποιητήν, και ως γλύπτην, και ως αρχιτέκτονα.

"Ότε ο Μιχαήλ "Αγγελος, αρχιτέκτων του ναού του άγίου Λαυρεντίου έν Φλωρεντία μετά τόν θάνατον του Βρουνελλέσκου, άνήγειρε τόν πολυάνδριον του οίκου των Μεδίκων, τόν νέον διακονικόν (sagrestia nuova), παρά τά άγάλματα των δεσποτών της Φλωρεντίας και κάτωθι του σαρκοφάγου 'Ιουλιανού του Μεδίκου έτοποθέτησεν ο θεός τεχνίτης, δύο έτερα άγάλματα, τά συμβολικά είδωλα της 'Ημέρας και της Νυκτός' ήμιτελές τόν πρώτον, τέλειον τόν δεύτερον' τί έσκόπει άρα διά της παραστάσεως ταύτης; Τό άκόλουθον έπεισόδιον έρμηνεύει έν μέρει τήν σκέψιν του Μιχαήλ 'Αγγέλου, κατασκευάζοντος τόν άγαλμα της Νυκτός περι τά τέλη του δεκάτου έκτου αιώνας.

Σύγχρονος του τεχνίτου ποιητής έπέγραψε κρυφίως επί του άγάλματος περατωθέντος τους άκολουθους στίχους:

«La Notte, che tu vedi in si dolci atti
dormire, fu da un Angelo scolpita
in questo sasso, e perchè dorme ha vita;
destala, se no! credi e parlati l.

'Ο δέ Μιχαήλ "Αγγελος, ύπαινιτόμενος τήν κατάλυσιν της έλευθερίας έν Φλωρεντία κατά τήν έποχήν έκείνην, άπεκρίθη:

«Grato m'è 'l sonno e più l'esser di sasso,
mentre che 'l danno e la vergogna dura
non veder, non sentir m'è gran ventura;
Però non mi destar; deh! parla basso!»²

'Η Νύξ του Μιχαήλ 'Αγγέλου είναι άλγεινατάτη παράστασις της πτώσεως της Φλωρεντίας, θλιβερά έκφρασις του αισθήματος του καλλιτέχνου διατυπούντος τās σκέψεις του, άποχωρούντος εις τά σκότη της νυκτός, άπαξιούντος να ζή ύπό τόν φώς της ήμέρας, non veder, non sentir ύπό ήλιον, όστις ανατέλλει μόνον ίνα φωτίζη καταστροφάς, παρακμής και έγκλήματα.

Είχε παρέλθει ήδη ή δόξα της Φλωρεντίας περι τά τέλη του δεκάτου έκτου αιώνας. Αί επί τοςούτους αιώνας έμφύλιοι ρήξεις μεταξύ Γουέλφων και Γιβελλίνων, άκολουθως ή πάλη μεταξύ των φατριών του λαού και της άριστοκρατίας,

1 'Η νύξ τήν όποιαν έν τοςούτον γλυκερά στάσει βλέπεις ύπνώττουσαν, έγλύφη επί του λίθου τούτου ύπό τινος άγγέλου, και επειδή κοιμάται, ζή. 'Εξέγειρον αυτήν, άν δέν πιστεύης, και θά σοι λαλήση.

2 Είμαι εδάρετος ο ύπνος μου, άλλ' έτι μάλλον ή λιθίνη ύπαρξις μου, ένόσω θριαμβεύει ή καταστροφή και τόν αίσχος, είμ' ευτυχής, διάτι δέν βλέπω, δέν αισθάνομαι' διά τούτο μή μ' εξέγειρης' ά! λάλει σιγώτερα.

είχον έξαντλήσει πάσας τās ζωτικās δυνάμεις της ένδόξου πόλεως' επί τέλους ή έλευθερία κατελύθη, αναλαβόντος τήν υπερτάτην άρχήν της πολιτείας του οίκου των Μεδίκων. 'Η επανάστασις του ένθουσιαστού Σαβοναρόλα, έξεγερόντος έν μέσφ της διαφθοράς του αιώνας, προσκαλούντος εις μετόνοιαν τους λαούς της 'Ιταλίας, πυρπολούντος τά αρχαία χειρόγραφα και καταστρέφοντος τά καλλιτεχνήματα, εις ά απέδιδε τήν έξαχρείωσιν των συγχρόνων του, διοργανούντος θεοκρατικήν τινα πολιτείαν, άλλοτρίαν προς τόν πνεύμα και τās τάσεις του αιώνας, ήτο τελευταία τις, άμυδρά έξέγερσις του λαού της Φλωρεντίας προς άνάκτησιν της έλευθερίας του. 'Ετέρα ώσαύτως άπόπειρα δημοκρατικής διοργανώσεως της πολιτείας ύπό τήν άρχηγίαν του Πέτρου Σοδερίνη, άνδρός, μετ' ου συνειργάσθη ο Μακιαβέλλης, και προς άν είχε διατηρήσει έξοχον σεβασμόν και ύπόληψιν μέχρι τέλους του βίου του, επήνεγκε τήν όριστικήν κατάργησιν πάσης έλευθερίας και τόν τέλειον θρίαμβον του οίκου των Μεδίκων έν Φλωρεντία. 'Η πτώσις του Σοδερίνη και της δημοκρατίας έσχεν άποτελεσμα τήν άπό της δημοσίας ύπηρεσίας άποπομπήν του Μακιαβέλλη, τέως γραμματέως της φλωρεντιακής πολιτείας' ότε δέ βραδύτερον έθεωρήθη και αυτός, μετ' άλλων ευγενών της Φλωρεντίας νέων, συνυπαίτιος άποτυχούσης κατά της άρχής των Μεδίκων συνωμοσίας, έρρίφθη εις τήν ειρκτήν, ένθα ποικιλοτρόπως έβασανίσθη, βραδύτερον δ' έξελθών αυτής, άπεχώρησεν εις τινα άγροτικήν έρημίαν, ένθα ζή έν άπομονώσει και λήθη.

Τά έπόμενα τεμάχια έπιστολής προς τινα φίλον αυτού, Vettori, δεικνύουσι τήν ήθικήν και ύλικήν κατάστασιν του άλλοτε γραμματέως της φλωρεντιακής δημοκρατίας:

«Κατοικώ έν τη έξοχη... 'Εξεγείρομαι άμα τη άνατολή του ήλιου και πορεύομαι εις μικρόν τι διάσος μου, του όποιου διατάσσω ν' άποκόπτωσι τά ξύλα, άτινα πωλώ άκολουθως εις τους φίλους μου, χάριν της συντηρήσεώς μου... Μετά ταύτα μεταβαίνω εις τινα πηγην, και έπειτα εις τόν όρνιθοτροφεϊον, φέρων βιβλίον τι ύπό μάλης, τόν Δάντην ή τόν Πετράρχην, τόν Τίβουλλον ή τόν 'Οβίδιον, των όποιων αναγινώσκω τους έρωτικούς στίχους, και των όποιων οι έρωτες μοι αναμνησκουσι τους ιδικούς μου... 'Ακολουθως άπέρχομαι εις τόν ξενοδοχείον, συνδιαλέγομαι μετά των διαβατών, ζητώ παρ' αυτών πληροφορίας περι της πατρίδος των, άκούω διάφορα πράγματα, και ούτω λαμβάνω σημείωσιν των διαφόρων όρέξεων και φαντασιών των ανθρώπων' βραδύτερον, κατά τήν ώραν του γεύματος, μεταβαίνω εις τόν οίκον, ένθα γευματίζω μετά των οικείων' μετά δέ τόν γεύμα, επιστρέφω εις τόν καφενεϊον, έν ώ παίζω συνήθως μετά του καφεπώλου, του κρεσπώλου, του μυλωθρού και δύο πλινθουργών...

α Περι τήν έσπέραν επανέρχομαι εις τόν οίκόν μου και εισέρχομαι εις τόν μελετητήριόν μου. Καταλείπω επί του ούδοϋ της θύρας τά άγροτικά ιμάτια

μου, ἐνδύομαι μεγαλοπρεπῶς, ὡσεὶ μετέβαινον εἰς ἑορτήν, οὕτω δὲ ἐνδεδου-
μένος παρίσταμαι ἐν τῇ ὁμηγύρῃ τῶν ἀρχαίων... Ἐνταῦθα τολμῶ νὰ λα-
λήσω πρὸς αὐτοὺς καὶ νὰ τοῖς ζητήσω τὸν λόγον τῶν πράξεών των. Ἐκεῖνοι
ἔχουσι τὴν ἀγαθότητα νὰ μοὶ ἀποκρίνωνται, ἐπὶ τέσσαρας δὲ ὥρας οὐδεμίαν
ὀδύνην ὑφίσταμαι πλέον καὶ λησμονῶ πάσας τὰς πικρίας μου· δὲν φοβοῦμαι
τὴν πενίαν, ὁ θάνατος οὐδένα πλέον μοὶ ἐμποιεῖ τρόμον, καὶ ἀποροφῶμαι
ὑπ' αὐτῶν καθ' ὀλοκληρίαν»¹.

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ ὑλικὴ κατάστασις τοῦ Μακιαβέλλη μετὰ τὴν
ἀποβολὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ τὴν ἐξορίαν. Ἄλλ' ἐν τῇ ἀναξίᾳ ταύτῃ
μονώσει, ἐν μέσῳ τῆς συναναστροφῆς τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαιότητος,
ἐπανέρχεται καὶ πάλιν τὸ αἰμοσταγὲς φάσμα τῆς πατρίδος του ἰδανικώτερον
ἀλλὰ θλιβερώτερον. Αἱ ποικίλαι περιπέτειαι τοῦ βίου του δὲν ἐπ' ἠνέγκον τὴν
ἠθικὴν ἐκείνην ἀτονίαν καὶ ἀπόγνωσιν, ἥτις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καταβάλλει
καὶ τοὺς ἰσχυροτάτους χαρακτῆρας. Ἐλαττήριον καθολικώτερον καὶ ὑψηλό-
τερον διαπερᾶ τὸ πνευμά του—ἡ ἀνάστασις, ἡ ἐνότης τῆς Ἰταλίας, ἡ σω-
τηρία αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς. Καὶ οὕτως ἔγραψε τὸν *Ἡγε-
μόνα*, τὸν ὁποῖον ἀφιέρωσεν εἰς Λαυρέντιον, τὸν υἱὸν Πέτρου τοῦ ἐκ Μεδίκων.

Ἐπ' ἀρχοῦσιν ἀναλογίαι ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οἰκδήποτε καὶ ἂν τυγχάνῃ ἡ δια-
φορὰ καὶ ἡ ἀπόστασις τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου· ἐντεῦθεν ἡ συγγένεια με-
γάλων πνευμάτων, ἐπιφαινομένων ὑπὸ παραλλήλους ὄρους ἐν τῇ ἱστορικῇ
πορείᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Οὕτως ὁ Μακιαβέλλης, γράφων τὸν *Ἡγεμόνα* ὑπὸ
τὰς αὐτὰς περίπου περιστάσεις, ὑπ' ἃς διετύπου τὰ Πολιτικά αὐτοῦ ὁ Ἄρι-
στοτέλης, συνήντησεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ συνά-
δελφον αὐτοῦ τὸν διδάσκαλον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ
Ἡγεμόνος, εἴτε ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Ἀργυροπούλου ἐγίνωσκε τὰ
Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους, εἴτε ἦτο ἐγκρατῆς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης,
καθὰ μετ' ἐπιτυχίας δυσχυρίζεται ἀπὸ τινος χρόνου λόγιος ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλ-
λην², ἄνευ ἀμφιβολίας εἶχε πρότυπον καὶ ὁδηγὸν τὸν Ἀριστοτέλη, γράφων
τὸ πολυθρύλητον βιβλίον.

Ἐπ' ἀρχει ἐν τούτοις κατὰ τοῦτο διαφορὰ μετὰ τῶν πολιτικῶν θεωριῶν
ἀμφοτέρων τῶν πολιτειολόγων, διαφορὰ πηγάζουσα ἰδίως ἐκ τῆς διαφορᾶς
ψυχολογικῆς καὶ παθολογικῆς καταστάσεως τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν αἰώνων,
καθ' οὓς οὗτοι διενόηθησαν καὶ εἰργάσθησαν. Ὅ,τι ἡ ἐμπειρικὴ ἀποψὶς τοῦ
Ἀριστοτέλους θεωρεῖ ὡς ἀπλοῦν γεγονός καὶ δεδομένον, τοῦτο ὁ Μακιαβέ-
λλης παρουσιάζει ὡς συμβουλήν καὶ ὡς ὑπόδειγμα. Εὐνόητον· ὁ μὲν Ἀριστοτέ-
λης ἐν τοῖς Πολιτικοῖς αὐτοῦ διετύπου τὰς ἀρχὰς ἐμπειρικῆς πολιτικῆς θεω-

¹ A. Vettori.

² Ο κ. Κ. Τριανταφύλλης ἐν ταῖς ἀκολουθοῦσι πολλοῦ λόγου ἀξίαις αὐτοῦ μελέταις, δι-
καιῶς ἀξιολογεῖ τὴν προσοχὴν καὶ ἐπιδοκιμασίαν τοῦ ἐν Εὐρώπῃ δημοσίου: Sulla vita di
Castruccio Castracani e.t.c. — Nicolò Machiavelli e gli Scrittori Greci. — Nuovi Studii su
Nicolò Machiavelli «Il Principe.»

ρίας, ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων τῆς ἱστορικῆς πείρας βασιζομένης· ὁ μὲν συνέ-
γραφεν πολιτικὸν ἐγχειρίδιον δι' ἄπασαν τὴν ἀνθρωπότητα, ἄνευ διακρίσεως
φυλῆς ἢ χρόνου, ἐνῶ ὁ Μακιαβέλλης, γράφων τὸν *Ἡγεμόνα*, συνέγραφε τὸ
πολιτικὸν ἐγχειρίδιον ὠρισμένου ἀνδρὸς τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, διὰ τῶν
μέσων, τὰ ὁποῖα ὑπεδείκνυεν αὐτῷ, σύμφωνα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς,
πρὸς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἠθικὴν κατάστασιν τῶν ἀνθρώπων, μετὰ τῶν
ὁποίων ἐκέκλητο νὰ ἐργασθῇ καὶ νὰ δημιουργήσῃ, δυναμένου νὰ ἐκτελέσῃ
τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἐνότητα τῆς Ἰταλίας.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο Λαυρέντιος ὁ Μένδικος· Ἀρχαῖται παραδόσεις, ἀπόκρυ-
φοί τινες πόθοι τῆς δημοσίας συνειδήσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ἰτα-
λίᾳ, ἐκυκλοφόρουν μετὰ τῶν λαοῦ, προσδοκῶντος ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῶν Με-
δίκων τὸν μέλλοντα σωτῆρα τῆς Ἰταλίας. Μένδικος ἦτο ὁ ὑπέρτατος πον-
τίφιξ τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἀναντιρρήτως δὲ ὁ οἶκος
οὗτος ἦτο τότε ὁ ἰσχυρότατος καὶ δημοφελέστατος ἐν Ἰταλίᾳ. Ἐνεκα τοῦ
παρελθόντος αὐτῆς καὶ τῶν παραδόσεων ἡ Φλωρεντία, ἔνεκα τῆς ἰσχυρᾶς
αὐτῆς σημασίας καὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ἦτο ἡ μόνη δύναμις, ἥτις
ἠδύνατο νὰ καταστῇ πυρὴν καὶ κέντρον τῆς νέας κινήσεως, ἣν διετύπου ἐν
τῷ *Ἡγεμόνῳ* ὁ Μακιαβέλλης πρὸς πλήρωσιν τῶν πόθων τῆς ἐθνικῆς ἐνότη-
τος καὶ ἐλευθερίας. Ἡ καταστροφὴ τῶν καταστροφῶν προσεγγίζει· ἡ τελευ-
ταία ἡμέρα τῆς Ἀναγεννήσεως ὑποφώσκει πένθιμος ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων,
ἀπαίσιος ἐν μέσῳ τοῦ κονιορτοῦ, τοῦ διακεχυμένου ὑπὸ τῶν εἰσβαλόντων
ξένων εἰς τὴν πολυπαθὴ χερσόνησον. Νομίζει τις ὅτι ἀτενίζει τὴν θλιβερὰν
εἰκόνα τῆς Τελευταίας Κρίσεως, ὅτι ἀκούει τὸν στυγερὸν καὶ μονότονον
καγγασμὸν τοῦ ἀγγέλου τῆς ἐρημώσεως, ἐπιχαίροντος ἐπὶ τῶν ἐρειπίων
τῆς Ἰταλίας. *Τί ἀπηρεῖτο* ἐν χρόνοις τοιοῦτοις οἶονεὶ προμελετημένης ἐθني-
κῆς αὐτοκτονίας; Ἐν ἡ ἐποχῇ αἱ δύο ἰσχυρόταται πολιτεῖαι, ἡ τῶν Μεδιο-
λάνων καὶ ἡ τῆς Νεαπόλεως, ἦσαν ἔρμιακα τοῦ ξένου κατακτητοῦ, ὅποτε ἡ
Ῥώμη ἐπανηγύριζε τὰ σκοτεινότερα τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἐξευτελι-
σμοῦ ὄργια, ὅποτε ἡ Βενετία, ἀδιάφορος διὰ τὰ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ συμβαίνοντα,
ἐξηκολούθει καλλιεργοῦσα τὰς ἐμπορικὰς αὐτῆς ἐν τῇ Μεσογείῳ παραδόσεις,
μηδὲ κατὰ κεραίαν ἐκτρεπομένη τῆς ἀρχαίας αὐτῆς ἐμπορικῆς πολιτικῆς, ὁ
συνετὸς συγγραφεὺς τοῦ *Ἡγεμόνος* ἐνόησεν ὅτι μόνον ἐν Φλωρεντίᾳ, ἥτις
ἐκέκτητό τινα εἰσέτι πολιτικὴν ὀργάνωσιν καὶ σημασίαν ἐν Ἰταλίᾳ, ἠδύνατο
νὰ εὐρεθῇ ἐκ νέου ὁ πυρὴν τῆς ἰταλικῆς ἐνότητος. Καὶ οὕτως ἀφιέρωσε τὰς
σκέψεις αὐτοῦ εἰς ἀνδρα ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων, τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ
ἐνότητα τῆς πατρίδος του λαμβάνων ὑπ' ὄψιν, οὐχὶ δὲ ὅπως ἐκλιπαρήσῃ
τὴν εὐνοίαν τῶν δεσποτῶν τῆς Φλωρεντίας, ὅπως ἔκ τινος ἐπιστολῆς αὐτοῦ
πρὸς στενὸν φίλον του λαμβάνοντες ἀφορμὴν, δυσχυρίσθησαν οἱ ἀντίπα-
λοὶ του.

Μελετώμενος ὁ *Ἡγεμὼν* ὡς αὐτοτελὲς τι ἔργον, ἀσχέτως πρὸς τὴν παθο-

λογικὴν κατάστασιν τῆς Ἰταλίας καὶ πρὸς τὰς περιστάσεις, ὑφ' ἃς ἐνεπεύσθη καὶ ἐγράφη, ὡς ἀπόλυτος πολιτικὴ διδασκαλία, εἶναι ἀναμφιβόλως ἔργον ἀπόβλητον τῆς ἠθικῆς σφαιρᾶς τῆς ἐπιστήμης. Ἄλλ' ὁ συγγραφεὺς ἔγραψε τὸν *Ἡγεμόνα* οὐχὶ ὡς πολιτικὴν θεωρίαν, δυναμένην νὰ ἔχη πρακτικὴν σημασίαν διὰ πᾶσαν ἐποχὴν καὶ κοινωνίαν, ἀλλ' ἀπλῶς χάριν τῆς σωτηρίας τῆς πατρίδος του, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸν ἄνδρα, πρὸς ὃν ἀπετείνετο. Ἐν τῷ δεκάτῳ ἔκτῳ αἰῶνι ὁ ἡγεμὼν ἦτο ὅπως περιέγραφεν αὐτὸν ὁ Μακιαβέλλης, πάντῃ διάφορος τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν καὶ ἀπόψεων τῆς καθ' ἡμᾶς κοινωνίας, ὅποτε ἡ πολιτικὴ ἠθικότης μόλις ἤρξατο πρωταγωνιστοῦσα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἐν ταῖς σχέσεσι μεταξὺ τῶν πολιτειῶν καὶ τῶν ἀτόμων.

Δι' ὅλου τοῦ βιβλίου αὐτοῦ διαπνέει πεσσιμιστικὴ τις τάσις· μετὰ παγετώδους ἀδιαφορίας ἀναλύονται τὰ διάφορα συμβᾶντα τῆς ἱστορίας καὶ παρέχεται πρόχειρος ἢ λύσις ὄλων τῶν μεγάλων παρεκτροπῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, πρὸ τῶν ὁποίων ἡ συνήθης ἱστορία διστάζει νὰ ἀποφανθῇ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐλευθέρως καὶ ἀμερολήπτως. Ἡ ψυχὴ τοῦ συγγραφέως εἶναι πεπληρωμένη ἀπογοητεύσεως καὶ πικρίας· ἐκᾶς η φράσις προδίδει ἄνδρα ἐμβατεύσαντα καὶ κατανοήσαντα ἅπαντα τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη, ἅτινα κατεβίβρωσκον τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς, ἐν ἣ ἔζη. Οὐδειςὼς αὐτὸς εἰσέδυσεν εἰς τὰ ἐσώτατα μυστήρια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἱστορίας, οὐδεις ἀνέλυσε αὐτὴν μετὰ τοσαύτης ἀνατομικῆς λεπτολογίας· ἐντεῦθεν ἡ λογικὴ ἀυστηρότης τῶν συμπερασμάτων του· δὲν μετεωρίζεται, δὲν ὄνειροπολεῖ, ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν πολιτειολόγων· ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐτοῦ κεφαλῇ φέρεται ἅπασαν τὴν ὀδυνηρὰν πείραν τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. «Ἄν οἱ ἄνθρωποι, λέγει, ἦσαν ἀγαθοὶ, τότε αἱ ὑποθήκαι αὐταὶ ἤθελον εἶναι κακαὶ, δυστυχῶς ὅμως οἱ ἄνθρωποι εἶναι κακοὶ. . .» Καὶ ἐν τῷ ἀξιωματι τούτῳ διαφαίνεται τὸ μυστήριον τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Μακιαβέλλη ἐν τῷ *Ἡγεμόνι*.

Καὶ τίς εἶναι ὁ ἡγεμὼν οὗτος, ὁποῖος τὸ ἦθος, ὁποῖος τὸ φρόνημα, ὁ δυναμένος νὰ κατανοήσῃ πλήρη τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων, διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῶν ὁποίων ἐγράφησαν αἱ πολιτικαὶ ὑποθήκαι τοῦ *Ἡγεμόνος*; «Ὁ Φραγκίσκος Σφόρτσας καὶ ὁ Καῖσαρ Βοργίας, ὁ ἐπιλεγόμενος Βαλεντίνος, εἶναι δύο σύγχρονα παραδείγματα ἀνδρῶν, οἵτινες διὰ τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς ἰκανότητος κατέλαβον τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν Ἰταλίᾳ. Ὁ μὲν Φραγκίσκος διὰ προσφωῶν μέσων καὶ μεγάλης ἰκανότητος ἀπὸ ιδιώτου κατέστη δούξ Μεδιολάνων. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Καῖσαρ Βοργίας, ἀνεβλὼν εἰς τὴν ὑπάτην ἀρχὴν, ἐνεκα τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ πάπα Ἀλεξάνδρου τοῦ ἔκτου, ἀπολέσας αὐτὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του, εἰ καὶ κατέβαλε πάντα κόπον καὶ μετεχειρίσθη πάντα τὰ μέσα, ὡς συνετὸς καὶ γενναῖος ἀνὴρ, ζητῶν νὰ ριζοβολήσῃ ἐν πολιτείαις, ἃς παρέσχεον αὐτῷ ἡ πολεμικὴ ἐμπειρία καὶ εὐτυχία ἄλλων. Ὁ Μακιαβέλλης, ὡς πρεσβευτῆς τῆς Φλωρεντικῆς πολιτείας παρὰ τῷ Καίσαρι

Βοργία ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον, ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ μελετήσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγου τὸν ἀποτρόπαιον ἐκεῖνον ἄνδρα, ἐν ᾧ συνοψίζεται ἅπασα ἡ πονηρία καὶ ἡ δολιότης τῆς ἰταλικῆς πολιτικῆς κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον. Φέρων τὰς παραδόσεις οἴκου αἰμοσταγοῦς, ἐπαγωγὸς ὡς τὸ ἔγκλημα, συνδυάζων ἐν καταχθονίῳ ἁρμονίᾳ τὸ ἄγριον καὶ θερμὸν ἰσπανικὸν αἷμα—διότι οἱ πρόγονοι αὐτοῦ εἶλκον τὸ γένος ἐξ Ἰσπανίας—μετὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ τῆς ἰταλικῆς φύσεως, ὁ δούξ Βαλεντίνος εἰργάσθη καθ' ὅλον τὸν βίον διὰ παντὸς ἐγκλήματος νὰ προσαυξήσῃ τὴν μικρὰν αὐτοῦ ἐπικράτειαν. Κατὰ πόσον ἐμελέτησε καὶ κατενόησε τὸν ἄνδρα τοῦτον ὁ Μακιαβέλλης, μαρτυροῦσι τὰ συγγράμματά του¹, ἐν δὲ τῷ ἐβδόμῳ κεφαλαίῳ τοῦ *Ἡγεμόνος* ὑποβάλλεται εἰς λεπτομερῆ κριτικὴν ἡ πολιτικὴ διαγωγή τοῦ υἱοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ ἔκτου.

«Ὁ μελετῶν ἅπασαν τὴν πορείαν τοῦ δουκὸς, λέγει ὁ Μακιαβέλλης, θέλει παρατηρήσει, ὅτι οὗτος εἶχε καταβάλλει σπουδαῖα τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ μεγαλείου θεμέλια, ἅτινα δὲν θεωρῶ περιττὸν ν' ἀναλύσω, διότι δὲν γνωρίζω τίνας δύναιμι νὰ παράσχω κρείττονας ὑποθήκας νέῳ τινὶ ἡγεμόνι, ἢ τὸ παράδειγμα τῶν πράξεων αὐτοῦ· ἂν δὲ κατ' οὐδὲν ἐκαρποφόρησαν αἱ πράξεις αὐτοῦ, δὲν ἦτο αὐτὸς ὑπαίτιος τούτου, ὅπως ἐκτάκτως καὶ ἐξαιρετικῶς γενομένης τῆς κακοτροπίας τῆς τύχης. Ἀλέξανδρος ὁ ἕκτος ἔτεινε νὰ καταστήσῃ μέγαν τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο συνήτησε πολλὰς δυσχερείας, εἶχεν ἀντιπάλους τὸν δούκα τῶν Μεδιολάνων καὶ τοὺς Βενετοὺς καὶ πολλοὺς ἄλλους ἡγεμόνας ἐν Ἰταλίᾳ, οἵτινες μετὰ δυσμενοῦς ὄμματος ἤθελον προσίδει ἐπίφοβον ἀνάπτυσιν τοῦ οἴκου Βοργία. Ἠσθάνθη λοιπὸν τὴν ἀνάγκην τῆς καταστροφῆς τῶν ἀντιπάλων αὐτῷ πολιτειῶν, ὅπως καταστῆ εὐχερὲς ν' ἀναγορευθῇ κύριος ἐνὸς μέρους τῶν χωρῶν τούτων· καὶ πρὸς τοῦτο εὗρε προθύμους ἐταίρους τοὺς Βενετοὺς, οἵτινες ἐνεκα ἄλλων λόγων ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν εἰσόδον τῶν Γάλλων εἰς τὴν Ἰταλίαν. Τῇ ὑποστηρίξει τῶν Βενετῶν καὶ τῇ ἐπινοήσει τοῦ Πάπα εἰσῆλθεν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας εἰς τὴν Ἰταλίαν, μόλις δὲ κατέλαβε τὰ Μεδιόλανα, καὶ ὁ πάπας ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ ὀπλίτας πρὸς κατάληψιν τῆς Ρωμανίας. Ἐπειδὴ δὲ ἐπιτυχῶν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἐπεθύμει νὰ προβῇ κατακτῶν, ἀλλ' ἐφοβεῖτο μὴ παρ ἐμβληθῶσιν αὐτῷ προσκόμματα ὑπὸ τε τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ τῆς μερίδος τοῦ Ὁρσίνη ἐν Ρώμῃ, ἀπεφάσισε νὰ πράξῃ ἐν τῷ κρυπτῷ καὶ διὰ τῆς δολιότητος, ὅ,τι ἠδυνάτει ἐν τῷ φανερῷ. Οὕτω διὰ τῆς μεσιτείας ὀργάνου τοῦ τινος κατῴρωσε νὰ προσελκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τοὺς Ὁρσίνας, ὑποσχόμενος φιλίαν καὶ νόμιμα, νὰ παρασύρῃ καὶ καταστρέψῃ αὐτοὺς ἐν Σινιγαλίᾳ. Διὰ τῆς ἐπιβουλῆς καὶ τῆς προδοσίας ἐκμηδενίσας πάντας τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ ὁ Καῖσαρ Βοργίας, κατέστη ἀπόλυτος δεσπότης τῆς Ρωμανίας καὶ τοῦ δουκάτου Οὐρβίνου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ δούξ, καταλαβὼν τὴν Ρωμα-

1) Legazione al Duca Valentino καὶ Del modo tenuto dal Duca Valentino nello ammazzare Vitellozzo Vitelli, Oliverotto de' Formica, il signor Pagolo e il duca di Gravina Orsini.

νίαν, παρετήρησεν ὅτι αὐτὴ ἐδεσπόζετο ὑπὸ ἀναξίων κυρίων, αἵτινες ἐλήστευον μᾶλλον ἢ ἐκυβέρνων τοὺς ὑπηκόους των, γινόμενοι παραίτιοι διαρρέσεων, ὥστε ἡ χώρα ἦτο ἔρμαιο πάσης ληστείας καὶ κακοπραγίας, ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ἀγαθὴν κυβέρνησιν, ὅπως ἐπαναφέρῃ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ὑπακοήν. Πρὸς τοῦτο δὲ παρέσχεν ἀπόλυτον ἐξουσίαν εἰς τινὰ σκληρὸν καὶ ὀρηκτικὸν ἄνδρα, ὅστις ἐν βραχεῖ διαστήματι χρόνου ἐπανήγαγε τὴν τάξιν καὶ τὴν εἰρήνην, ἕνεκα τοῦ ὁποῦ ἐκτίσαστο ὑψίστην ὑπόληψιν. Ἄλλ' ὁ δοῦξ παρετήρησεν ὅτι ἡ ἀπόλυτος αὐτὴ ἐξουσία ἡδύνατο νὰ καταστήσῃ αὐτὸν μισητὸν, ὅθεν κατέστησεν ἐν τῷ κέντρῳ τῆς χώρας πολιτικὸν δικαστήριον μετ' ἀξιολόγου προέδρου, ἐκάστη δὲ πόλις ἐκέκτητο τὸν σύνδικον αὐτῆς ἐν τῷ δικαστηρίῳ τούτῳ. Ἐπειδὴ δὲ ἕνεκα τῶν σκληροτήτων τοῦ παρελθόντος ἠσθάνετο ἑαυτὸν ὁ δοῦξ μισούμενον, πρὸς πλήρη κάθαρσιν καὶ κατάκτησιν τῶν καρδιῶν τοῦ λαοῦ, ἐζήτησε ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἂν συνέβῃ τις σκληρότης, τοῦτο προήλθεν οὐχὶ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ σκληροῦ χαρακτῆρος τοῦ ὑπηρετοῦ του· πρὸς τοῦτο δὲ διέταξε νὰ διαμελισθῇ πρῶτον τινὰ ἐπὶ τῆς δημοσίας πλατείας πρὸς εὐχαρίστησιν συγχρόνως καὶ κατάπληξιν τοῦ λαοῦ.— Οὕτως ἐνισχυθεὶς καὶ ἐξασφαλισθεὶς ὑπὸ τῶν ὑφισταμένων κινδύνων ὁ Καίσαρ Βοργίας, βουλόμενος νὰ προβῇ κατακτῶν, παρετήρησεν ὅτι ἔμελλε νὰ τύχῃ πρόσκομμα τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας. Τούτου ἕνεκα ἤρξατο ἀναζητῶν ἄλλας φιλίας, κυμαινόμενος ἐν ταῖς μετὰ τῶν Γάλλων σχέσεσιν αὐτοῦ καὶ ἀποκλίνων πρὸς τοὺς Ἰσπανοὺς, ἐχθρικῶς τότε πρὸς τοὺς Γάλλους διακειμένους· σκοπὸς δ' αὐτοῦ ἦτο νὰ προσεταιρισθῇ τὴν φιλίαν τῶν Ἰσπανῶν, ὅπερ εὐκόλως θὰ ἐπετύγχανεν, ἂν ἐζῆ ἀκόμη Ἀλέξανδρος ὁ ἕκτος. Ἄπασα ἡ πολιτικὴ τοῦ ἡγεμόνος τούτου, ἦτο σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ὑφισταμένων σχέσεων. Ὅσον δὲ διὰ τὸ μέλλον, πρώτη αὐτοῦ φροντίς ὑπῆρξεν, ὅπως ὁ νέος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ θρόνου διάδοχος μὴ διάκηται δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν, ζητῶν νὰ ἐπαναλάβῃ ὅσα ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἐσκέφθη νὰ ἀντενεργήσῃ τετραπλῶς κατ' αὐτοῦ. Πρῶτον διὰ τῆς παντελοῦς καταστροφῆς τῶν ληστευθέντων ὑπ' αὐτοῦ κυρίων, ἵνα μὴ παρᾶσχη τὴν ἀφορμὴν ταύτην εἰς τὸν Πάπαν· δεύτερον κερδαίνων ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἅπαντας τοὺς εὐγενεῖς τῆς Ρώμης, ἵνα χαλιναγωγῇ δι' αὐτῶν τὸν Πάπαν καὶ τρίτον προσεπάθησε νὰ προσελκύσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ συνέδριον τῶν Καρδιναλίων. Τέταρτον δὲ, ἐκτίσαστο, πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πάπα, ἀρκοῦσαν δύναμιν, ὅπως ἀφ' ἑαυτοῦ δυνήθῃ ν' ἀντιστῇ κατὰ πάσης πρώτης προσβολῆς. Ἐκ τῶν τессάρων τούτων τὰ μὲν τρία πρῶτα εἶχεν ἐκτελέσει πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ δὲ τέταρτον εἶχεν ἐκτελέσει ἐν μέρει. Διότι ἐδολοφόνησεν ὅσους ἠδυνήθη πλείστους τῶν ληστευθέντων ὑπ' αὐτοῦ εὐγενῶν, προσεῖλκυσε ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοὺς Ρωμαίους εὐγενεῖς, ἐν δὲ τῷ συλλόγῳ τῶν Καρδιναλίων ἐκέκτητο μεγίστην μερίδα, συγχρόνως δὲ ἐσκέπτετο νὰ καταστήσῃ κύριος τῆς Τοσκάνης, κατέχων ἤδη τὴν Περουζίαν καὶ τὸ Πιομβίνον, καὶ ἀνα-

λαβὼν τὴν ὑπεράσπισιν τῆς Πίσσης. Μηδαμῶς δὲ πλέον φοβούμενος τὴν Γαλλίαν, ἐπέπεσε κατὰ τῆς Πίσσης, ἐνῶ ἡ Λούκκα καὶ ἡ Σιέννα ὑπέκυψαν εἰς αὐτὸν, εἴτε ἐκ φόβου εἴτε ἐξ ἀντιζηλίας πρὸς τοὺς Φλωρεντίνοισι, εἰς οὓς οὐδεμία πλέον ὑπελείπετο σωτηρία. Ἄν κατῶρθου δὲ καὶ τὴν ὑποταγὴν τῆς Φλωρεντίας πρὸ τοῦ θανάτου Ἀλεξάνδρου τοῦ ἕκτου, ἤθελε προσκτήσῃ τὸσαύτην ἰσχύν καὶ ὑπόληψιν, ὥστε δὲν θὰ ἐξηρτάτο πλέον ἐκ τῆς εὐνοίας ἄλλων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἰδίας μόνον δυνάμεως καὶ ἐνεργείας. Ἀλλὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου θανόντος, ὁ Βοργίας ἐναπελείφθη μόνον μετὰ τῆς Ρωμανίας, ἐν μέσῳ δύο πολεμίων στρατῶν καὶ ἀσθενῆς μέχρι θανάτου. Ἐπειδὴ δὲ ἐκέκτητο ἰκανὴν τόλμην καὶ γενναϊότητα καὶ γνώσιν τῶν ἀνθρώπων, ἤθελεν ἐπὶ τέλους ὑπερνικήσῃ πᾶσαν δυσχέριαν. Ἄν κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἦτο ὑγίης, τὰ πάντα ἤθελον εἶναι αὐτῷ εὐκατόρθωτα. . . . Μελετῶν λοιπὸν ὅλας ταύτας τὰς πράξεις τοῦ δουκὸς, οὐδόλως ὀφείλω νὰ μεμφθῶ αὐτὸν μᾶλλον δ' ἀποκλίνω νὰ ὑποδείξω αὐτὸν εἰς μίμησιν ἐκείνων, οἵτινες διὰ τῆς τύχης καὶ διὰ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως ἄλλων ἀνῆλθον εἰς τὴν ἀρχὴν, διότι ἕνεκα τοῦ ὑψηλοῦ πνεύματος καὶ τῶν μεγάλων αὐτοῦ σχεδίων δὲν ἡδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως. . . . Ὅστις λοιπὸν φρονεῖ ἀναγκαῖον ἐν τῇ νῆα αὐτοῦ ἡγεμονίαν νὰ ἐξασφαλισθῇ ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, νὰ κερδίσῃ φίλους, νὰ θριαμβεύσῃ διὰ τῆς ἰσχύος ἢ τῆς ἀπάτης, νὰ κερδίσῃ τὴν ἀγάπην καὶ τὸν φόβον τῶν λαῶν, τὴν πίστιν καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν στρατιωτῶν, νὰ ἐξοντώσῃ ἐκείνους, οἵτινες δύνανται ἢ ὀφείλουσι νὰ καταστρέψωσιν αὐτὸν, νὰ μεταβάλῃ τὰ παλαιὰ καθεστῶτα διὰ νέων θεσμῶν, νὰ καταστήσῃ αὐστηρὸς καὶ φιλόφρων, μεγαλόφρων καὶ ἐλευθέρως, νὰ ἐξαλείψῃ ἀπιστον στρατεύμα, νὰ δημιουργήσῃ νέον, νὰ συγκρατήσῃ τὴν φιλίαν τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἡγεμόνων, οὗτος δύναται τὰ ζῶντα αὐτοῦ πρότυπα νὰ εὕρῃ ἐν ταῖς πράξεσι τοῦ ἀνδρὸς τούτου! . . .»

Τοιοῦτος ὁ ἀνὴρ, ὃν ὑποδεικνύει πρότυπον τοῦ ἡγεμόνος του· βεβαίως δὲν ὀχυμαίνει αὐτὸν, οὐδ' ἐνθουσιᾷ ἐπὶ πράξεσιν, ἀς καταδικάζει ἀμετακλήτως ἡ ἠθικὴ, μόνον δὲ ἡ πολιτικὴ ἀνάγκη καθίστησιν ἀναγκαίαις ἐν ἐποχῇ ἰσχυρῶν κοινωνικῶν ἀναστατώσεων. Μελετῶντες τὸν *Ἠγεμόνα*, ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τοὺς θεαλλώδεις ἐκείνους χρόνους τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, τὴν πολιτικὴν δολιότητα καὶ ὑπόκρισιν, ἧτις ἦτο ὁ ἀνεγνωρισμένος κῶδιξ τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς μέχρι τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Μακιαβέλλης συνίστησιν ὡς ὑπόδειγμα ἡγεμόνος τὸν Καίσαρα Βοργίαν πρὸς θρίαμβον τῶν σχεδίων του· ἀλλ' οὐδεμίαν αἰσθάνεται ὑπὲρ τοῦ τοιοῦτου ἡγεμόνος συμπάθειαν, θεωρεῖ δ' αὐτὸν ἀπλῶς ὡς ὄργανον ἐκτελέσεως ὀρισμένης τινὸς ἀποστολῆς παρὰ τῷ ἔθνει καὶ τῇ ἰστορίᾳ, παράδειγμα πρόσφορον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, οὐχὶ δὲ αἰώνιον τύπον ἡγεμόνος, οἷον περιέγραψεν αὐ-

1 Il Principe, κεφ. 7.

τὸν ἐν τοῖς περὶ τοῦ Τίτου Λιβίου *Λόγοις* αὐτοῦ. «Δὲν εἶναι ἀρετὴ, ἐπιφω-
νεῖ κατωτέρω, νὰ σφάζῃ τις τοὺς συμπολίτας του, νὰ προδίδῃ τοὺς φίλους
του, νὰ ἦναι ἀπιστος, ἀνοικτίρμων ἄνθρωπος, πάντα τὰῦτα δύνανται νὰ
ὀδηγῶσιν εἰς τὴν ἀρχὴν, ἀλλ' οὐχὶ εἰς τὴν δόξαν»¹. Ἄλλ' ἡ διδασκαλία τοῦ
Ἡγεμόνος ἔχει ἀντικείμενον τὴν ἀρχὴν, τὴν δι' αὐτῆς πραγμάτων ἐρισμέ-
νων σχεδίων· τούτου ἕνεκα ὁ ἡγεμὼν οὗτος ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν μόνον
τὰ συντελοῦντα εἰς τὴν κτῆσιν τῆς ἀρχῆς, ἀδιαφορῶν ἀν πράξεις τοῦ τινος
καταδικάζωνται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς. Ἡ ἀρετὴ, λέγει, ὅπως καὶ ἡ θρησκεία,
εἶναι ἀπλῶς μέσα χάριν τῶν σκοπῶν τῆς κυβερνήσεως. Εἶναι ἀγαθὴ, ὅταν
εἶναι ὠφέλιμος, ἀλλ' εἶναι ἀπορριπτέα, ὅταν βλάπτει. Εἶναι προσωπεῖον,
τὸ ὅποιον ὀφείλει τις νὰ φέρῃ, ἐνόσῳ δύναται, ἀλλ' ἐν ἀνάγκῃ ὀφείλει νὰ
γνωρίζῃ ν' ἀπεκδύηται αὐτό. Ὁ ἡγεμὼν ὀφείλει νὰ προσπαθῇ ὅπως φημί-
ζηται ἐπὶ ἀγαθότητι, ἐπὶ εὐθύτητι, ἐπὶ εὐσεβείᾳ, ἐπὶ πίστει εἰς τὰς ὑπο-
χρεώσεις του, ἐπὶ δικαιοσύνῃ· ὀφείλει νὰ ἔχῃ πάσας τὰς ἀγαθὰς ιδιότητας,
ἐν τούτοις ὀφείλει νὰ διατελῇ κύριος ἑαυτοῦ, ὅπως ἀναπτύσῃ τὰς ἐναντίας
τούτων, ὅταν τὸ καλῆ ἢ ἀνάγκῃ. Δυσχυρίζομαι ὅτι ὁ ἡγεμὼν, καὶ πρὸ πάν-
των ὁ νέος ἡγεμὼν δὲν δύναται ἀποινεῖ νὰ ἐξασκῇ ἀπάσας τὰς ἀρετὰς, διότι
τὸ συμφέρον τῆς συντηρήσεώς του τὸν ὑποχρεοῖ συνήθως νὰ παραβιάζῃ
τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς χάριτος καὶ τῆς θρησκείας. . . . Βλέ-
πομεν εὐχαρίστως τὸν ἄνθρωπον, ὅποιος εἶναι κατὰ τὸ φαινόμενον, οὐχὶ δὲ
ὅποιος εἶναι πράγματι. . . . Τὸ σπουδαιότατον εἶναι ἡ ὑποστήριξις αὐτοῦ
ἐν τῇ ἀρχῇ· τὰ δὲ μέσα θέλουσι κριθῆ ἀείποτε ἐντιμα καὶ θέλουσιν ἐπευ-
φημηθῆ ὑπὸ πάντων. Διότι ὁ χυδαῖος μόνον τὴν ἐπιφάνειαν παρατηρεῖ τῶν
πραγμάτων, κριτῶν αὐτὰ ἐκ τῆς ἐπιτυχίας». . .

Παραλλήλως πρὸς τὰς θεωρίας ταύτας ἀναπτύσσει ὁ Μακιαβέλλης ἐν τῷ
ὀγδῶ κεφαλαίῳ τοῦ *Ἡγεμόνος* τὴν θεωρίαν περὶ *σκληροτήτων*, αἷς χρώμενος
ὁ ἡγεμὼν, δύναται νὰ ἐξασφαλισθῇ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ. Ὑπάρχει ἀγαθὴ καὶ κακὴ
χρῆσις *σκληροτήτων* (*crudelità male o bene usate*). Ἀγαθὴν χρῆσιν *σκληρο-*
τήτων—ἀν ἦναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἐκφρασθῇ τις καλῶς περὶ τοῦ κακοῦ—
δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἐκείνην, ἣτις ἐφ' ἀπαξ τελεῖται ἐκ τῆς ἀνάγκης
τῆς ἀσφαλείας, ἃς οὐδόλως πλέον διαπράττει τις βραδύτερον, ἀλλ' ὅσον τὸ
δυνατὸν ποιεῖται τις αὐτῶν χρῆσιν πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ὑπηκόων. Κακὴ δὲ
χρῆσις *σκληροτήτων* εἶναι ἐκείνη, ἣτις κατ' ἀρχὰς μὲν σπανίως συμβαίνει,
ἀλλὰ διὰ τοῦ χρόνου αὐξάνει μᾶλλον ἢ ἐλαττοῦται. Ὁ δὲ καταλαμβάνων
κυβερνήσιν τινὰ, ὀφείλει νὰ διαπράξῃ ἐφ' ἀπαξ ἀπάσας τὰς *σκληρότητας*,
ἃς εἶναι ἡναγκασμένους νὰ διαπράξῃ, ὅπως μὴ διατελῇ ἐν ἀνάγκῃ νὰ ἐπανα-
λαμβάνῃ αὐτὰς καθ' ἑκάστην, μὴ ἐπαναλαμβάνων δ' αὐτὰς, ἐξασφαλίσῃ τοὺς
ἀνθρώπους καὶ διὰ τῶν ἀγαθῶν πράξεων ἐφελκύσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν συμπάθειάν
των. Ὁ δ' ἄλλως ἐνεργῶν, εἴτε ἐκ φόβου, εἴτε ἐκ κακῶν συμβουλῶν, εἶναι

1 II. Principe κεφ. 7.

ἀείποτε ἡναγκασμένος, νὰ κρατῇ τὸ ζῆφος ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, οὐδέποτε δυ-
νάμενος νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν ὑπηκόων του, οἵτινες δὲν δύνανται νὰ θεωρή-
σωσιν ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς, ἕνεκα τῶν προσφάτων ἀδικημάτων. Τούτου ἕνεκα
πάντα τὰ ἀδικήματα πρέπει νὰ τελεσθῶσιν ἀμέσως, ἄτινα ὅσῳ ὀλιγώτερον
αἰσθάνεται τις, τοσοῦτ' ὀλιγώτερον φέρει βλάβης. Αἱ δὲ ἀγαθοεργίαι πρέ-
πει νὰ παρέχωνται κατὰ μικρὸν, ἵνα καλλίτερον καθίστανται ἐπαισθηταί·
πρὸ παντὸς δὲ ὁ ἡγεμὼν ὀφείλει οὕτω πως νὰ ζῆ μετὰ τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ,
ὥστε οὐδεμίαν περίστασιν ν' ἀναγκάσῃ αὐτὸν νὰ μεταβληθῇ εἴτε ἐπὶ τὰ κρείτ-
τω, εἴτε ἐπὶ τὰ χείρω, διότι, ἐπερχομένης τῆς ἀνάγκης ἐν δεινοῖς χρόνοις,
τὸ κακὸν δὲν εἶναι ἐπίκαιρον, ἢ δὲ ἀγαθὴ πρᾶξις οὐδόλως σὲ ὠφελεῖ, διότι
θεωρεῖται αὕτη ὡς ἐξ ἀνάγκης προελθοῦσα, οὐδεμίαν ἐπισπῶσα ἐπὶ τούτῳ
εὐγνωμοσύνην»¹.

Εἶναι ἀληθῶς συμβουλαὶ, ἀποπνεύσαι ζοφερὰν περιφρόνησιν πρὸς τὰ κα-
θεστηκότα δόγματα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ἠθικότητος· ἀλλ' ἔχου-
σιν ὑπὲρ ἑαυτῶν λίαν ἐλαφρυντικὴν περίπτωσιν, ὅτι ἐγράφησαν διὰ τὴν ἐπο-
χὴν ἐκείνην μιᾶς καθολικῆς ἀναστατώσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὅποτε φαῦλα οἰ-
κοδομήματα μόνον δι' ἐκτάκτων μέτρων ἠδύναντο νὰ ἀλλοιωθῶσιν. Προσε-
βλήθη ὁ Μακιαβέλλης ἰδίως ὑπὸ τῶν ἀπολυτοφρόνων, ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τοῦ
θείου δικαίου, ὑπ' ἐκείνων, οἵτινες προσεκύνησαν ἀείποτε τῷ Σατανᾷ τῆς
πολιτικῆς θρησκείας ἐνὸς Hobbes, ἐνὸς Haller, ἐνὸς Demaistre· ἀλλ' ὁ συγ-
γραφεὺς τοῦ *Ἡγεμόνος* οὐδαμοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ διετύπωσε τὰς
συγγεράς ἐκείνας πολιτικὰς ἐκφράσεις, ἀφ' ὧν ἀπορρέει ἡ πολιτικὴ ἠθικὴ
τοῦ φιλοσόφου τοῦ Malmesbury, ἢ τοῦ ῥεμβαστοῦ τῶν *Ἐσπερίδων* τῆς *Πε-*
τρουπόλεως οὐδαμοῦ ἀνηγόρευσε ὡς ἀπόλυτον ἠθικὸν δόγμα τῆς διδασκαλίας
του τὸ τοῦ Hobbes ἐκεῖνο *Homo homini lupus*, οὐδέποτε ἐφαντάσθη τὸν
δῆμιον οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Περὶφρων παρατηρητῆς
τῆς ἀνιάτου καταστάσεως τῆς πατρίδος του, ὑπέδειξε δραστικὰ φάρμακα,
δυνάμενα νὰ παρακωλύσωσι τὴν γάγγραιναν, ἣτις κατέστρεφεν ὁσμημέραι τὸ
σῶμα τῆς ἰταλικῆς φυλῆς. Ἄλλ' οἱ ἄνθρωποι ἀποθαυμάζουσιν ἰδίως τὴν ἐπι-
τυχίαν. Πόσα πολιτικὰ δημιουργήματα ἐτελέσθησαν ἄνευ λόγου κατὰ τοὺς
τελευταίους αἰῶνας δι' ἐνεργειῶν ἀσυγκρίτως μακιαβελλιστικωτέρων τῶν
δογμάτων τοῦ Μακιαβέλλη καὶ ἐν τούτοις διατελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τοῦ
θαυμασμοῦ καὶ τῶν ἐπευφημιῶν τῆς ἱστορίας, ἐνῶ τὸ ναυαγήσαν πολιτικὸν
ὄνειρον τοῦ *Ἡγεμόνος* παρεδόθη εἰς τὸ ἀνάθεμα τῆς ἀνθρωπότητος, δίκην
Ἐφιάλτου δυναμένου δῆθεν νὰ συνταράξῃ τὸν ἐνάρετον ὕπνον τῶν λαῶν καὶ
τῶν κυβερνήσεων! . .

Τὸ ἕνατον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου δεικνύει ἔτι μᾶλλον τὰς ἀληθεῖς τά-
σεις τοῦ Μακιαβέλλη, εἶναι οὕτως εἰπεῖν ἡ δημοκρατικὴ θεωρία τοῦ *Ἡγε-*
μόνος διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ὁ ἡγεμὼν δύναται νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν

1 II Principe κεφ. 8.

εἴτε διὰ τῆς εὐνοίας τοῦ λαοῦ εἴτε διὰ τῆς τῶν μεγιστάνων. «Ὅποταν μὲν οἱ μεγιστάνες βλέπωσιν ὅτι δὲν δύνανται ν' ἀντιστῶσιν εἰς τὸν λαόν, ἀρχονται στρεφόμενοι πρὸς ἓνα μεταξὺ αὐτῶν ἄνδρα, ὃν ἀναγορεύουσιν ἡγεμόνα, ὅπως δύνανται ὑπὸ τὴν σιάν αὐτοῦ νὰ δουλεύωσιν εἰς τὰς ἐπιθυμίας των ὡσαύτως ὁ λαὸς στρέφεται πρὸς ἓνα μόνον, καθ' ὅσον βλέπει ὅτι δὲν δύναται ν' ἀντιστῆ εἰς τοὺς μεγιστάνους καὶ καθίστησιν αὐτὸν ἡγεμόνα, ὅπως ἐξασφαλισθῆ διὰ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Καὶ ὁ μὲν καταλαμβάνων τὴν ἡγεμονίαν τῇ ἐπικουρίᾳ τῶν μεγιστάνων, ἔχεται αὐτῆς μετὰ μείζονος δυσχερείας, ἢ ὁ διὰ τῆς ἐπικουρίας τοῦ λαοῦ, διότι ὡς ἡγεμὼν εὐρίσκει πολλοὺς περὶ ἑαυτὸν, θεωροῦντας αὐτὸν ὅμοιον, οὓς δὲν δύναται τούτου ἕνεκα νὰ διατάσῃ ἢ νὰ μεταχειρίζηται κατ' ἰδίαν βούλησιν. Ἀλλ' ὁ καταλαμβάνων τὴν ἡγεμονίαν διὰ τῆς εὐνοίας τοῦ λαοῦ, ἵσταται μόνος ἐν αὐτῇ, οὐδένα ἢ ὀλίγους μόνον παρ' ἑαυτῷ ἔχων μὴ προθύμους εἰς ὑπακοήν. Ἐκτὸς δὲ τούτου δὲν δύναται τις νὰ ᾔηται ὑπηρετικός, ἄνευ τῆς προσβολῆς τῆς τιμῆς τῶν ἄλλων πρὸς τοὺς μεγιστάνους, ἀλλὰ βεβαίως δύναται νὰ ᾔηται τοιοῦτος πρὸς τὸν λαόν, διότι αἱ τάσεις τοῦ λαοῦ εἶναι ἐντιμώτεραι ἢ αἱ τῶν μεγιστάνων, διότι οὗτοι μὲν θέλουσι νὰ καταπιέζωσιν, ἐνῶ ὁ λαὸς οὐδὲν πλέον ἐπιθυμεῖ ἢ τὴν μὴ καταπίεσίν του. Συνέπεια τούτου εἶναι, ὅτι οὐδεὶς ἡγεμὼν δύναται νὰ ἐξασφαλισθῆ κατὰ λαοῦ ἐχθρικῶς αὐτῷ διακειμένου, διότι πολλοὺς ἔξει ἐχθροὺς, ἐνῶ ἐκ τῶν μεγιστάνων, ὀλίγων ὄντων, εὐχερῶς δύναται νὰ ἐξασφαλισθῆ. Τὸ χερίστον, ὅπερ ἡγεμὼν τις δύναται ν' ἀναμένη παρὰ λαοῦ πολεμίου αὐτῷ, εἶναι ἡ ἐγκατάλειψις, ἐνῶ ὀφείλει νὰ φοβῆται οὐ μόνον ὅτι θέλει ἐγκαταλειφθῆ ὑπὸ τῶν πολεμίων αὐτῷ μεγιστάνων, ἀλλ' ὅτι καὶ θέλει προσβληθῆ ὑπ' αὐτῶν. Διότι, καθὸ κεκτημένοι οὗτοι διορατικώτερον βλέμμα καὶ μείζονα πανουργίαν, προτρέχουσιν ἀείποτε τοῦ χρόνου, ὅπως ἀφ' ἑαυτῶν περιπωθῶσι, ζητοῦντες τὴν κτῆσιν τῆς εὐνοίας ἐκείνου, εἰς τὴν νίκην τοῦ ὁποίου ἐλπίζουσιν. Πρὸς τούτοις δὲ εἶναι ἠναγκασμένος ὁ ἡγεμὼν νὰ συζῆ ἀείποτε μεθ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, ἐν τούτοις δύναται κάλλιστα νὰ ὑφίσταται ἄνευ τῶν αὐτῶν μεγιστάνων, διότι δύναται καθ' ἑκάστην νὰ συντελῆ εἰς τὴν ὑψώσιν αὐτῶν ἢ τὴν ταπεινώσιν καὶ νὰ παρέχῃ εἰς αὐτοὺς τὴν δόξαν ἢ τὴν ἀδοξίαν κατ' ἰδίαν βούλησιν. . . »¹

Ἐνταῦθα ἐγκρίνεται ἀναντιρρήτως τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μεγάλης ἐκείνης δημοκρατικῆς ἀρχῆς τῶν νεωτέρων χρόνων, ἣτις μετὰ τὸσαύτης δεινότητος ἀνεπτύχθη βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Ρουσσῶ καὶ τῶν θεωρητικῶν τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἣτις ἐν τῷ πολιτικῷ εὐαγγελίῳ τῆς νεωτέρας κοινωνίας φέρει τὸν τίτλον κυριαρχία τοῦ λαοῦ. Ἡ ἀμυδρῶς ὑπὸ τοῦ Μακιαβέλλη διατυπωμένη ὑποθήκη, ὅτι ὁ σοφὸς ἡγεμὼν ὀφείλει νὰ βασιζέται ἐπὶ τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ λαοῦ, οὐχὶ δὲ ἐπὶ τῆς τῶν μεγιστάνων, διότι αἱ τάσεις τοῦ λαοῦ εἶναι ἐντιμώτεραι παρὰ τὰς τῶν

¹ Il Principe 9.

μεγιστάνων, τοῦ λαοῦ ἐπιθυμοῦντος μόνον νὰ μὴ καταπιέζηται, εἶναι ἡ πολιτικὴ σοφία τῶν νεωτέρων χρόνων, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, θεμελιούσαν τὴν κοινωνικὴν εὐδαιμονίαν οὐχὶ ἐπὶ τῆς εὐημερίας τοῦ ὄλου ἀλλὰ τῶν ὀλίγων. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης προῆλθον αἱ νεώτεραι ἐπαναστάσεις, εἴτε ἐκ τῶν ἄνω εἴτε ἐκ τῶν κάτω κατὰ τὴν τελευταίαν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν περίοδον τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Ἀπόλυτοι μονάρχαι ἢ δημοτικοὶ δικτάτορες—ἐκαστος κατὰ τὰς ἰδίας σκέψεις καὶ τὰς περιστάσεις—ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Μακιαβέλλη, ἢ καὶ βραδύτερον ἔτι, πλήττοντες θανασίμως τὴν τιμαρικρατίαν τοῦ μεσαιῶνος, ἣτις οὐδένα εἶχε πλέον λόγον ὑποστάσεως ἐν τῇ νέᾳ ἀλλοιώσει τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Εὐρώπης, ἐν τῷ λαῷ ἐζήτησαν τὸν ἰσχυρότατον παράγοντα καὶ τὸ βασιμώτατον θεμέλιον τῆς πολιτικῆς ἰσχύος. Ἀληθῶς ἐν πάσῃ ἱστορικῇ περιόδῳ τῆς ἀνθρωπότητος ἡ ἰδέα τοῦ λαοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, εἶναι ἡ ἐξάρχουσα ἐκπολιτιστικὴ ἰδέα, ἢ δὲ συνείδησις αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀείρρους καὶ ἀθάνατος κρήνη, ἀφ' ἧς διαπέμπονται ἀπανταχοῦ τὰ ζεῖδωρα νάματα, τὰ διαρρέοντα τὸν ἀγρὸν τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς εὐημερίας. Δὲν ἀπαιτοῦμεν ἐν τούτοις ἀπὸ βιβλίου, ὑπὸ τὰς γνωστὰς ἡμῖν περιστάσεις γεγραμμένου, τὴν λεπτομερῆ διατύπωσιν τῶν νεωτέρων πολιτικῶν δογμάτων. Ὁ ἡγεμὼν δὲν ἐγράφη, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς θεωρητικὸν βιβλίον χάριν τῶν συγχρόνων ἢ τῶν κατόπιν γενεῶν· συλληφθεὶς καὶ διατυπωθεὶς μετὰ τοῦ μόνου πόθου τῆς πραγματώσεως τῆς ἰταλικῆς ἐνάτητος καὶ τῆς παλιγγενεσίας τῆς πιπτούσης Ἰταλίας, ἐσκόπει μόνον νὰ παραστήσῃ τὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς, ἥμιστα λαμβάνων ὑπ' ὄψιν προβλήματα καθολικώτερου ἐνδιαφέροντος.

Ὁ κατέχων τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν τῆς πολιτείας, μετὰ τῶν δικαιωμάτων, τὰ ὅποια ἀντλεῖ ἐκ τῆς ὑψηλῆς ταύτης περιωπῆς, ὑπόκειται καὶ εἰς ἀνάλογα καθήκοντα. Ἡ θέσις τοῦ ἡγεμόνος, ὑφ' οἰονδήποτε καὶ ἂν παρίσταται οὗτος τύπον ἐν τῇ πολιτείᾳ, εἶναι τόπος δοκιμασίας, ἐνέχων πολλάκις τὸν σταυρὸν τοῦ μαρτυρίου, ἀλλὰ καὶ τῆς δόξης τὴν ἀποθέωσιν. Ὅ,τι συνιστᾷ ἰδίως εἰς τὸν ἡγεμόνα ὁ Μακιαβέλλης πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ, πρὸς θρίαμβον κατὰ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων, εἶναι ὁ στρατιωτικὸς ὀργανισμὸς καὶ ἡ πολεμικὴ προπαρασκευή τῆς χώρας. Ἄνευ ἰδίας στρατιωτικῆς δυνάμεως οὐδεμία πολιτεία δύναται νὰ ᾔηται ἀσφαλῆς· ὀφείλει λοιπὸν ὁ ἡγεμὼν οὐδὲν ἄλλο νὰ ἔχῃ ἀντικείμενον, περὶ οὐδενὸς ἄλλου νὰ σκέπτηται, οὐδὲν ἄλλο νὰ καθιστᾷ ἰδίαν αὐτοῦ τέχνην, ἢ τὸν πόλεμον καὶ τούτου τὴν παρασκευὴν καὶ τὴν διοίκησιν· διότι μόνη αὕτη ἡ τέχνη προσήκει εἰς τὸν ἀρχοντα, ὑπὸ τοιοῦτου δὲ περιβάλλεται σθένους, ὥστε οὐ μόνον περισώζει τοὺς ἐξ αἵματος ἡγεμόνας, ἀλλὰ συνήθως καὶ τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἵτινες ἀπὸ ἀπλῶν πολιτῶν ἀνῆλθον εἰς τὴν περιωπὴν ταύτην. Τὰνάκαλιν δὲ βλέπομεν, ὅτι οἱ ἡγεμόνες, οἱ μεριμνήσαντες περὶ τῶν ἡδονῶν μᾶλ-

λον ἢ περὶ τῶν ὤπλων,, ἀπώλεσαν τὴν θέσιν αὐτῶν»¹. Ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τῆς Ἰταλίας, ἡ ἐξέγερσις τοῦ πολεμικοῦ φρονήματος τῆς χώρας δύνανται μόνον νὰ ἐπαναγάγῳσιν αὐτὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν εὐκλείαν· πρῶτος θεωρητικὸς τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, οἷα ἀνεπτύχθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀποδίδει εἰς αὐτὴν μεγίστην σημασίαν, μὴν δυνάμενη νὰ ἐμφυσήσῃ ἕθος γενναῖον καὶ ἀρειμάνιον εἰς ἀνδρας μαλακοὺς καταστάνας ὑπὸ τῶν ἀπολαύσεων τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀκινήσιας.

Ὁ Σαβοναρόλας εἶχεν ἐξεγείρει ἐπὶ τινὰς στιγμὰς τὰ πλήθη τῆς Φλωρεντίας· ὁ σκαπανεὺς τῆς διαφθορᾶς τοῦ καιροῦ του, ὁ ἐνθουσιώδης μεταρρυθμιστῆς κατέσχεν ἐπὶ βραχὺν χρόνον τὴν υπερτάτην ἀρχὴν τῆς πολιτείας, ἀλλ' αὕτη διέφυγεν ἀμέσως τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Ὁ Ἡγεμὼν τοῦ Μακιαβέλλη εἶναι ἄλλος· δὲν εἶναι Ριέντζις, ἐνθουσιῶν λάτρις τοῦ παρελθόντος, ὄνειροπολῶν τὴν ἀνάστασιν τῆς Ἰταλίας διὰ τῶν τύπων μόνον τῆς ἀρχαίας ρωμαϊκῆς δημοκρατίας· εἶναι πραγματικὸς πολιτικὸς ἀνὴρ, κατανοῶν τὰς ἀνάγκας τῶν χρόνων του, ὧν δημιούργημα αὐτῶν, ἔροπλος προφήτης, κατ' ἐξοχὴν στρατηγός, πρέπει νὰ ᾔηται ἀριστοτέλης τῆς πολεμικῆς τέχνης, μόνον αὐτοῦ ἔχων μέλημα τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν τῆς χώρας, ὅπως δι' αὐτῆς ἐξεγείρῃ ἀπὸ τοῦ ληθάργου τὸ φρόνημα τῶν Ἰταλῶν, ὅπως παλινορθώσῃ τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ τῆς δουλείας καὶ τῆς αἰσχύνης, ἀπαλλάττων αὐτὴν ἀπὸ τῆς τυραννίας τῶν ξένων καὶ τῶνμισθοφόρων. Πρὸς θρίαμβον δὲ τῶν ἀρχῶν τούτων ὀφείλει ὁ ἡγεμὼν νὰ διοργανώσῃ τὸν στρατὸν αὐτοῦ οὐχὶ ἐξ ἀνδρῶν ξένων, ἀλλ' ἐκ τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, ἢ τῶν πολιτῶν· οὕτως ἐξασκήσας αὐτοὺς πρὸς τοὺς πόνους τοῦ πολέμου, πρὸς τὰς κακουχίας τοῦ στρατιωτικοῦ βίου, ἐμφυσήσας εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῶν τὴν ἰδέαν τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς ἀτομικότητος, θέλει ἐπανορθώσει ἀπὸ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς τὴν Ἰταλίαν.

Ἐν τοῖς περὶ τῆς Τέχνης τοῦ πολέμου διαλόγοις ὁ ὑποτιθέμενος Κολόννας λέγει τὰ ἐξῆς: «Πόσον ἤθελεν εἶναι κρεῖττον, ἂν ἐμιμώμεθα τοὺς ἀρχαίους κατὰ τὴν σκληραγωγίαν μᾶλλον καὶ τὴν τραχύτητα, ἢ κατὰ τὴν μαλακότητα καὶ τὸ ἀβροδαιτον, ἂν διημιλλώμεθα πρὸς ἐκείνους δι' ὅσα ἔπραττον ἐν τῷ φωτὶ, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ σκότει, καὶ ἂν προσελαμβάνομεν τὰ ἤθη τῆς ἀληθοῦς καὶ τελείας, οὐχὶ δὲ τῆς ψευδοῦς καὶ διεφθαρμένης ἀρχαιότητος! Διότι ἀφ' ὅτου ἡ ἀβρότης τῶν ἡθῶν κατέστη ἀρεστὴ εἰς τοὺς Ρωμαίους, κατεστράφη ἡ πατρις μου Ἰταλία²». Ὡραῖοι λόγοι, ἀξιοί μιμήσεως ἐν πάσῃ κοινωνίᾳ, ἀξιοί μελέτης ὑπὸ τοῦ πρώτου τῶν ἀρχόντων, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ τελευταίου τῶν πολιτῶν. Τὸ πῦρ τῆς ἐθνικῆς τιμῆς καὶ ἀνεξαρτησίας διαφλέγει κατ' ἐξοχὴν τὰ στήθη τοῦ πολίτου, μόνον ὅτε οὗτος ἐν οἰαδῆποτε στιγμῇ εἶναι προπαρασκευασμένος νὰ ἐκδικήσῃ πᾶσαν προσβολήν, ν' ἀπακρούσῃ πᾶσαν κατ' αὐτῆς ἐπίθεσιν.

¹ Il Principe κεφ.14.

² Dell' Arte della Guerra.

Ἐἴτε ἐν τῷ Ἡγεμῶνι, εἴτε ἐν τῇ Τέχνῃ τοῦ Πολέμου ὁ Μακιαβέλλης διατυπῶν τὰς σκέψεις αὐτοῦ περὶ τῆς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως τῆς Ἰταλίας, ἀφικνεῖται εἰς τὸ ὑπέρτατον τῆς πολιτικῆς ὀξυδερκείας καὶ προορατικότητος σημῆον· δὲν εἶναι πλέον πρακτικὸς πολιτικὸς, καθίσταται προφήτης, τοῦ ὁποῖου αἱ θεωρίαι, δὲν παρήλαθε πολὺς χρόνος, καὶ ἐπολιτογραφήθησαν καθ' ὅλοκληρίαν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν νεωτέρων λαῶν τῆς Εὐρώπης. Ἡ ὀργάνωσις τακτικῶν στρατῶν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς μισθοφόρους τοῦ μεσαίωνα, τὸ ἐθνοσωτήριον σύστημα τῆς καθολικῆς στρατολογίας, τὸ ὅποσον τὸ πρῶτον ἐφαρμοσθὲν ἐν Πρωσίᾳ ἐπήνεγκε τὰ γνωστὰ ἀποτελέσματα, καὶ τὸ ὅποσον ὀσημέραι εἰσάγεται ἐν τῷ πολιτικῷ κώδικι τῶν νεωτέρων λαῶν, εἶναι ἐμπνεύσεις τῆς πολιτικῆς περνοιᾶς τοῦ Μακιαβέλλη, αἵτινες ἐμπεδοῦσαι τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τῶν λαῶν, κρατύνουσι τὴν φιλοπατρίαν τοῦ πολίτου, αἰσθανομένου ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ διεκδικήσῃ τὴν τιμὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐλευθερίαν, ἐπιβουλεύομένην ὑπὸ ἐσωτερικῶν τε καὶ ἐξωτερικῶν πολεμίων.

Εἶναι δυσχερὴς ἀναμφιβόλως ἡ κτῆσις τῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ἔτι δυσχερεστέρα εἶναι ἡ συντήρησις αὐτῆς. Ὁ Μακιαβέλλης ἐπέδειξεν ἤδη τὸν Καίσαρα Βοργιάν πρότυπον κατακτητοῦ ἡγεμόνος, ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν οὗτος ὀφείλει ν' ἀντιπαλαίῃ καθ' ἑκάστην πρὸς πολλοὺς ἐχθροὺς καὶ ποικίλα προσκόμματα. Ἰστάμενος ὑπεράνω πάντων τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἐπισπᾷ κατ' ἀνάγκην τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐν πάσῃ αὐτοῦ πράξει καὶ ἐνεργείᾳ· κινδυνεύει δὲ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ καταστῇ τὸ ἀντικείμενον τῆς μνησικακίας αὐτῶν καὶ τῆς ἐκδικήσεως. Ἐντεῦθεν ὁ ἀγὼν μεταξὺ ὑπηκόων καὶ Ἡγεμόνος, εἰς ὃν ὁ Μακιαβέλλης παρέχει τὰς ἀκολούθους ὑποθήκας πρὸς ὑποστηρίξιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ.

«Δύο εἶδη ὑπάρχουσιν ἀγῶνων, ὧν οἱ μὲν τελοῦνται διὰ τῶν νόμων, οἱ δὲ διὰ τῆς βίας· καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἰδιάζουσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ δὲ εἰς τὰ θηρία· ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ πρῶτοι δὲν ἐξαρκοῦσι συνήθως, ὀφείλει τις νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς δευτέρους. Τούτου ἕνεκα ὁ ἡγεμὼν εἶναι ἠναγκασμένος νὰ περιβάλληται τὴν φύσιν καὶ τοῦ θηρίου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς τοῦτο δὲ ὀφείλει νὰ ἐκλέξῃ τὴν ἀλώπεκα καὶ τὸν λέοντα, διότι ὁ μὲν λέων δὲν δύναται νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τῶν παγίδων, ἡ δὲ ἀλώπηξ ἀπὸ τῶν λύκων. Ὄφείλει λοιπὸν νὰ ᾔηται ἀλώπηξ, ὅπως ἀναγνωρίζῃ τὰς παγίδας, καὶ λέων πρὸς ἐκφόβισιν τῶν λύκων. . . Ὁ κυριάρχης οὔτε δύναται οὔτε ὀφείλει νὰ τηρῇ τὸν λόγον του, ἂν ἡ τήρησις αὕτη τοῦ λόγου ἡδύνατο ν' ἀποβῇ αὐτῷ ἐπιβλαβῆς, καὶ ἂν δὲν ὀφίστανται πλέον οἱ λόγοι, οἱ παρακινήσαντες αὐτὸν πρὸς τοῦτο. Δύναται τις νὰ ἀριθμῆσῃ ἄπειρα νεώτερὰ παραδείγματα καὶ νὰ ἐπιδείξῃ πόσαι συνθήκαι, πόσαι ὑποσχέσεις ἐματαιώθησαν ὑπὸ τῆς ἀπιστίας τῶν ἡγεμόνων· ὠφελήθησαν δὲ κάλλιστα ἐκεῖνοι, οἵτινες κάλλιστα ἐγίνωσκον νὰ ὑποκριθῶσι τὴν ἀλώπεκα. Ἄλλ' ὀφείλει τις νὰ γινώσκῃ καλῶς νὰ περικαλύπτῃ τὴν φύσιν ταύτην, καὶ νὰ ᾔηται μέγας ἐν ἀπάτῃ καὶ ὑποκρισίᾳ»

διότι οί άνθρωποι είναι τοσοῦτον ἄπλοῖ καὶ ὑπακούουσι τοσοῦτον εἰς τὰς στιγμιαίας ἀνάγκας, ὥστε ὁ ἐξαπατῶν ἀείποτε θέλει ἐπιτύχει τὸν ἐξαπατηθησόμενον... Δὲν εἶναι βεβαίως ἀνάγκη νὰ κατέχη ὄλας τὰς ἄνω εἰρημῆνας ἰδιότητας, ἐν τούτοις εἶναι ἀνάγκη νὰ φαίνεται ὅτι τὰς κατέχει... Ὁ ἡγεμῶν καὶ πρὸ παντὸς ὁ νέος ἡγεμῶν δὲν δύναται νὰ προσέχη εἰς ὄλα τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι θεωροῦσιν ἀγαθὰ, ἐπειδὴ εἶναι συνήθως ἠναγκασμένοι χάριν τῆς διατηρήσεως τῆς ἐξουσίας, νὰ πράττη παρὰ τὴν πίστιν, παρὰ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην, παρὰ τὴν φιλανθρωπίαν, παρὰ τὴν εὐλάβειαν ὀφείλει νὰ φροντίζῃ μεγάλως, ὅπως μὴδὲν ἐξέρχεται τοῦ στόματός του, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι πλήρες τῶν πέντε τούτων ἰδιοτήτων, νὰ δεικνύηται δὲ, βλεπόμενος καὶ ἀκουόμενος, ὄλας ἐλεημοσύνη, ὄλας πίστις, ὄλας φιλανθρωπία, ὄλας χρηστότης, ὄλας εὐλάβεια. Ἰδίως δὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ φαίνεται ὅτι κατέχει τὴν τελευταίαν ταύτην ἰδιότητα διότι οἱ ἄνθρωποι ἀποφαινόμενοι ἐν γένει μᾶλλον δι' ὅ, τι βλέπουσιν ἢ δι' ὅ, τι ἄπτονται, διότι ἕκαστος δύναται νὰ βλέπῃ, ἀλλ' ὀλίγοι αἰσθάνονται. Φροντὶς λοιπὸν τοῦ ἡγεμόνος πρέπει νὰ ἦναι ἡ νίκη καὶ ἡ φυλακὴ τῆς κυριαρχίας, τὰ δὲ μέσα θέλουσιν ἀείποτε ἐρμηνευθῆ ἔντιμα καὶ ἐγκωμιασθῆ ὑπὸ πάντων διότι ὁ ὄχλος ἀλίσκεται ἀείποτε ὑπὸ τῶν κατ' ἐπιφάνειαν τελουμένων καὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ὑποθέσεως· ἀλλ' ἐν τῷ κόσμῳ μόνον ὄχλος ὑπάρχει, οἱ δὲ ὀλίγοι εὐρίσκουσι τότε πρῶτον τὴν θέσιν αὐτῶν, ὁπότε οἱ πολλοὶ δὲν γινώσκουσι ποῦ νὰ προσερισθῶσιν...¹.

'All' ἐν τῷ κόσμῳ μόνον ὄχλος ὑπάρχει (e nel mondo non è se non volgo). Ἐν τῇ φράσει ταύτῃ δύναται τις εἰπεῖν, ὅτι περιλαμβάνεται ἅπαν τὸ μυστήριον τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Μακιαβέλλη, ἀνακαλύπτονται δὲ αἱ ἀφορμαὶ, αἵτινες παρεκίνησαν αὐτὸν εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ *'Ηγεμόνος*. Ὁ γραμματεὺς τῆς φλωρεντικῆς δημοκρατίας, ὁ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐνεργήσας καὶ διακινδυνεύσας ὑπὲρ τῶν ἐλευθεριῶν τῆς πατρίδος του, τοῦ ὁποίου τὰ λοιπὰ συγγράμματα ἀποπνέουσι διάπυρον πρὸς τὴν δημοκρατίαν ἔρωτα, ὁ συνωμότης καὶ μάρτυς τῆς ἐλευθερίας, ἐκφράζεται τὴν ἀπελπιστικὴν ταύτην κραυγὴν τοῦ ἀναθέματος! *'Ἐν τῷ κόσμῳ μόνον ὄχλος ὑπάρχει!* Τί ἄλλο σημαίνει ἡ φράσις αὕτη, ἢ ὅτι ὁ Μακιαβέλλη, μάτην ἐπὶ μακρὸν χρόνον ζητήσας νὰ ἐνθουσιάσῃ λαὸν, εἰς τοῦ ὁποίου τὰ στήθη εἶχεν ἀποσβεσθῆ τελείως πᾶν φιλοπατρίας καὶ ἐθνικῆς τιμῆς αἶσθημα, βλέπων ὅτι μάτην ἀγωνίζεται νὰ γαλανίση νεκρὸν σῶμα, προωρισμένον εἰς τὸ μουσεῖον τῆς ἀνατομίας μᾶλλον, ἢ εἰς τὸ στάδιον τῆς ἱστορικῆς δράσεως, πλήρης ἀπογοητεύσεως καὶ μισανθρωπίας, ἐκφωνεῖ τὸν ἐπικήδειον τοῦτον τοῦ αἰῶνός του; Εἶναι ἀπαίσιον, ἀλλ' ἀληθές· ἐν διεφθαρμένῃ πολιτικῇ κοινωνίᾳ, ἐν ἐποχῇ παρακμῆς τῶν ἡθῶν μόνον ὄχλος ὑπάρχει· ὁ ὄχλος οὗτος δὲν ἔχει αἰσθήματα, δὲν ἔχει εὐγενῆ πάθη· ἔχει μόνον ἔνστικτα, κατ' ἐλάχιστον διαφέρων τῶν θηρίων

¹ JI. Principe. κεφ. 18.

ἀλλ' ὁ ὄχλος οὗτος δὲν εὐρίσκεται μόνον ἐν τῇ κατωτάτῃ, ἐν τῇ παρημελημένῃ τάξει τῆς κοινωνίας· ὁ ἐλάχιστος ὀφθαλμὸς θέλει συναντήσῃ αὐτὸν ἀπανταχοῦ, ἐν ἅπασι τοῖς κοινωνικοῖς στρώμασιν, ἀπὸ τοῦ περιόπτου ἀνακτόρου μέχρι τῆς ταπεινοτάτης καλύβης, ἀπὸ τῶν ἐνδαιτυμένων παρὰ τὸν βασιλεῖον θρόνον μέχρι τῶν διανυκτερευόντων ἐν τῷ ὑπαίθρῳ ἢ ἐν τοῖς ὑπογείοις τῆς ἀστυνομίας. Τὸ ἀποτρόπαιον πολιτικὸν δόγμα τῶν Βουρβώνων τῆς Νεαπόλεως, ὅτι ὁ ὄχλος ἔχει ἀνάγκη τριῶν F (Festa, Forza, Farina) ἐφαρμόζεται ἐξίσου εἰς τοὺς μεγιστᾶνας, ὅπως καὶ εἰς τοὺς Λαζαρόνους. Τὸν ὄχλον τοῦτον, τὸν τοσοῦτον οἰκτρὸν πρόσωπον παραστήσαντα ἐκ περιτροπῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸν εἶδομεν πολλάκις ὑπὸ παντοίας μορφᾶς καὶ ὑπὸ διάφορα προσωπεῖα· τὸν εἶδομεν ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ Συγκλήτῳ πατρίκιον, ἀποθεοῦντα τὰ ξόανα τῶν Καισάρων, ὅπως καὶ ἐν τῷ Ἀμφιθέτρῳ πραιτωριανόν, χειροκροτοῦντα ἐπὶ τῷ τραγικῷ δράματι τῶν δολοφονουμένων μονομάχων· τὸν εἶδομεν ἐν ταῖς καννιβαλικαῖς παραστάσεσι τοῦ μεσαιῶνος, ἐπευφημοῦντα τὰς ἀποφάσεις τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως καὶ ὀρχούμενον τὸν κόρδακα, παιανίζούσης τῆς καταχθονίου μουσικῆς ξύλων καὶ ἀνθρωπίνων σαρκῶν ἀναμιξέσθαι καίομένων· τὸν εἶδομεν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐκστρατεύοντα ὡς μετανάστην κατὰ τῆς πατρίδος του, ἢ ἀποκόπτοντα πᾶσαν ἐξέχουσαν κεφαλὴν ὡς δημοκρατικὸν πολίτην. Ποσάκις δὲν παρέστη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ἀλγεινὸν τοῦτο φαινόμενον τῆς ὑστάτης καταπτώσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως;... Καὶ ἤδη ἐννοῶ, συγγραφεῦ τοῦ *'Ηγεμόνος*, τίνος λόγου ἔνεκα ἀπηλπίσθης ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἐκείνου τῆς ἐποχῆς σου, ἀναζητήσας τὴν ἄγκυραν τῆς σωτηρίας τῆς πατρίδος σου ἐν ἐνὶ μόνον ἀνδρὶ, συνιστῶν τὰ δραστηκώτατα φάρμακα πρὸς ἐπιτυχίαν σκοποῦ, ὅστις μόνον ἠδύνατο νὰ ἐπεπέγκῃ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἐνότητα τῆς Ἰταλίας... Ἀλλὰ καθὼς ἀπὸ τῆς κοπρίας καὶ τοῦ βορβοῦ ἀναφύεται πολλάκις θαλερὸς βλαστὸς, κρατυνόμενος βαθμηδὸν εἰς ἀκμαῖον καὶ ζεῖδωρον δένδρον, οὕτως ἀπὸ τοῦ ὄχλου, τοῦ ἀποβλήτου τούτου Παρίου τῆς ἡθικῆς καθάρσεως τῆς κοινωνίας, ἐξέρχεται ὁ λαὸς, τεράστιος γίγας, διὰ τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ διαπερῶν τὰ νέφη τῆς παρακμῆς καὶ ἐπανορθῶν τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ κύρος ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ. Ὑπάρχουσιν ἐπαναστάσεις, δέσεις καὶ λύσεις ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, συγχύζουσαι τὸν ἱστοριοδίφην καὶ ἀπελπίζουσαι τὸν φιλόσοφον. Ὁ ὄχλος ἐκεῖνος τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, ὁ τοσοῦτον ἀξίος τῆς ὑψηλῆς περιφρονήσεως τοῦ Μακιαβέλλη, διεληθὼν δι' ἀπασῶν τῶν περιπετειῶν τῆς ἱστορίας, ὑποστὰς ἀπάσας τὰς ταπεινώσεις καὶ τοὺς ἐξευτελισμοὺς ξενικῆς καὶ ἰθαγενοῦς τυραννίας, ἐξεγείρεται αἰφνης πρῶταν τινὰ πλήρης τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος, ἀποδυόμενος εἰς τὴν πάλιν εὐτυχεστέρου ἐθνικοῦ μέλλοντος, ἐπὶ τῷ ἀκούσματι μόνον τῆς προφητικῆς φωνῆς τοῦ Μαρσίνη, διατυποῦντος τὸ πρόγραμμα τῆς ἰταλικῆς ἐνότητος ἐν τῷ πολυθρῦλῳ προγράμματι τῆς *Νέας Ἰταλίας*: *Dio e Popolo!*...

Ὁ Ἡγεμὼν εἶναι ἐν τῶν ἐμβριθεστάτων καὶ βαθυτάτων συγγραμμάτων τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, καταλλήλως μελετώμενος καὶ κατανοούμενος· ἀλλ' ὡς ἠθικὸν ἔργον οὐδεμίαν δύναται νὰ διεκδικήσῃ καθολικῆς ἀποδοχῆς ἀξίωσιν. Δυστυχῶς ἐν τούτοις ἡ πρακτικὴ πολιτικὴ δὲν δύναται νὰ συμβαδίσῃ ἐνίοτε παραλλήλως τῇ καθαρᾷ ἠθικότητι, ἥτις ἀναγορευομένη ὡς ἀπόλυτον ἐν τῷ βίῳ τῶν ἔθνων δόγμα, ἀναντιρρήτως θέλει συναντήσῃ ἀνυπερβλητὰ προσκόμματα, ἕνεκα τῶν παθῶν τῶν λαῶν καὶ τῶν κυβερνήσεων. Ὑπάρχει τι ἄρα χεῖρον τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ; Τίς θέλει τολμήσῃ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν δικαιολογικὴν αὐτοῦ βάσιν, τὴν ἀνάγκην αὐτοῦ ἐν ταῖς μεταξὺ τῶν λαῶν σχέσεσι; Καὶ ἐν τούτοις λαμπρόταται σελίδες τῶν ἔθνων θεωροῦνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μέχρι τῆς σήμερον αἱ σελίδες τῆς πολεμικῆς αὐτῶν δόξης, ὁ δὲ στρατὸς, ὁ ἐκπροσωπῶν τὴν ἀρχὴν ὑφισταμένης ἀνωμάλου τάξεως ἐν τῷ κοινωνικῷ κόσμῳ τῆς ἀνθρωπότητος, θεωρεῖται ἀείποτε μία τῶν περιφανεστάτων τάξεων τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Εἶναι ἀνήθικος ἀληθῶς ὁ πόλεμος, ὁ θέτων τὴν ἀνθρωπότητα ἐν μοίρᾳ ἀλόγων θηρίων, ἀλληλοκτονούντων χάριν ἀπλῆς ἐθνικῆς ματαιοδοξίας, χάριν τοῦ κορεσμοῦ ἐνόχων προσωπικῶν συμφερόντων, ἀλλὰ τίς ὁ τολμήσων νὰ διαμφισβητήσῃ, ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος, ὁ συνεπαγόμενος τὴν κατάραν καὶ τὰ ἀναθέματα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δὲν εἶναι πολλάκις ἀναπόφευκτος εὐελπίς οἰωνός τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς τῶν λαῶν ἐξεγέρσεως, ἀφετηρία τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτῶν προόδου καὶ ἀναπτύξεως;

Ὑπάρχουσι νόσοι ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν, ὡς ὑπάρχουσι τοιαῦται ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀτόμων, δυνάμεναι νὰ ἀρθῶσι καὶ νὰ θεραπευθῶσι μόνον διὰ τῆς γνωστῆς ὁμοιοπαθητικῆς μεθόδου: *similia similibus*. Ὁ ἀπόλυτος λόγος, ἡ ἀνθρωπίνῃ ἠθικότητι κατεξάνιστανται ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς περιωπῆς, ἐν ᾗ οφείλουσι νὰ ἴστανται, κατὰ τοῦ τρόπου τῆς θεραπείας ταύτης· ἀλλ' ὑπεράνω τῶν ἀπολύτων δογμάτων καὶ τῶν δυσπραγματοποιήτων θεωριῶν στυγνῆ, μελανείμων, ἀνηλεῆς ἴστανται πολλάκις θεότης, δι' ἀκανθῶν καὶ τριβόλων δεικνύουσα τὸν δρόμον τῆς πνευματικῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος. Εἶναι ἡ Ἀνάγκη τῆς ἀρχαίας τραγωδίας, ἡ διευθετοῦσα ἀείποτε τὸν ροῦν τῆς ἱστορίας.

Αὕτη ἡ ἀνάγκη ὑπηγόρευσε τὸ βιβλίον (τοῦ Μακιαβέλλη) ὁ Ἡγεμὼν οὐδέποτε οφείλει νὰ μελετηθῇ ὡς ἀπόλυτος πολιτικὴ θεωρία, ἀλλ' ὡς πολιτικὴ διδασκαλία ἡγεμόνος τοῦ δεκάτου ἑκτοῦ αἰῶνος, τοῦ αἰῶνος τῶν Βοργιῶν, τῆς ἐποχῆς Καρόλου τοῦ πέμπτου τῆς Ἰσπανίας, Λουδοβίκου τοῦ δεκάτου τρίτου τῆς Γαλλίας καὶ Ἐρρίκου τοῦ ὀγδόου τῆς Ἀγγλίας.

Μόνον μοναρχομένη ἡ Ἰταλία δύναται νὰ εἰρηνεύσῃ· εἶπε σύγχρονος ἱστοριογράφος. Καὶ αὕτη ἦτο ἡ καθολικὴ συνείδησις τῆς δημοσίας γνώμης ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἡ πατρίς τῆς Ἀναγεννήσεως, ἡ μήτηρ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, κατασπαρασσομένη ὑπὸ τῶν ἐμφυλίων αὐτῆς ἐρίδων, ἔρμαιον φατριῶν, στείρων πάσης εὐγενοῦς καὶ ὑψηλῆς ἰδέας, ληστευο-

μένη καὶ ἀτιμαζομένη ὑπὸ τοῦ Πάπα καὶ τῶν σκοτεινῶν αὐτοῦ ὑπηρετῶν, εὐρὺ πεδῖον ξένων κατακτήσεων Γερμανῶν, Ἰσπανῶν καὶ Γάλλων, δὲν ἠδύνατο ν' ἀνορθωθῇ, νὰ καταβάλλῃ τοὺς ἐσωτερικοὺς καὶ ἐξωτερικοὺς αὐτῆς τυράννους, ἡ ὑποτασσομένη εἰς ἓνα ἡγεμόνα, ἀναλαμβάνοντα τὴν ἀπόλυτον ἀρχὴν, ἐγκαθιδρύοντα καὶ παγιοῦντα τὴν τάξιν μετὰ τῆς ἰομιμότητος ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, καθιστῶντα καὶ πάλιν τὴν Ἰταλίαν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ μίαν, ἰσχυράν, ἀξίαν τῶν μεγάλων ἱστορικῶν αὐτῆς παραδόσεων.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνὴρ, ὃν ἐπόθει ἡ ἰταλικὴ φιλοπατρία ἀπὸ τοῦ Δάντου καὶ τοῦ Μακιαβέλλη μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς λογάδων τῆς ἰταλικῆς ἐνότητος, καὶ πρὸς ὃν ἐν τέλει τοῦ βιβλίου ἀπευθύνει ὁ Μακιαβέλλης τὴν ἀκόλουθον προσφώνησιν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τῶν βαρβάρων, δι' ἧς διευκρινεῖται πράγματι ὁ σκοπὸς τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἡγεμόνος.

«Σταθμίσας λοιπὸν ἅπαντα τὰ μέχρι τοῦδε ἀναπτυχθέντα ζητήματα, καὶ σκεφθεὶς ἂν ἡ σύγχρονος τῆς Ἰταλίας κατάστασις εἶναι κατάλληλος νὰ τιμήσῃ νέον ἡγεμόνα καὶ ἂν ὑπάρχῃ πρόσφορος ἡ εὐκαιρία δι' ἄνδρα συνετὸν καὶ ἱκανὸν, ὅπως εἰσαγάγῃ νέον εἶδος κυβερνήσεως, χρήσιμον εἰς τὴν σωτηρίαν τῶν κατοίκων, φρονῶ ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐποχὴ καταλληλότερα πρὸς τοῦτο. Ἐὰν, καθὰ εἶπον ἤδη, ἦτο ἀναγκαία ἡ ἐν Αἰγύπτῳ δουλεία τοῦ υἱοῦ Ἰσραὴλ, ὅπως διαλάμψῃ ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Μωϋσέως, ἦτο ἀναγκαία ἡ δουλεία τῶν Μήδων, ὅπως καταδειχθῇ ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Κύρου, ἦτο ἀναγκαία ἡ διασπορὰ τῶν Ἀθηναίων, ὅπως διατρανωθῇ ἡ ἐξοχότης τοῦ Θησέως· οὕτως ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ, ὅπως καταδειχθῇ ἡ ἀξία μιᾶς ἰταλικῆς ψυχῆς, ἔπρεπεν ἀναγκάτως ἡ Ἰταλία νὰ καταπέσῃ εἰς ὁσημεῖον κατὰ κείναι, ἔπρεπε νὰ ὑποδουλωθῇ χεῖρον τῶν Ἑβραίων καὶ Περσῶν, νὰ διασκορπισθῇ μᾶλλον τῶν Ἀθηναίων, ἄνευ ἀρχηγοῦ, ἄνευ ὀργανισμοῦ, συντετριμμένη, γεγυμνωμένη, διεσχισμένη, πεπατημένη ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ ξένου, ἔπρεπεν ἐπὶ τέλους νὰ ὑποστῇ πᾶν εἶδος καταστροφῆς. . . .

«Ἡ πατρίς ἡμιθνήνης ἀναμένει, ζητοῦσα τὸν δυνάμενον νὰ θεραπεύσῃ ἐπιτυχῶς τὰς πληγὰς τῆς νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν καταστροφῶν τῆς Λομβαρδίας, εἰς τοὺς βαρεῖς φόρους τοῦ βασιλείου τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Τοσκάνης καὶ νὰ ἐπουλώσῃ τὰς ὑπὸ τοῦ μακροῦ χρόνου δηλητηριασθείσας πληγὰς τῆς. Ἰδέτε, πῶς αὕτη ἰκετεύει τὸν Θεόν, ἵνα τῇ πέμψῃ ἄνδρα, ἐξαγοράσοντα αὐτὴν ἀπὸ τῆς σκληρότητος καὶ τῆς ἀλαζονείας τῶν βαρβάρων! Ἰδέτε αὐτὴν, ἰδέτε πῶς εἶναι διατεθειμένη, πρόθυμος ν' ἀκολουθήσῃ τὴν σημαίαν του, εὐθὺς ὡς ὑψώσῃ αὐτὴν! Πρὸς τὸ παρὸν δὲ παρ' οὐδενὸς ἐτέρου δύναται νὰ ἐλπίζῃ τι ἢ παρὰ τοῦ ἐνδόξου ὑμῶν οἴκου, (τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων), τοῦ τοσοῦτον διαπρεποῦς ὑμῶν οἴκου, ἕνεκα τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῆς εὐτυχίας, τοῦ τοσοῦτον εὐνοηθέντος καὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας. . .

Ἀδὲν πρέπει νὰ παρέλθῃ ἡ εὐκαιρία αὕτη, ὅπως ἡ Ἰταλία μετὰ τοσοῦ-

τον χρόνον ἴδῃ ἐπὶ τέλους ἀναφαινόμενον τὸν ἐλευθερωτὴν αὐτῆς. Δὲν δύναιται νὰ ἐκφράσω μεθ' ὁποίας ἀγάπης ἤθελεν οὗτος ὑποδεχθῆ ὑπὸ πασῶν τῶν ἐπαρχιδῶν, αἵτινες ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα ἐκ τῆς πλημμύρας τῶν ξένων, μετὰ πόσης δίψης πρὸς ἐκδίκησιν, μετὰ πόσης εὐσεβείας, μετὰ πόσων δακρύων! Τίνες πύλαι ἤθελον μείνει πρὸ αὐτοῦ κεκλεισμένα; τίνες λαοὶ ἤθελον ἀρνηθῆ εἰς αὐτὸν ὑπακοήν; τίνες φθονεροὶ ἤθελον ἀντιταχθῆ εἰς αὐτόν; τίς Ἰταλὸς ἤθελεν ἀρνηθῆ εἰς αὐτόν τὴν λατρείαν του; εἰς ἀπαντας ἐμποιεῖ ἀπαστραφὴν ἢ βαρβαρικὴ κυριαρχία, ὑφ' ἧς πιέζεται σήμερον ἡ Ἰταλία. Ἄς ἀναλάβῃ λοιπὸν ὁ περιφανὴς ὑμῶν οἶκος τὴν ἀποστολὴν ταύτην μετὰ τῆς μεγαλοψυχίας ἐκείνης καὶ τῶν ἐλπίδων, αἵτινες εἶναι ἴδιαι τῶν δικαίων ὑποθέσεων, ὅπως ἐξευγενισθῆ ὑπὸ τὴν σημαίαν αὐτοῦ ἡ πατρίς μας, ὑπὸ δὲ τοῦ οἰωνοῦ αὐτοῦ ἐπαληθεύσῃ ὁ λόγος οὗτος τοῦ Πετράρχου!

*Virtu contra furore
prenderà l' arme, e fia 'l combatter corto,
che l'antico valore
Negl'italici cuor non è ancor morto.»¹*

Ε'.

Συμπεραίνων τὰς περὶ τοῦ Ἡγεμόνος κρίσεις αὐτοῦ ὁ ἐπιφανὴς ἱστορικὸς τῆς Γερμανίας Leopold von Ranke², ἐπιφέρει τὰ ἐπόμενα: «Ὁ Μακιαβέλλης ἐξήτει τὴν ἴασιν τῆς Ἰταλίας ἐν τούτοις εὔρε τὴν κατάστασιν αὐτῆς τοσοῦτον ἀπελπιστικὴν, ὥστε ὑπῆρξεν ἀρκούντως τολμηρὸς νὰ διατάξῃ εἰς αὐτὴν δηλητήριον.»²

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς συνεχώρησεν ἄλλοτε τὰς πλάνας τῆς γυναικὸς ἐκείνης, διότι ἠγάπησε πολὺ. Οὕτω σήμερον ὁ προπηλακισθεὶς, ὁ ἀδικηθεὶς ὑπὸ τῆς ἱστορίας, ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως Μακιαβέλλης ἐδικαιώθη, διότι ἠγάπησε πολὺ τὴν πατρίδα του, διότι χάριν τῆς σωτηρίας καὶ τῆς ἐπανορθώσεως αὐτῆς, προὔτιμησε νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν τιμὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπόληψιν ἐνώπιον τῶν μεταγενεστέρων.

Καὶ δὲν ἐξήνεγκε τὴν ἐτυμηγορίαν αὐτοῦ εὐμενῆ, ἀθωοτικὴν ὑπὲρ τοῦ ὑποδίκου μόνον τὸ δικαστήριον τῆς ἱστορίας.

Πρῶτος ἐν ἔτει 1787 ὁ μέγας δούξ τῆς Τοσκάνης Λεοπόλδος ἐν τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ ἐκκλησίᾳ τοῦ Σταυροῦ (Santa Croce), τῷ Πανθέῳ τούτῳ τῆς ἰταλικῆς δόξης, διέταξε τὴν κατασκευὴν μαρμαρίνου μνημείου εἰς τὸν Νικόλαον Μακιαβέλλην παρὰ τὰ μνημεῖα τοῦ Γαλιλαίου καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης: Tanto nomini nullum par elogium³. Ἀλλὰ δὲν

¹ Ἡ τόλμη θὰ λάβῃ τὰ ὄπλα κατὰ τῆς μανίας, ὁ δὲ ἀγὼν ἔσται σύντομος· διότι δὲν ἀπέθανεν εἰσέτι ἡ ἀρχαία ἀρετὴ ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς ἰταλικῆς νεότητος.

² Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber—Machiavelli.

³ Πρὸς τοσοῦτον μέγα ὄνομα οὐδεὶς ἐξικνεῖται ἐπαινος.

ἐξήρκει ἡ ἐπανόρθωσις αὐτῆ, γενομένη ὑπὸ ἡγεμόνος, ὑπελείπετο ἔτι ἡ πάνδημος συγγνώμη τῆς ἰταλικῆς συνειδήσεως, ἥτις δὲν ἐβράδυνε νὰ διατρανωθῆ ἐπὶ τέλους, ἅμα τῆς νέας Ἰταλίας ἀναλαβούσης ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν αὐτοσυνειδησίαν.

Ἐν τινι τῶν ὁδῶν τῆς Φλωρεντίας, via di Guicciardini, ὁ διαβάτης ἀναγινώσκει τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν ἐπὶ τῆς οἰκίας, ἐν ἣ ἄλλοτε ἐζήσε καὶ ἀπέθανεν ὁ Μακιαβέλλης:—«A Nicolò Machiavelli, dell' unità nazionale precoritore audace e indivino ed'armi proprie e non adventitie primo institutore e maestro. Italia una e armata pose il 3 maggio 1869, quarto di lui centenario¹. Ἦτο δίκαιος φόρος ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης εἰς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον τὸν γράψαντα τὴν ἀκόλουθον περίοδον, ἀδεῶς δυναμένην νὰ παραβληθῆ πρὸς τὴν λαμπρὰν ἐκείνην πρὸς τὴν πατρίδα ἐν τῷ Κρίτῳ ἀποστροφῆν τοῦ Πλάτωνος: «Ὅσακις, καὶ ἐπὶ ἰδίῳ κινδύνῳ, ἠδυνήθην νὰ τιμήσω τὴν πατρίδα μου, ἔπραξα τοῦτο ἀπὸ τῶν ἐσωτάτων τῆς καρδίας μου· διότι διὰ παντὸς τοῦ βίου ὁ ἄνθρωπος εἰς αὐτὴν ὀφείλει τὰς μεγίστας τῶν ὑποχρεώσεων, εἰς αὐτὴν ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ· αὐτῇ τῷ ἐπιτρέπει τὴν ἀπόλαυσιν πάντων τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἐδάφους παραχωρουμένων ἀγαθῶν. Ὅσῳ μείζωνος ἡ πατρίς αὐτῇ εὐμοιρεῖ δόξης, τοσοῦτῳ εἶναι λαμπρὰ ἡ μοῖρα τῶν τέκνων τῆς».

Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις ἐν Ἰταλίᾳ, ἅμα ἐξεγερθεῖσα, ἀρχομένου τοῦ αἰῶνος τούτου, ἀπὸ τοῦ βαρέως ὕπνου τῆς καταπτώσεως, ἦν ἐπὶ τοσοῦτον ὑπνωτικῆς χρόνον, ἀνεῦρεν ἐν τῷ συγγραφεῖ τοῦ Ἡγεμόνος, ἕνα τῶν παλαιωτάτων καὶ εὐγενεστάτων προδρόμων τῆς ἰταλικῆς ἐνότητος καὶ ἀνεξαρτησίας. Ἡ σχολὴ τοῦ Ἰωσήφ Μαρτσίνη ἀνεκέρυξε τὸν Μακιαβέλλην μετὰ τοῦ Δάντου τοὺς δύο ἐφεστίους ἀγίους τῆς ἰταλικῆς πίστεως, ἡ δὲ νὰ μεταχειρισθῶ τὴν μεταφυσικὴν ἔκφρασιν τοῦ πολιτικοῦ αἰρεσιάρχου, τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἰταλικῆς ἰδέας. Ἄμα τὸ σύνθημα τῆς ἀναβιώσεως τῆς χερσονήσου διεθέρμανε καὶ πάλιν τὸ πνεῦμα τῆς ἰταλικῆς φυλῆς, καὶ ἡ μὲν Νέα Ἰταλία τοῦ Μαρτσίνη, γονυκλινῆς πρὸ τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῆς συμβόλου: Italia farà da se, ἔρρηξε τὴν ἀρχαίαν κραυγὴν τῆς ἐκδικήσεως καὶ τῆς ἐκδιώξεως τῶν ξένων, ὁ δὲ λαὸς τῆς Ἰταλίας ἐπανέλαβε καὶ πάλιν τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ πολεμικὸν σύνθημα, τὸ τοσάκις ἄλλοτε ἀντηχῆσαν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς πλατείας τῆς Ἰταλίας: Popolo, popolo! muoianno i tiranni, πάντες οἱ Ἰταλοὶ, ἄνευ ἐξαιρέσεως ἀρχῶν ἢ πεποιθησέων, ἐκτὸς τῶν λαμβανόντων τὰς ἐμπνεύσεις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Βατικανοῦ, ἀνεγνώρισαν ἐν τῷ πολιτικῷ τοῦ Ἡγεμόνος ἐνθουσιαστῆ ἢ il sovrano pensatore, τὸν ὑπέρτατον νοῦν, τὸν ὑπὲρ πάντα

¹ Νικολάφ Μακιαβέλλη, τῷ τολμηρῷ καὶ ἐμπνευσμένῳ προδρόμῳ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, τῷ πρώτῳ διδάξαντι τὴν πατρίδα αὐτοῦ τὴν χρῆσιν ἰδίου καὶ οὐχὶ ξενικοῦ στρατοῦ, ἡ Ἰταλία μία καὶ στρατιωτικῶς ὄργανωμένη ἀνέθηκεν. — Τῇ 3 Μαΐου 1869, τετάρτῃ αὐτοῦ ἑκατονταετηρίδι.

ἄλλον καθαρώτερον καὶ ἀληθέστερον αἰσθανθέντα καὶ διατυπώσαντα τὰ ιδεώδη καὶ τοὺς πόθους τῆς Ἰταλίας».

Ὁ ἡγεμὼν τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, οἷον διετύπωσεν αὐτὸν ὁ Μακιαβέλλης ἐν τῇ φιλοπάτριδι αὐτοῦ ἀγωνίᾳ, διετέλεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον πολιτικὴ εἰκὼν μόνον, ἄψυχος, ἀσώματος. Ὁ βλαστός ἐκεῖνος τῶν Μεδίκων, εἰς θν ὁ Ἡγεμὼν ἀφιερῶθη, ἦτο ἀνάξιος νὰ κατανοήσῃ τὰς ὑψηλὰς ἐξάρσεις τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, τοῦ ὁποῖου τὸ βιβλίον παρανοηθὲν, κατέστη σκοπὸς καὶ ἀντικείμενον καταδίκης καὶ ἀναθέματος. Ἄλλὰ μετὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν, ὁπότε νέα κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ περίοδος ἀρχεῖται ἀνατέλλουσα ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος, τὰ δὲ δίκαια τῶν λαῶν καὶ τῶν ἐθνικότητων ἀνακηρύττονται ὑπὸ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὰς ἐπευφημίας τοῦ κόσμου θεμελιώδη τοῦ ἀνθρώπου δίκαια, ὁ Ἡγεμὼν, τὸ ἀπόκληρον τοῦτο βιβλίον περιφανοῦς καταδίκου, καθίσταται ἐκ νέου ἀντικείμενον μελέτης καὶ συζητήσεων τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Καὶ ἀμέσως ἀπὸ τῶν σκέψεων ἀρχεῖται ἡ ἐκτέλεσις τοῦ λησμονηθέντος ἐθνικοῦ προγράμματος. Ἐνώπιον τῆς ἐξόχου καὶ ἐπιβλητικῆς φυσιογνωμίας τοῦ ἱππότου βασιλέως, αἱ ἐσωτερικαὶ διαιρέσεις καὶ τὰ ἐμφύλια μίσση κατεσιγάσθησαν ἐν Ἰταλίᾳ, ἡ δὲ ἐθνικὴ ἐργασία ἀρχεῖται μετὰ νέας πίστεως, μετὰ μείζονος ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀφοσιώσεως. Ἀπέναντι τῶν μεγάλων τῆς πατρίδος περιστάσεων ἡ ἰταλικὴ δημοκρατία διὰ τοῦ Δανιὴλ Μανίνη¹ παρέχει ὁμολογίαν πίστεως εἰς τὸν ἡγεμόνα τοῦ Πεδεμοντιῦ, διὰ δὲ τοῦ Ἰωσήφ Γαριβιάδῃ προσφέρει δύο βασιλικά στέμματα εἰς τὸν βασιλέα τῆς νέας Ἰταλίας. Ὅτι ὑπῆρξεν ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ ἡ πολιτικὴ κατάπτωσις τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, τοῦτο ἔπραξεν ὁ δέκατος ἔνατος αἰὼν ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς μείζονος πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ ἠθικότητος. Κετὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον τῶν ἐθνικῶν παλινορθώσεων ὁ Βίκτωρ Ἐμμανουὴλ ἀνέλαβε τὸ ἔργον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ προγράμματος τῆς ἰταλικῆς ἐνότητος καὶ ἐλευθερίας μεθ' ὅλης τῆς πίστεως, μεθ' ὅλου τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, μεθ' ὅλης τῆς τιμιότητος ἐντίμου καὶ φιλελευθέρου ἡγεμόνος τοῦ δεκάτου ἑνάτου αἰῶνος.

Ἦτο ὄντως βασιλεὺς ἐκεῖνος, ἀνάξιος τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ καὶ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἀποστολῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ... Διότι, κύριοι, ἂν αἱ περιστάσεις πολυλάκις ἐπιβάλλωσιν εἰς λαὸν τινα τὴν ἀφοσίωσιν εἰς ἕνα ἄνδρα, χάριν ὑψηλῶν σκοπῶν καὶ λόγων, ὁ ἡγεμὼν οὗτος ὀφείλει νὰ ἔχῃ πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ περιωπὴν καὶ τὴν μεγάλην εὐθύνην, ἣν ἀναλαμβάνει ἐνώπιον τοῦ ἔθνους του καὶ τῆς ἱστορίας. Ἀπορρέων ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ ὅσπου ἐκ τῶν ὀστέων τοῦ λαοῦ, οὐδέποτε ὀφείλει νὰ λησμονήσῃ τὴν ἀποστολὴν του καὶ τὰς εὐσεβεῖς ἐλπίδας, ὧν τὴν πραγ-

¹ Ἐξόριστος ἐν Παρισίοις ὁ Δανιὴλ Μανίνης, ὁ ἐν ἔτει 1848 δόγης τῆς Βενετικῆς δημοκρατίας, ἔγραψε τὰ ἑξῆς, ἄξια πολλῆς μελέτης καὶ ἐκτιμήσεως τοῦ χαρακτήρος τοῦ ἀνδρὸς: «Δημιουργήσατε τὴν Ἰταλίαν, σεις ἡγεμόνες τοῦ σαβαυδικοῦ οἴκου, καὶ εἰμὶ μεθ' ὑμῶν ἄλλως, εἰμὶ καθ' ὑμῶν! Ἀνεξαρτησία καὶ ἐνότης ἔστω τὸ ἡμέτερον σύμβολον!»

μάτωσιν ἀνέθηκεν εἰς αὐτὸν ἡ πατρίς, καὶ εἶναι ὑπεύθυνος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπὶ τῇ ἀπραγμοσύνῃ καὶ ἀδιαφορίᾳ, ἣν ἐπεδείξατο κατὰ τὰς στιγμὰς ὑπερτάτων ἐθνικῶν κρίσεων...

«Ὁὐ χρὴ παννύχιον εὔδειν βουλευφόρον ἄνδρα,
ᾧ λαοί τ' ἐπιτετράφαται καὶ τόσσα μέληλεν¹.»

Φρουρὸς ἀγρυπνος τῆς πατρίδος του, συμμεριζόμενος τὰς χαρὰς αὐτῆς καὶ τὰς θλίψεις, τὰς στερήσεις καὶ τὰς εὐτυχίας — τοιοῦτος ὀφείλει νὰ ἦναι ὁ ἀληθὴς ἡγεμὼν τοῦ δεκάτου ἑνάτου αἰῶνος, ἐν πλήρει δικαίῳ δυνάμενος νὰ ἐπαναλάβῃ ὅτι ἄλλοτε εἶπεν ὁ βασιλεὺς Βίκτωρ Ἐμμανουὴλ ἐν ἔτει 1861 ἀπὸ τοῦ πρώτου ἰταλικοῦ κοινοβουλίου: *Δὲν ἔδιστασα νὰ διακινδυνεύσω τὴν ζωὴν μου καὶ τὸ στέμμα μου χάριν τῆς Ἰταλίας!*

N. ΚΑΖΑΖΗΣ ὁμηγητής.

ΠΟΙΚΙΛΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ.

§ 31 *

Σπουδὴ περὶ τὰ παλαιὰ ἀντίγραφα ἢ βιβλία

Ἐπειδὴ τὰ ἀρχαῖα ἀντίγραφα ἢ βιβλία ἦσαν καθόλου εἰπεῖν ὀρθότερα καὶ ἀκριβέστερα, διὰ τοῦτο μεγάλως περὶ αὐτὰ ἐσπούδαζον οἱ τ' ἄλλοι καὶ δὴ καὶ οἱ φιλολογικῶς ἐπεξερχόμενοι τὰ ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἐν μέτρῳ ἢ καταλογάδην συγγεγραμμένα καὶ ζήτησιν ἐκάστοτε ποιούμενοι περὶ τοῦ τίς τῶν ἐν τινι χωρίῳ παραδεδομένων γραφῶν γνησίως καὶ ὑγιῶς ἔχει. Καὶ ἄλλως δέ, ὡς πάντα σχεδὸν τὰ ἐκ τῶν προτέρων χρόνων σωζόμενα ἔργα σεμνότητος τινος μετέχοντα ἀποδοχῆς συνήθως καὶ σεβασμοῦ ἐτύγχανον καὶ τιμιώτερος αἰεὶ ἀπέβαινον ὅσῳ καὶ παλαιότερα καθίσταντο, οὕτω καὶ τὰντίγραφα.

Γαλλῶν. Τόμ. ΙΓ', σελ. 2 «τινὲς μὲν γὰρ καὶ πάνυ παλαιῶν βιβλίων ἀνευρεῖν ἐσπούδασαν πρὸ τριακοσίων ἐτῶν γεγραμμένα» καὶ Τόμ. ΙΙΙ', 6', σελ. 630 «τινὲς μὲν γὰρ καὶ πάνυ παλαιῶν βιβλίων ἀνευρεῖν ἐσπούδασαν πρὸ τριακοσίων ἐτῶν² γεγραμμένα, τὰ μὲν ἔχοντες ἐν τοῖς βιβλίοις, τὰ δὲ ἐν

¹ Ὁμήρου Ἰλιάδος Β, 24—25.

* Ἰδε σελ. 50, 110.

² Ὁ Βέργκιος (Griech. Literaturgesch. Τόμ. Α', σελ. 235) ὑποπτέει ὅτι ἡ ἀληθὴς γραφή εἶνε «πρὸ τετρακοσίων ἐτῶν». Πρὸ. Θουκυδ. Α', 74, ἐθα ἄλλοι μὲν τῶν κωδίκων ἔχουσιν ἐς τὰς τετρακοσίας, ἄλλοι δὲ ἐς τὰς τριακοσίας. Καὶ ἀλλαχού δὲ τὰ ἀριθμητικὰ ταῦτα συνεχύθησαν.

τοῖς χάρταις, τὰ δὲ ἐν διαφόροις φιλύραις, ὡσπερ τὰ παρ' ἡμῶν ἐν Περγάμῳ». Ἐναντιότερον «καὶ πάλιν παλαιὰ βιβλία ἀνευρεῖν ἐσπούδασαν» καὶ «τὰ δὲ ἐν διφθέραις [φιλύραις], ὡσπερ τὰ παρ' ἡμῶν ἐν Περγάμῳ». Πρβ. Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 922 «τὰ γὰρ ἐν διαφόροις ἢ χάρταις ἢ δέλτοις ὑπ' Ἰπποκράτους γεγραμμένα τὸν υἱὸν αὐτοῦ Θεσσαλὸν ἀθροίσαντά φασι ταυτὶ τὰ δύο βιβλία συνθεῖναι». Ἐναντιότερον ἐστὼθη ἡ γραφὴ ἐν Τόμ. ΙΖ', β', σελ. 249 «ἴσως δὲ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Θεσσαλὸν ἀθροίσαι φασι τὰς ὑπογραφὰς τοῦ πατρὸς εὐρόντα γεγραμμένας ἐν χάρταις τε καὶ διφθέραις καὶ δέλτοις» καὶ ἐν Τόμ. Ζ', σελ. 890 «ὡμολόγηται γὰρ οὖν ἤδη καὶ ταῦτα συνθεῖναι Θεσσαλὸν τὸν Ἰπποκράτους υἱόν, τὰ μὲν αὐτοῦ τοῦ πατρὸς ἐν διφθέραις τισὶν ἢ δέλτοις εὐρόντα ὑπομνήματα, προσθέντα δὲ τινὰ καὶ αὐτὸν οὐκ ὀλίγα» καὶ ἐν Τόμ. Γ', σελ. 132 «ἐπὶ τὰ ἐν χάρταις καὶ ξύλοις καὶ διφθέραις καὶ λίθοις γεγραμμένα». Πρβ. καὶ Τόμ. Γ', σελ. 776 «καὶ μάλιστα ὅταν ἐν λευκαῖς διφθέραις γράφωσιν» καὶ Τόμ. ΙΒ', σελ. 423 («Ἴδε καὶ Κόβητον *Μνημοσ.* 1859, σελ. 436 καὶ 1875, σελ. 233). Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ ἐν τῇ περὶ Εὐρέσεως τοῦ Λογγίνου φέρουσι τὰντίγραφα «ὡσπερ ἐν διαφοραῖς εὐρώτος ἢ πηλοῦ μεμιασμέναις καὶ ἐπαλλημιμέναις» ἀντὶ τοῦ «ὡσπερ ἐν διφθέραις εὐρώτῃ ἢ πηλῷ κτέ.» («Ἴδε Φίλιππον *Ῥητ. Οὐαλλ.* Τόμ. Θ', σελ. 774). Εὐλόγως δὲ δύναται τις νὰ ὑπολάβῃ ὅτι ἐν τοῖς τοῦ Ἀριστέου ἢ Ψευδαριστέου κεφ. 29 «παρελθόντων δὲ σὺν τοῖς ἀπεσταλμένοις δώροις καὶ ταῖς διαφοραῖς διφθέραις, κτέ.» τὸ διαφοροῖς εἶνε πρὸς γεγραμμένον ἐκ διττογραφίας προσελθόν, ὀλίγον προσέχων ταῖς ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Οἰκονόμου εἰρημένους ἐν τῇ περὶ τῶν Ο' συγγράμματι Τόμ. Β', σελ. 377 «καὶ τοιαύτη φαίνεται παρὰ τῇ Ἀριστέα καὶ ἡ τοῦ χρυσογράφου κώδικος (Γρ. κώδικος) διαίρεσις εἰς τεύχη καὶ διαφοροῖς διφθέρας, καθὼς πολλὰς δηλαδὴ καὶ πρὸς ἀλλήλας κατὰ τε σχῆμα καὶ πᾶχος καὶ μέγεθος ὅπως δὴποτε διαφερούσας». Πρβ. Ἰώσηπ. Ἀρχ. ΙΒ', β', 10 «ὡς δὲ περὶ ἄλλων μετὰ καὶ τῶν δώρων οἱ γέροντες—καὶ τῶν διφθερῶν, αἵς ἐγγεγραμμένους εἶχον τοὺς νόμους χρυσοῖς γράμμασιν, κτέ.». Λέγων δ' ὁ Γαληνὸς «τὰ δὲ ἐν διφθέραις, ὡς τὰ παρ' ἡμῶν ἐν Περγάμῳ» νοεῖ προφανῶς τὰ βιβλία τὰ γεγραμμένα ἐν Περγαμηναῖς διφθέραις, αἵτινες περιήρητοι κατέστησαν καὶ ἐνίοτε ἀπλῶς Περγαμηναῖ ἐκαλοῦντο, οἷον Σουῖδ. «Περγαμηναῖ: αἱ μεμβρᾶναι, αἱ δέρρεις» («Ἴδε Βοισσονάδην *Ἀρεκδ.* Τόμ. Α', σελ. 420. Πρβ. καὶ Κραμ. Ἄν. Παρ. Τόμ. Α', σελ. 315, 8 καὶ σελ. 368, 19). Ὀλίγοι δ' ἴσως ἀγνοοῦσιν ὅτι ἑκπαλαι ἔγραφον ἐν διφθέραις οἱ τε Ἕλληνες καὶ οἱ βάρβαροι. Ἐν τοῖς Κραμῆρου Ὁζων. Ἀνεκδότοις Τόμ. Γ', σελ. 373, 18 φέρεται «Εὐριπίδης γὰρ μέμνηται διφθερῶν λέγων ἐν Πλεισθένει: εἰσὶν γὰρ εἰσὶ διφθεραὶ μελαγγραφεῖς πολλῶν γέμουσαι Λοξίου γηρυμμάτων», ἐν δὲ τῇ Ὀνομαστικῇ τοῦ Πολυδεύκου ἀναγινώσκειται βιβλ. Γ', 57 «ὡρα αὐτῷ ἔχειν βιβλία, χάρταις, ἰττέλας, διφθέρας, γραμματεῖα γραμματεῖδια, δέλτους δελτία» καὶ βιβλ. Ζ', 211 «Ἡρόδοτος δὲ τοὺς Ἴωνάς φησι τὰς

βιβλούς διφθέρας λέγειν ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ τὰς δὲ διφθέρας καλοῦσι καὶ ἰττέλας». Ἡ ῥῆσις τοῦ Ἡροδοτοῦ κειμένη ἐν βιβλ. Ε', κεφ. 58 ἔχει οὕτω «καὶ τὰς βύβλους διφθέρας καλοῦσι ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ οἱ Ἴωνες, ὅτι κοτὲ ἐν σπᾶνι βύβλων ἐχρέοντο διφθέρησι αἰγέησι τε καὶ οἰέησι. Ἔτι δὲ καὶ τὸ κατ' ἐμὲ πολλοὶ τῶν βερβάρων ἐς τοιαύτας διφθέρας γράφουσι». Παρὰ τοῖς Πέρσαις ὑπῆρχον αἱ λεγόμεναι βασιλικαὶ ἢ βασιλικοὶ διφθέραι. Διόδ. Σικελ. Β', λβ', 4 «οὗτος οὖν (δηλ. ὁ Κτησίπας) φησὶν ἐκ τῶν βασιλικῶν διφθερῶν, ἐν αἷς οἱ Πέρσαι τὰς παλαιὰς πράξεις κατὰ τινὰ νόμον εἶχον συντεταγμένας, πολυπρχμονήσαι τὰ καθ' ἕκαστα» καὶ Ἀγαθ. Ἱστορ. Β', 27 «οὕτω μὲν τὸν Ἀρταξέρξην γενεαλογοῦντες οἱ Πέρσαι ἀληθῆ ταυτὰ φασι καθεστάναι, ὡς καὶ ἐν ταῖς βασιλείαις διφθέραις ἀναγεγραμμένα» («Ἴδε Οὐδεσελίγγιον *Διοδ.* Τόμ. Β', σελ. 437 καὶ Βαίριον *Κτησ.* σελ. 17 καὶ Ἡροδ. Τόμ. Γ', σελ. 98 ἐκδ. β'). Πρβ. Νικόλ. Δακρυκτικὴ σελ. 2, 2 Δινδ. «γράφας ἄπαν εἰς διφθέραν Σεμιράμει πέμπει δὴς τινος» καὶ σελ. 9, 7 «ἐπέστειλέ τε ἐν διφθέρα ρίψαντα τὴν Βαβυλωνίαν ἀπάτην ὀπίσω ἀποπέμπειν τὸν ἄνδρα παρ' ἐαυτὸν» καὶ σελ. 13, 17 «τέλος δὲ γράψας εἰς διφθέραν ἐξώρῳσε τὸν εὐνοῦχον—μηδὲν προκατεπόντα τὴν διφθέραν ἀποδοῦναι Ζαριναίῳ» καὶ σελ. 80, 25 «τὴν δ' ἐπιστολὴν ἐλληνίζειν ἐν διφθέρα γεγραμμένην, δηλοῦσαν ὅτι Πῶρος εἶν ὁ γράψας». Ἐν τοῖς Ἡθικοῖς τοῦ Πλουτάρχου σελ. 942, γ' μνημονεύονται ἱερὰ διφθέρα τῆς Καρχηδόνας, ἐν δὲ τῇ Ἰουδαϊκῇ Ἀρχαιολογίᾳ τοῦ Ἰωσήπου βιβλ. ΙΒ', β', 10 γίνεται λόγος περὶ τῶν διφθερῶν ἐν αἷς ἦσαν γεγραμμένοι χρυσοῖς γράμμασιν οἱ νόμοι τῶν Ἰουδαίων. Γνωστότατον ὑπάρχει τὸ παρομοιωδὲς ὃν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὁ Ζεὺς κατεῖδε χρόνιος εἰς τὰς διφθέρας, περὶ οὗ ἔγραψεν ὁ Βαλκηνάριος Ἡροδ. σελ. 605 Γαίσηφ. καὶ *Διατρ.* σελ. 185 καὶ ὁ Κόβητος *Μνημοσ.* 1876, σελ. 277. Λέγεται δὲ καὶ ἀρχαιότερα τῆς διφθέρας (*Διός*) *Λέγεις* (Πρβ. Βέργκιον *Griech. Literat.* Τόμ. Α', σελ. 208). Ἐν ταῖς πρὸς Ἀττικὸν Ἐπιστολαῖς τοῦ Κικέρωνος βιβλ. XIII, 24 φέρεται «quatuor διφθέραι sunt in tua potestate», παρὰ δὲ τῷ Λιβανίῳ Τόμ. Α', σελ. 214 «ἀγεται ἐπὶ τὴν τῶν νόμων μύθησιν—διφθέρας μὲν παχείας τε καὶ πλατείας τὰ γόνατα βερνυούσας ἔφερον» (Πρβ. Κόβητον *Miscell. Crit.* σελ. 159), παρὰ δὲ τῷ Ἀριστείδῃ Τόμ. Α', σελ. 467 «ὡρα τὰς διφθέρας αὐτῷ ζητεῖν καὶ τὰ ὀνειράτῃ αὐτὰ» (Πρβ. καὶ Κραμ. Ἄν. Ὁζ. Τόμ. Γ', σελ. 206, 15, κτλ.). Ἀναγινώσκειται δὲ καὶ παρὰ τῷ Εὐσεβίῳ Κωνστ. Δ', λς', 2 «ὅπως ἂν πεντήκοντα σωματῖα ἐν διφθέραις ἐγκατασκευοῖς—γραφῆναι κελεύσεις» (Πρβ. καὶ Δ', λς', 1) καὶ περὶ τῶν κατ' αὐτ. μαρτυρ. ΙΓ', 7 «οὐκ ἐν πλατῆσι λιθίναις, ἢ φησὶν ὁ θεοῦ ἀπόστολος, ἀλλ' οὐδὲ ἐν ζώων δοραῖς (=διφθέραις) ἢ χάρταις ὑπὸ σπητῶν καὶ χρόνου διαφθειρομένοις». Πρβ. καὶ Ἱστορ. Μικρ. Δινδ. Τόμ. Β', σελ. 124, 20 «δμνυσι κατὰ τοῦ λαλήσαντος τὰ ἐν ταῖς ἀγίαις διφθέραις ῥήματα θεοῦ» καὶ σελ. 33, 11. Παρὰ Σουῖδ λ. δέρας κεῖται «βιβλίον ἢ ἐν δέρμασι γεγραμμένον»

(Ἴδε § 25 * καὶ Βαλκηνάριον Ἡροδ. σελ. 604 Γαισφ.). Ἐν τῷ μεταγενεστέρῳ ἑλληνισμῷ γίνεται χρῆσις καὶ τῆς Λατινικῆς λέξεως *membrana* ἢ *membrana* (*μέμβραρον*, *βεμβράρα*, *βέμβραρον*). Θεοδώρητ. εἰς Παύλ. Β' Ἐπιστ. πρὸς Τιμόθ. Δ', 13 «Μεμβράνας τὰ εἰλητὰ κέκληκεν· οὕτω γὰρ Ῥωμαῖοι καλοῦσι τὰ δέρματα. Ἐν εἰλητοῖς δὲ εἶχον πάλκι τὰς θείας γραφάς· οὕτω δὲ καὶ μέχρι τοῦ παρόντος ἔχουσιν οἱ Ἰουδαῖοι». Περὶ τῶν *εἰλητῶν* καὶ ὑποκοριστικῶς *εἰληταρίων* τῶν ὀνομαζομένων ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων *κωλίνδρων* θὰ γράψωμεν τὰ δέοντα ἀλλαχοῦ (Ἴδε Κοραῖν *Πλουτ. Παραλλ.* Μέρ. Γ', σελ. 373). Ἐν τέλει μνημονεύομεν τὴν χρῆσιν *χαλκαῖ διφθέρι*, περὶ ἧς ποιεῖται λόγος ὁ Βέργκιος *Griech. Literat.* Τόμ. Α', σελ. 208.

Γαλην. Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 793 «ὥστε ἠναγκάσθη ἐγὼ διὰ τοῦτο τὴν τε παλαιότητα τῶν ἀντιγράφων ἐπιζητῆσαι τὰ τε ὑπομνήματα τῶν πρώτων ἐξηγησαμένων τὸ βιβλίον». Γραπτέον «*τα τε παλαιότατα* τῶν ἀντιγράφων ἐπιζητῆσαι».

Φιλομούσου βασιλείῳ ὑπερβάλλουσιν σπουδὴν περὶ τὴν κτῆσιν παλαιῶν βιβλίων καὶ ἀφειδῆ πρὸς τοῦτο δαπάνην ἱστορεῖ ὁ Γαληνὸς γράφων Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 607 «ὅτι δ' οὕτως ἐσπούδαζε περὶ τὴν τῶν παλαιῶν βιβλίων κτῆσιν ὁ Πτολεμαῖος· ἐκεῖνος οὐ μικρὸν εἶναι μαρτύριόν φασιν ὁ πρὸς Ἀθηναίους ἔπραξε· δοῦς γὰρ αὐτοῖς ἐνέχυρα πεντεκαίδεκα τάλαντα ἀργυρίου καὶ λαβὼν τὰ Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου καὶ Αἰσχύλου βιβλία χάριν τοῦ γράψαι μόνον ἐξ αὐτῶν, εἴτ' εὐθέως ἀποδοῦναι σῶα, κατασκευάσας πολυτελῶς ἐν χάρταις καλλίστοις, ἃ μὲν ἔλαθε παρ' Ἀθηναίων κατέσχεν, ἃ δ' αὐτὸς κατεσκεύασεν ἔπεμψεν αὐτοῖς παρχαλῶν ἔχειν τε τὰ πεντεκαίδεκα τάλαντα καὶ λαβεῖν ἀνθ' ὧν ἔδοσαν βιβλίων παλαιῶν τὰ καινά».

Περὶβόητος δὲ κατέστη καὶ οὐδένα ἕως τῶν περὶ τὰ γράμματα ἀσχολουμένων λανθάνει ἢ ὑπ' Ἀπελλικῶντος τοῦ Τῆίου, *ἀνδρὸς φιλοβιβλίου μάθλορ· ἢ φιλοσόφου*, μετὰ πολλῆς ἐντρεχειᾶς γενομένη συναγωγῇ ἀρχαίων βιβλίων καὶ ἡ ὑφαίρεσις ἔτι τῶν ἐν τῷ Μητρώφ φυλακτομένων ΑΥΤΟΓΡΑΦΩΝ ψηφισμάτων. Ποσειδών. παρ' Ἀθην. σελ. 214, δ' «ἐκπέμψας γοῦν εἰς τὴν νῆσον Ἀπελλικῶντα τὸν Τῆιον, πολίτην δὲ Ἀθηναῖον γενόμενον, ποιικλώτατόν τινα καὶ ἀψίκορον ζήσαντα βίον· ὅτε μὲν γὰρ ἐφιλοσόφει [καὶ] τὰ περιπατητικὰ καὶ τὴν Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκην καὶ ἄλλας συνηγόραζε συχνά· ἦν γὰρ πολυχρήματος· τὰ τε ἐκ τοῦ Μητρώφ τῶν παλαιῶν αὐτόγραφα ψηφίσματα ὑφαίρουμένος ἐκτάτο καὶ ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων εἴ τι παλαιὸν εἶη καὶ ἀπόθετον».

Ἄναγκαῖον δ' ἡμῖν φαίνεται λόγος ποιούμενος περὶ τῆς ἐκ τῆς παλαιότητος προσγινομένης τιμῆς νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ἐπειδὴ περισπούδαστα

* Παρνασ. 1878, σελ. 874.

καὶ πολύτιμα ὑπῆρχον τὰ ἀρχαῖα βιβλία ἢ συγγράμματα, πολλοὶ βιβλιοκῆποι κέρδος ἐκ παντὸς τρόπου θηρώμενοι ἐπετήδευον ἐπονειδιστὸν τινα κακοτεχνίαν, καθ' ἣν νέα βιβλία παρασκευάζοντες οὕτως, ὥστε νὰ ἔχωσι φαντασίαν παλαιῶν, ἐπώλουν αὐτὰ ἀντὶ πολλῶν χρημάτων. Μάρτυρα τούτου ἀξιόλογον ἔχομεν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον λέγοντα Τόμ. Α', σελ. 505 «ὅτι εἰδότες (οἱ βιβλιοπῶλαι) τὰ ἀρχαῖα τῶν βιβλίων σπουδαζόμενα ὡς ἀμεινον γεγραμμένα καὶ ἐν κρείττοσι βιβλίοις, οἱ δὲ τὰ φαυλότατα τῶν νῦν καταθέντες εἰς αὐτόν, ὅπως τό γε χρῶμα ὁμοία γένηται τοῖς παλαιοῖς, καὶ προσδιαφείροντες ἀποδίδονται ὡς παλαιά». Γράφει δὲ καὶ ὁ Δαβὶδ εἰς Ἀριστοτ. Κατηγορ. σελ. 28 Βρανδ. «τινὲς κατηλείας χάριν τὰ τυχόντα συγγράμματα λαμβάνοντες ἐκέδρουν καὶ ἔσηπον διὰ παραθέσεως νέων πυρῶν, ἵνα σχοῖεν δῆθεν τὴν ἐκ τοῦ χρόνου ἀξιοπιστίαν». Πρβ. καὶ Λουκιαν. πρὸς τὸν Ἀπαίδ. § 1 «μάλιστα δὲ οὐδὲ τὰ κάλλιστα ὦνῃ, ἀλλὰ πιστεύεις τοῖς ὡς ἔτυχεν ἐπινοῦσι καὶ ἔρμαιον εἶ τῶν τοιαῦτα ἐπιψευδομένων τοῖς βιβλίοις καὶ θησαυρὸς ἕτοιμος τοῖς κατήλοις αὐτῶν· ἢ πόθεν γὰρ σοι διαγνῶναι δυνατὸν τίνα μὲν παλαιὰ καὶ πολλοῦ ἀξία, τίνα δὲ φαῦλα καὶ ἄλλως σαφῆ, εἰ μὴ τῷ διαβεβρωθῆαι καὶ κατακεκόφθαι αὐτὰ τεκμαίροιο καὶ συμβούλους τοῦς σέας ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν παραλαμβάνοις;». Ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Χρυσόστομου ἀναγινώσκει ὁ Κόβητος (*Μνημοσ.* 1877, σελ. 73) *ΚΑΘέτες ἀντὶ τοῦ ΚΑΤΑθέντες καὶ προσδιαφείραντες ἀντὶ τοῦ προσδιαφείροντες*. Τὴν γραφὴν καθέντες εὐρομεν καὶ ἐν τῇ τοῦ Μωσσάκου Διατριβῇ περὶ τοῦ Ἀρποκρατίωνος (*Ἀρποκρατ.* Δινδ. Τόμ. Β', σελ. XLIII).

§ 32.

Ἀντίγραφα καινὰ ἢ νέα, ἀντίγραφα φαῦλα, ἀντίγραφα εἰκαῖα (εἰκαυότερα).

Ἀντίγραφα καινὰ ἢ νέα εἶνε, ὡς πᾶς τις αὐτόθεν νοεῖ, τὰ νεωστὶ ἢ προσφάτως παρασκευασμένα, τουτέστι τὰ ἐναντία τῶν παλαιῶν, *φαῦλα* δὲ τὰ εὐτελῶς ἔχοντα ἢτοι τὰ μὴ ἀγαθὰ ὄντα, *εἰκαῖα* δὲ τὰ εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν ἦγουν τὰ ἀμελῶς καὶ ἀνεπιστάτως γεγραμμένα.

Ἀντίγραφα καινὰ ἢ νέα, ἀντίγραφα νεώτερα. Στροβ. σελ. 609 «διὸ καὶ ζητῶν ἐπανόρθωσιν τῶν διαβρωμάτων εἰς ἀντίγραφα καινὰ μετήνεγκε τὴν γραφὴν ἀναπληρῶν οὐκ εὖ». Εὐστάθ. σελ. 804, 32 «τινὰ δὲ τῶν νεωτέρων ἀντιγράφων καὶ οὐ πάνυ ἀκριβῶν Σκανδεῖα γράφουσιν». Πρβ. Θεμιστ. σελ. 71, 23 «ἀλλ' οἱ τῆς Κόδμου καὶ Παλαμήδους τέχνης δημιουργοί, οἱ ἱκανοὶ εἰσι τὸν νοῦν μετοικίζειν ἐκ παλαιῶν σκήρους ἐκτετηκότος εἰς ἀρτιπαγῆς τε καὶ νεουργόν» (Ἴδε Κόβητον *Μνημοσ.* 1875, σελ. 300). Παρ'

Εὐσταθίῳ σελ. 1329, 29 ἀνγκινώσεται «τὰ δὲ ΝΥΝ τοῦ κωμικοῦ ἀντίγραφα μηλολόγησεν αὐτὴν τετρασυλλάβως οἷδαςιν».

¹Ἀντίγραφα φαῦλα, ἀντίγραφα φαυλότερα. Σχολ. Ἰλ. Τόμ. Β', σελ. 206⁴ 27 «ἐν τισὶ τῶν φαύλων ἀντιγράφων τὸν διὰ τοῦ Τ» καὶ σελ. 202, 26 «τὰ δὲ φαυλότερα τῶν ἀντιγράφων ἐτεὰ ἔχει, τουτέστιν ἀληθῆ». Εὐστάθ. Παρεκβ. εἰς Ὅμηρ. σελ. 1437, 52 «σκοπητέον δὲ μήποτε φαῦλα τῶν ἀντιγράφων ἐν οἷς ὀξύνεται ἢ εὐπλοκαμῖς». Πρβ. καὶ Παρεκβ. εἰς Διονύσ. σελ. 394, 38 «εἰ μὴ τις τὴν τῶν ἀντιγράφων αἰτιώμενος φαυλότητα φυλάσσει μὲν τὴν διὰ τῶν δύο ΝΝ γραφὴν, κτέ.». Ὡς δὲ λέγεται φαῦλα ἀντίγραφα, οὕτω καὶ φαῦλοι γραφεῖς, οἷον Στράβ. σελ. 609 «καὶ βιβλιοπῶλαί τινες γραφεῦσι φαύλοις χρώμενοι καὶ οὐκ ἀντιβάλλοντες». Ἐπειδὴ δὲ πολλάκις γίνεται ἀντίθεσις τῶν φύλων καὶ τῶν σπουδαίων, διὰ τοῦτο εὐρίσκεται γεγραμμένον καὶ «διώρθωται οὐ πρὸς σπουδαῖον ἀντίγραφον» (Πρβ. Βάστιον Ἐπιστ. Κριτ. σελ. 42).

²Ἀντίγραφα εἰκαῖα, ἀντίγραφα εἰκαιότερα. Εὐστάθ. σελ. 1206, 64 «τὰ τῶν ἀντιγράφων εἰκαιότερα ἔχουσι τὴν τοιαύτην γραφὴν, τὰ δὲ ἀκριβέστερα οὐχ οὕτως». Ἐν τοῖς εἰς τὴν Ὀδύσειαν Σχολίοις σελ. 637, 15 κεῖται «ἐν τοῖς χαριστέροις οὗτοι μόνον οἱ δύο ἀθετοῦνται — ἐν δὲ τοῖς κοινοτέροις ἀπὸ τοῦ ὦς φάτο ἕως τοῦ ἐξ ἔμευ». Φέρεται δ' ὅμως καὶ γραφὴ ἐν δὲ τοῖς εἰκαιότεροις. Πρβ. καὶ σελ. 672, 5 «ἦν πως ἡ γραφὴ, τὰ δὲ εἰκαιότερα μὴ πως» καὶ σελ. 98, 20.

§ 33.

³Ἀντίγραφα ἡμαρτημένα ἢ διημαρτημένα, ἀντίγραφα διορθωμένα, ἀντίγραφα ἀδιόρθωτα ἢ ἀνεπαρόρθωτα, ἀντίγραφα ἀστιγῆ.

⁴Ἀντίγραφα ἡμαρτημένα ἢ διημαρτημένα λέγονται, ὡς καὶ τοῖς πρῶτοις εἶνε φανερόν, τὰ πλημμελῶς γεγραμμένα καὶ μὴ ἀδιάφορον τὴν λέξιν τοῦ συγγραφέως ἢ ποιητοῦ σώζοντα. Ἐὰν τὰ τοιαῦτα ἀντίγραφα τύχωσιν ἐπισκεψέως καὶ θεραπείας, ἀποκαθισταμένων τῶν ὑγιῶς ἔχουσῶν γραφῶν, ὀνομάζονται, ὡς εἰκός, διορθωμένα· ἐὰν δὲ μείνωσιν ὅπως ἔχουσι, προσαγορεύονται ἀδιόρθωτα ἢ ἀνεπαρόρθωτα, ἔτι δὲ ἀστιγῆ.

⁵Ἀντίγραφα ἡμαρτημένα ἢ διημαρτημένα. Γαλην. Τόμ. ΙΖ', ε', σελ. 645 «εὐρόν γε μὴν ἐν τισὶ τῶν ἀντιγράφων καὶ ταύτην γεγραμμένην, ἥτοι προσθεῖναι τὸ λείπον τολμήσαντός τινος ὡς παρεωραμένον ὑφ' Ἰπποκράτους ἢ τῶν ἄλλων ἡμαρτημένοις ἀντιγράφοις πιστευσάντων». Σιμπλίκ. εἰς Ἀριστοτ. Φυσ. σελ. 216 «γράφαντος Εὐδήμου περὶ τινος αὐτῶ τῶν διημαρτημέ-

των ἀντιγράφων κατὰ τὸ πέμπτον βιβλίον» (Ἴδε Κόβητον *Orat.* σελ. 57 κέξ. καὶ Σπέγγελον *Eudēm.* σελ. 1). Πρβ. καὶ Λογγίν. παρὰ Πορφύρ. Βί. Πλωτ. § 19 «οὐ γὰρ μετρίως ἦν διημαρτημένα» καὶ «ταῦτα γὰρ οὖν καὶ μάλιστα διημαρτῆται». Γράφει δ' ὁ Πορφύριος ἐν τῇ ἐπομένῃ παραγράφῳ «ἐδόκει δὲ (ὁ Λογγίνος) ἅ ἐκτίησάτο ἐκ τῶν Ἀμελίου λαβῶν ἡμαρτῆσθαι διὰ τὸ μὴ νοεῖν τοῦ ἀνδρὸς τὴν συνήθη ἐρμηνείαν».

Λέγεται καὶ ἐσφαλισμένον βιβλίον καὶ ἐπταισμένον, οἷον Βεκκ. Ἄν. σελ. 689, 2 «κατὰ γὰρ τοῦτον τὸν λόγον καὶ ὁ εὐρὼν ἐσφαλισμένον βιβλίον οὐκ ὀφείλει τοῦτο διορθοῦσθαι καὶ ἔσειν τὰ κακῶς γραφέντα ἀλλ' ἐὼν ἀδιόρθωτον» καὶ σελ. 736, 8 «πρὸ μὲν γὰρ τοῦ ἀρξασθαι ἀναγινώσκειν ὁ διορθωτὴς λαμβάνων τὸ βιβλίον διορθοῦται αὐτό, ἵνα μὴ ἐπταισμένον αὐτὸ ἀναγνοῦς ὁ νέος εἰς κακὴν ἔξιν ἐμπέσῃ». Οὐδὲν δὲ κωλύει νὰ παρατεθῇ ἐνταῦθα καὶ τὸ τοῦ Κικέρωνος (ad Quint. Frat. III, 5) «de Latinis (libris) quo me veritam nescio, ita mendose scribuntur et veneunt».

⁶Ἀντίγραφα διορθωμένα. Διογένης Λαέρτ. Θ', 113 «εἰ τοῖς ἀρχαίοις ἀντιγράφοις ἐντυγχάνοι καὶ μὴ τοῖς ἤδη διορθωμένοις». Πρβ. Ἰερώνυμ. «Habebant qui volunt veteres libros vel in membranis purpureis auro argenteoque descriptos, vel uncialibus, ut vulgo aiunt, litteris onera magis exarata quam codices, dummodo mihi meisque permittant pauperes habere schedulas et non tam pulchros codices quam emendatos» καὶ «tanta est enim vetustatis consuetudo, ut etiam confessa plerisque vitia placeant dum magis pulchros habere volunt codices quam emendatos» (Ἴδε Κόβητον *Kair. Diab.* σελ. XVI).

⁷Ἀντίγραφα ἢ βιβλία ἀδιόρθωτα ἢ ἀνεπαρόρθωτα. Στέφαν. Βυζάντ. σελ. 200, 18 «ἀλλ' ἦν ἀδιόρθωτον τὸ βιβλίον». Ἐπιφάν. Τόμ. Α', σελ. 123, 20 «ἀλλὰ καὶ ἔκλαυσε κεῖται ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίῳ ἐν τοῖς ἀδιορθώτοις ἀντιγράφοις». Γαλην. Τόμ. ΙΖ', α', σελ. 80 «εἶτα μὴ παρασχόντων ἡμῶν τὸ γεγονός μὴδ' ἐπανορθωσαμένων τὸ σφάλμα, διαδοθὲν εἰς πολλοὺς τὸ βιβλίον ἀνεπαρόρθωτον ἔμεινεν». Τὸ χωρίον τοῦ Γαληνοῦ εἶνε προφανῶς ἡμαρτημένον· ἐγένετο δ' αὐτοῦ διττὴ ὑπὸ τοῦ Κόβητου ἀνάγνωσις, οἷον «μὴ προσσχόντων ἡμῶν τῷ γεγονότι» (*Μνημοσ.* 1859, σελ. 434) καὶ «μὴ προσσχόντων ἡμῶν τὸν νοῦν» (*Μνημοσ.* 1875, σελ. 348). Ἄριστος δ' ὁ ἐπιφανέστατος οὗτος κριτικὸς ἐπηνόρθωσε τὸ παρὰ Διογένηι τῷ Λαερτίῳ φερόμενον βιβλ. Γ', 27 «πολλάκις ταῦτά γέγραφε καὶ ἀδιόρθωτα εἶλεκε τῷ ἐπιείγασθαι» μεταγράψας «καὶ ἀδιόρθωτα εἶλεκε τῷ ἐπιείγασθαι» (*Orat.* σελ. 57).

⁸Ἀντίγραφα ἢ βιβλία ἀστιγῆ. Στέφαν. Βυζάντ. σελ. 93, 3 «ἔοικε δ' ἀστιγῆ ἐντετυχηκέναι βιβλίῳ· ἡμεῖς γὰρ διὰ τοῦ Ι εὐρόμεν» καὶ σελ. 154, 12 «εὐρηται καὶ ἰσοσύλλαβος ἢ κλίσις ἐν ἀστιγῆ βιβλίῳ».

Ὁ Βερκίλιος σημειοῦται εἰς τὸ δεύτερον χωρίον τοῦ Στεφάνου «*Quid sit astitiγές βιβλίον, me ignorare ingenue fateor, licet in hanc scripturam omnes consentiant editiones — Sine dubio legendum, ἐν ἀγενεῖ βιβλίῳ*» (Τόμ. Γ', σελ. 422 Δινδ. Πρβ. καὶ σελ. 271).

Βιβλίον ἀσσιγιγές ἦτο κυρίως τὸ οὐκ ἐστιγιμένον ἦτοι τὸ ἀνευ στιγιμῶν γεγραμμένον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τοιοῦτον βιβλίον ἢ τὸ ἀπαξ γραφέν καὶ μὴ πάλιν ἀναγνωσθὲν καὶ στιγιθὲν ἐξηλέγχετο καὶ κατὰ τὰλλα ἡμελημένον, εὐκόλως ἠδύνατο ἢ λέξις ἀσσιγιγές νὰ παραληφθῆ καὶ ἀντι τοῦ ἀδιόρθωτου καθόλου. Ἄνθολ. Παλατ. ΙΕ', 38 «ἐδύρων Κομητᾶς τὰς Ὀμηρείους βίβλους ἐφθαρμένας τε κούδαμῶς ἐστιγιμένας, στιγῆς διεσμίλευσα ταύτας ἐντέχνως». Πορφύρ. Βί. Πλωτ. 26 «νυνὶ δὲ πειραζόμεθα ἕκαστον τῶν βιβλίων διερχόμενοι τὰς τε στιγιμάς αὐτῶ προσθεῖναι καὶ εἴ τι ἡμαρτημένον εἴη κατὰ λέξιν διορθοῦν». Σύγκελλ. Χρον. σελ. 382 Βόνν. «ἐν ἐνὶ δὲ ἀντιγράφῳ λίαν ἠκριθωμένῳ κατὰ τε στιγιμῆν καὶ προσφθίξιν — ἐν ᾧ καὶ ἐπεγεγράφτο ὡς ὁ μέγας καὶ θεῖος Βασίλειος τὰ ἐξ ᾧν ἐκεῖνο ἀπεγράφη ἀντιβαλὼν διορθώσατο βιβλία, κτέ.» (Ἴδε Οἰκονόμον περὶ τῶν Ο' Τόμ. Δ', σελ. 547. Πρβ. καὶ Τόμ. Γ', σελ. 288). Σουητῶν. de Illustr. Grammat. 24 «*M. Valerius Probus — multa exemplaria contracta emendare ac distinguere et annotare curavit.*

Περὶ στιγιμῆς ἐπραγματεύσατο μάλιστα ὁ Νικάνωρ, ὅστις καὶ στιγματίας διὰ τοῦτο ἐπωνομάσθη. Εὐστάθ. σελ. 20, 12 «ἐν οἷς καὶ Νικάνωρ ὁ στιγματίας ἐπικληθεῖς, διότι ἐπολυλόγησε περὶ στιγιμῶν» (Πρβ. καὶ Σουῖδ. λ. Νικάνωρ). Προσφθίξας καὶ στιγιμάς μνημονεύει καὶ ὁ Κλήμης γράφων σελ. 529 «οὗτοί εἰσιν οἱ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν φωνῆς τόνῳ διαστρέφοντες τὰς γραφὰς πρὸς τὰς ἰδίους ἠδονὰς καὶ τινῶν προσφθιξῶν καὶ στιγιμῶν μεταθέσει τὰ παραγγελθέντα σωφρόνως τε καὶ συμφρόντως βιαζόμενοι πρὸς ἠδυπαθείας τὰς ἐκυτῶν». Λέγει δὲ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος «σύ οὖν, ᾧ παῖ, τὰ χαράγματα τέλεια ποιεῖ καὶ τοὺς τόπους ἀκολουθῶς κτεάστιζε' ἐν γὰρ μικρᾷ πλάνῃ πολὺς ἡμαρτηται λόγος». Ἴδε Κόππιον Ἱταλιουργ. Κριτ. Τόμ. Α', σελ. 240. Πρβ. καὶ Βιλλουσιῶνα Διατριβ. σελ. 137 κέξ. (καὶ Βάστιον Ἐπιστ. Κριτ. σελ. 66 κέξ.) καὶ Βέργκιον *Griech. Literat.* Τόμ. Α', σελ. 234.

Περὶ τοῦ ἀσσιγιγές βιβλίον ἐποιήσατο λόγον καὶ ὁ Λέρσιος de Arist. Stud. Hom. σελ. 354 ἐκδ. 6'. Πρβ. καὶ Νάυκιον Ἀριστοφ. Βυζ. σελ. 16 καὶ Μεινέκιον Στεφ. Βυζ. σελ. 93.

Τόμ. Β', σελ. 908, 11 γραπτέον; ὄνομα προσηγορικόν. σελ. 909, 8 γραπτέον; ὄνομα προσηγορικοῦ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Παρά τοῖς ἡμετέροις προγόνοις κυριώτατον μέλημα ἦν ἡ τῶν παιδῶν ἀγωγή καὶ ἐκπαίδευσις, διότι διὰ τούτων ἐφρόνουσαν, καὶ δικαίως, ὅτι ἐδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ τῆ πόλει παρασκευὴ πολιτῶν ἀγαθῶν καὶ ἐναρέτων. Τούναντιον ὅμως παρ' ἡμῖν τοῖς νεωτέροις ἢ τῶν παιδῶν ἀνατροφή καὶ ἐκπαίδευσις ἐντελῶς παραμελεῖται, τῶν τῆς πολιτείας προύσταμένων ἄλλοις τρόποις καὶ μέσοις τὴν ἐθνικὴν προαγωγὴν διωκόντων. Ματαίαι τῶ ὄντι ἤθελεν εἶναι ἡ προσπάθεια ἡμῶν ν' ἀποδείξωμεν τίνες τοῦ ἀληθοῦς μέσου ἐπέτυχον, διότι οὐδεὶς ἐστὶν ὁ ἀμφιβάλων περὶ τούτου, πολὺ δὲ περισσότερο νὰ καταδείξωμεν ἀποτελέσματα ἅπερ ἢ παραμέλησις ἡμῶν αὐτῆ δύναται νὰ φέρῃ, διότι ἀντι τῶν προσηκόντων μέσων ἐπιδιώκομεν τὸν σκοπὸν, ἀπαράλλακτα ὡς εἰ ἰστάμεθα ἵνα περιπατῶμεν, ἢ μάλλον ἐζητοῦμεν νὰ οἰκοδομήσωμεν ἀνευ τῆς ἀπαιτουμένης ὕλης.

Ὅπως ἔθνος τι εὐημερήσει, ἀναντιρρήτως πρέπει νὰ θέσῃ βέβαια τινὰς ἐφ' ᾧν ἀπκρεγκλίτως νὰ βεβήσῃ, ἡμῖν ὅμως δὲν ἦτο τοσοῦτον εὐκόλον τοῦτο. Ὡς ὁ ἄνθρωπος ἰδίᾳ φύσει συμπαιθῶς, ὡς ἀποδείκνυσσι σαφῶς ὁ Σκῶτος φιλόσοφος Ἄδὰμ Σμιθ¹ πρὸς τὸν μέγαν καὶ λαμπρὸν ὁμοῖόν του διατίθεται, πᾶν δ' εἰς αὐτὸν ἰδιόζον φροντίζει ν' ἀπομιμηθῆται, οὕτω καὶ τὰ μικρὰ ἔθνη, ἐκ τοῦ αὐτοῦ αἰσθημάτων ἀγόμενα, συμπαιθῶς πρὸς τὰ ἑαυτῶν μείζονα διατίθενται καὶ φροντίζουσι παρ' αὐτοῖς νὰ εἰσαγάγῃσι πᾶν ὅ,τι παρ' ἐκείνοις ὑπάρχει. Πτωχὸν καὶ ἐλεεινὸν ἄμα τῆ ἀπελευθερώσει του ἐν τῆ χορείᾳ τῶν μεγάλων καὶ πεπολιτισμένων ἐθνῶν εὐρεθὲν τὸ ἡμέτερον, εἶδεν ἑαυτὸ παρωμένον καὶ παραγκωνιζόμενον, ὡς ἀκριβῶς ἤθελε συμβῆ εἰς ἔκσυρμον πτωχὸν καὶ ἀδέξιον χορευτὴν εὐρεθέντα ἐν μέσῳ λαμπρᾶς καὶ πολυτελοῦς αἰθούσης χοροῦ. Πρώτη λοιπὸν σκέψις αὐτοῦ ὑπῆρξε νὰ ἐξισωθῆ καὶ ἀφομοιωθῆ πρὸς τὰ μέγλα ἔθνη καὶ κατὰ συνέπειαν ἐπεδόθη εἰς ἀπομίμησιν τῶν παρ' αὐτοῖς ὑπαρχόντων, καὶ δὴ ἐκείνων ἔτινα ἀπῆρτιζον τὴν μεγίστην αὐτῶν δόξαν. Ἀλλὰ τί συνέβη; Τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἔπαθεν ὅ,τι συνήθως οἱ ἐμπειρίας καὶ ἐπιστήμης ἐστερημένοι· ἀντι, μικρὸν ὑπομείναν, νὰ ἐξετάσῃ τίσι ποτὲ τρόποις τὰ ἔθνη ἐκεῖνα εἰς τοσοῦτον πολιτισμοῦ καὶ εὐημερίας προήχθησαν, ἵνα καὶ αὐτὸ ἑαυτῶ τοῖς αὐτοῖς χοῆσιν ποιήσῃται, ἤρξατο κατεσπευσμένως καὶ ἀκρίτως δανειζόμενον καὶ ἀπομιμούμενον πᾶν ὅ,τι ἐνόμιζε συντελεστικώτερον πρὸς ἀνάπτυξίν του. Ἰδρυσσε λοιπὸν Ἀκαδημείας, Πανεπιστήμια, Γυμνάσια, Σχολεῖα, Ἀστεροσκοπεῖα καὶ εἴ τι ἄλλο, πρὶν ἢ

¹ Theory of Moral Sentiments. Part. I, sect. III, p. 70 καὶ ἐφεξῆς.

ἀποκτήσῃ Ἀκαδημαϊκούς, Καθηγητάς, Διδασκάλους καὶ Ἀστρονόμους. Καὶ ὅτι ἐγένετο διὰ τὰ συγκεκριμένα ταῦτα, ταῦτό καὶ διὰ πᾶν ἄλλο μέχρι τῶν ἡθῶν ἐθίμων καὶ τῆς ἐνδυμασίας αὐτῆς.

Καὶ, ὡς εἶπομεν, τοῦτο οὕτως ἔδει φυσικῶς γενέσθαι καὶ ἐστὶ μάλιστα τεκμήριον τῆς μεγάλης ζωτικότητος καὶ τῆς ἐπὶ τὴν πρόοδον ὁρμῆς τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. Ἀλλὰ πρόοδος ἔθνους τινὸς μὴ πηγάζουσα ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων καὶ μὴ βρασιζομένη ἐπὶ βάσεων τελέως ἐθνικῶν καὶ ὑγιῶν, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τοιαύτη, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπιτήδευσις τις καὶ χροιά καὶ κάλυμμα, οὗ ἀνασυσθέντος ἐνδείκνυται τρομακτικὴ γυμνότης. Δέον λοιπὸν νὰ τεθῶσι βάσεις, αἱ συγχρόνως νὰ σεβασθῶμεν.

Ἀλλὰ τίνας αἱ βάσεις αὗται; Καὶ ἄλλαι μὲν, πρωτίστη δ' ἀπασῶν καὶ κυριαδεστάτη ἡ παιδεία καὶ ἀνατροφή τῶν παιδῶν. Ἄνευ ταύτης εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ μεγαλεῖον παντὸς ἔθνους ἢ λαοῦ. Θέλομεν μεγάλην τὴν Ἑλλάδα, θέλομεν στόλους καὶ μυριάδας μαχητῶν, θέλομεν ἐνδόξους ἄνδρας, θέλομεν . . . θέλομεν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐσκέφθημεν πῶς πράγματι δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς θέσιν νὰ τὰ ἔχωμεν ἐπαξίως. Ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ ὁ σοφὸς Χαιρωνεὺς διδάσκει ἡμᾶς τὰ δέοντα: «Τῶν μὲν γὰρ στρατηγῶν τὰ ἐπιφανέστατα κατορθώματα, λέγει, σωτηρίας μόνον οἴδαμεν τῆς κῆς τῶν παραχρῆμα κινδύνων αἴτια γιγνόμενα στρατιώταις ὀλίγαις ἢ πόλει ἡμιᾶ, ἢ κἂν ἐνί τινι ἔθνει, βελτίους δ' οὐδαμῶς ποιοῦντα οὔτε τοὺς στρατιώτας, οὔτε τοὺς πολίτας, ἀλλ' οὐδὲ τοὺς ὁμοεθνεῖς: τὴν δὲ παιδείαν, οὐνοσίαν εὐδαιμονίας οὐσαρ, αἰτίαν τῆς εὐβολίας, οὐ μόνον ἐστὶν εὑρεῖν ἢ νοῦν, ἢ πόλει, ἢ ἔθνει χρησίμην, ἀλλὰ παντὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει: ὅσω νοῦν ἢ ἐκ παιδείας ὠφέλεια μείζων πάντων στρατηγημάτων, τοσοῦτω καὶ ἢ περὶ αὐτῆς μνήμη ἀξία σπουδῆς.»¹

Ἐπειδὴ λοιπὸν τοιαύτη τις ἐθεωρήθη ἡ παιδεία καὶ ἡ ἀνατροφή, βλέπομεν ὅτι αἱ σπουδαιόταται τῶν πολιτειῶν ἀνέκαθεν τὴν μεγίστην αὐτῶν προσοχὴν κατέβηλον εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ μόρφωσιν τῶν παιδῶν, ἐκαστοτε παραλλασσοῦσας καθ' ὅν σκοπὸν ἐκάστη τούτων ὡς κύριον προέθετο. Καὶ οὕτως ἄλλη μὲν ἐκπαίδευσίς καὶ ἀνατροφή δίδεται ἐν Σπάρτῃ, ἄλλη καὶ ἐντελῶς διάφορος ἐν Ἀθήναις καὶ τέλος ἄλλη ἐν Περσίᾳ, ἀνάλογος, ἐπαναλαμβάνομεν, πρὸς τὸν σκοπὸν ἂν ἐκάστη ἐπεδίωκεν. Ἀπ' ἐτέρου δ' ἐξετάζοντες τὴν ἐκπαίδευσιν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς, πειθόμεθα ὅτι, ὅπου μὲν αὐτὴ ἦν λογικωτέρα καὶ ἀνθρωπινωτέρα ὑπερίσχυσε τῆς ἥττον τοιαύτης, ἐνῶ ἐντελῶς ἐπεκράτησεν ἐκεῖ ὅπου οὐδαμῶς ὑπῆρχεν, οὗτος δ' ὁ λόγος δι' ἂν αἰετοτε ἢ ἀπαίδευτος Ἀσία ἐδούλευσε τῇ Εὐρώπῃ καὶ οὐχί τις μοιραῖος².

Παρερχόμενοι δὲ τοὺς αἰῶνας καὶ τὴν παρούσαν ἐποχὴν ἐρευνῶντες πειθόμεθα ὅτι ἐκεῖνα τῶν κρατῶν εὐημεροῦσι καὶ πλείονα ζωτικότητα παρὰ

¹ Πλουτάρχου περὶ μουσικῆς § 1.

² Ἰδ. Ἐγγίλου, φιλοσοφία τῆς ἱστορίας Μερ. Α' Κεφ. Β'.

σιάζουσι παρ' αἷς πλείονερα καταβέβληται φροντίς ὑπὲρ τῆς ἐκπαίδευσέως καὶ παραδείγματα ἀναμφισβήτητα ἡ Γερμανία, ἡ Ἑλβετία καὶ ἡ Ἀμερική. Συγκρίνοντες ἕκαστον τῶν κρατῶν τούτων πρὸς τὸ ἕτερον τὴν μὲν διαφορὰν τοῦ συστήματος καὶ τῶν μέσων δι' ὧν τοῦτο ἐφαρμόζεται ἐμφανῆ καθορώμεν, συγχρόνως ὁμῶς βλέπομεν ὠρισμένον τινὰ σκοπὸν πρὸς ὃν ἡ ἐκπαίδευσίς αὕτη τείνει. Ἀλλ' οἷα διαφορὰ μεταξὺ τούτων καὶ τῶν ἄλλων τῆς Εὐρώπης κρατῶν! Ὅπως αὕτη σαφῶς καταδειχθῇ, ἀρκεῖ τις νὰ παραλληλίσῃ τὴν Γαλλίαν λ. χ. πρὸς τὴν Γερμανίαν ἢ τὴν Ἑλβετίαν πρὸς τὴν Ρωσίαν ἢ τὴν Τουρκίαν πρὸς τὴν Ἀμερικήν.

Ἀλλ' ἐξετάσωμεν τὸ ἡμέτερον ἔθνος, ἀφέντες τὰ ξένα.

Ἐπὶ τῆς παρ' ἡμῖν σύστημα ἐκπαίδευσέως; Ἐὰν ὑπάρχῃ, τίμη τρόπον καὶ τίμη μέσοις καὶ κατὰ πόσον ἐφαρμόζεται τοῦτο; Οὔτε τοῦ παρόντος οὐδ' ἡμῶν ἔργον ν' ἀποδείξωμεν ἤδη ὅτι οὔτε σύστημα ἐκπαίδευσέως ἡμέτερον ὑπάρχει, οὔτε τὸ ἐπίσκακτον καλῶς ἐφαρμόζεται, ὡς οὔτε νὰ καταδείξωμεν τὰ αἴτια δι' ἃ ἡ ἡμιμάθεια θρασεῖα καὶ δαφνοστεφής ἐστησε μεταξὺ ἡμῶν τὸν θρόνον τῆς, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον περὶ αὐτῶν κρίνομεν. Ἀπλῶς καὶ μόνον περιοριζόμεθα ἀποβλέποντες εἰς τὴν θέσιν ἡμῶν νὰ εἴπωμεν, καθ' ὅσον μάλιστα ὡς ποτε μαθηταὶ πείραξ ἐλάβομεν, ὅτι σήμερον ἐξερχόμενοι τῶν σοφῶν γυμνασίων μας οἱ πλείστοι οὔτε τοὺς προγόνους συγγραφεῖς ἐνοοῦμεν, οὔτ' ὠφέλειάν τινὰ ἠθικὴν ἐξ αὐτῶν συνεπαγόμεθα, οὔτε ἔσως ὀρθογραφίαν γινώσκουμεν, χωρὶς νὰ προσθέσωμεν ὅτι πάντες ἀνεξαιρέτως ἀγνοοῦμεν τὰ στοιχειωδέστατα τῆς βοτανικῆς, τῆς χημείας, τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῶν λοιπῶν ἐκείνων γνώσεων, αἵτινες σήμερον θεωροῦνται καὶ εἰσι πράγματι τὸ ἀναπόσπαστον ἐφόδιον παντὸς τὰ ἐγκύκλια πεπαιδευμένου ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἐὰν τοιαῦτά τινα τὰ παρ' ἡμῖν γυμνάσια, ὅποῦ τινὰ ἄρξ γέ εἰσι τὰ ἐλληνικὰ καλούμενα σχολεῖα, ἔτι δὲ μᾶλλον τὰ δημοτικὰ, ἂν τὰ ὑπάρχοντα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τοιαῦτα;

Πολλοὶ παρ' ἡμῖν φρονοῦσιν ὅτι πρὸς ἐκπαίδευσιν ἰκανὴ φροντίς κατεβλήθη, καὶ τινες μάλιστα λέγουσιν ἐναθρονομένοι «καὶ γυμνάσια καὶ ἐλληνικὰ καὶ δημοτικὰ σχολεῖα ἔχομεν πλεῖστα καὶ διδασκάλους καὶ δημοδιδασκάλους, ἐπίσης καὶ οἱ ἐν τοῖς διαφόροις τούτοις σχολείοις φοιτῶντες παῖδες εἰσι σχετικῶς πρὸς τὸν πληθυσμὸν τοῦ ἡμετέρου κράτους πλείονες τῶν ἐν ἄλλοις μεγάλαις κράτεσι φοιτῶντων.» Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται τὸ λάθος μας καὶ ἐντεῦθεν ἢ ἐκ τοῦ ἐγωῖσμοῦ μας μεγίστη ἀποτύφλωσις ἡμῶν. Ἡ ἐκπαίδευσίς ἐν γένει καὶ ἰδικίτητα ἢ δημοτικὴ, ὑπὲρ ἧς καὶ τὴν μεγίστην φροντίδα ὠφείλομεν νὰ καταβάλωμεν, ὡς εἰς τὸ μέγιστον μέρος ἀποβλεπούσης, δὲν συνίσταται εἰς τὴν ἐκμάθησιν τριῶν τεσσάρων μόνων κολυβογραμμάτων καὶ τὴν ἀπλῆν γνῶσιν τῶν τεσσάρων ἀριθμητικῶν πράξεων, ἀλλ' ἀποβλέπει ἰδίως εἰς τὴν ἠθοποίησιν τῶν παιδῶν, ἀνάπτυξιν τῶν ἠθικῶν αὐτῶν συναισθημάτων καὶ πρὸς τοῦτοις μετὰδοσιν αὐτοῖς τῶν πολλῶν καὶ πολυτίμων

ἐκείνων γνώσεων, αἵτινες δύνανται νὰ φέρωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἐποχῆς ἐν ἣ ᾤζουσιν, ὑποβοηθῆσαι ἅμα τὴν εἰς τὰ διάφορα ὕλικά καὶ πνευματικὰ ἔργα ἐπίδοσιν αὐτῶν. Τί γίνεται πλὴν ἐν τοῖς ἡμετέροις δημοτικοῖς σχολείοις; Ἀπὸ πρωῒας μέχρις ἑσπέρας, καταρῶμενος τὴν τύχην του, ἐν μέσῳ τῶν παιδῶν περιφέρεται ὁ διδάσκαλος ῥαβδοῦχος τὸν τρόπον καὶ τὴν δεισιδιδασκαλίαν ἐμπνέων ἀντὶ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀγάπης ἃς ἐκλήθη νὰ διδάξῃ, καὶ ὡς μόνον σκοπὸν τοῦ ἱεροῦ ἐπαγγέλματός του θεωρεῖ μηχανικῶς νὰ ἐθίσῃ τοὺς ἐμπειπιστευμένους αὐτῷ παιδας ν' ἀναγινώσκωσι καὶ νὰ γράψωσιν ἐλευθέρως καὶ ἄθλια. Τέλος φθάνει ἡ ὥρα τῆς ἀπολύσεως καὶ ἀφηνιῶντες ῥίπτονται οἱ μαθηταὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου διδασκάλου εἰς τὰς ὁδοὺς οἷοι εἰσῆλθον καὶ ἴσως τι μὲν μαθόντες, ὅπερ ὅμως ἐντελῶς κερωρισμένον τῆς ἠθικῆς κακῶς αὐτοῖς θέλει χρησιμεύσει. Οὐδεμία πρὸς ἠθοποίησιν αὐτῶν φροντίς καταβάλλεται· ψεύδονται δὲ, διαπληκτίζονται, ὀρκίζονται καὶ κκοθηαίνουσι. Ἡ μουσικὴ ἐντελῶς περναλεῖται, ἐνῶ οὐδεὶς ὑπάρχει ἀρνούμενος ὅτι αὕτη ὑπὸ τὴν φαντασίαν καὶ μορφαὶ τὸ θυμικόν, ἡ δὲ θρησκευτικὴ διδασκαλία ἐν παρέρῳ τίθεται καὶ συνήθως γίνεται παρ' ἀνθρώπων αἵτινες πάσης πίστεως χριστιανικῆς στεροῦνται.

Ἄλλ' ἡμῖν ἤμιστα μέλει ἡ ἀληθὴς τῶν παιδῶν ἐκπαίδευσις. Καὶ ἐὰν μὲν ταῦτα ἀνήκωσιν εἰς εὐπόρους οἰκογενεῖας ἱκανὸν νομίζεται νὰ ἐκμάθωσιν ὀλίγα γράμματα, χορὸν, ἀτελεστάτην μουσικὴν καὶ νὰ ψιττακίζωσι μίαν ἢ δύο γλώσσας—ὅτε θαυμάζονται—, ἐὰν δ' εἰς ἀπόρους, ὅπερ καὶ γενικώτερον, πολὺ δι' αὐτὰ ἡ γνῶσις τῆς ἀναγνώσεως καὶ κακῆς γραφῆς.

Βεβαίως ἐν συνταγματικῇ κράτει, ἔνθα τὸ ἄθλιον συγκεντρωτικὸν σύστημα βασιλεύει, ἀδίκως καὶ ἀτόπως ἅμα θὰ ἐζητοῦμεν παρὰ τῶν γονέων καὶ τῶν πολιτῶν ἐν γένει νὰ λάβωσι τὴν φροντίδα τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν παιδῶν καὶ αὐτοὶ νὰ ὀργανώσωσι σύστημα ἐκπαιδεύσεως. Τοῦτο κατὰ πρῶτιστον λόγον εἶναι καθῆκον τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καὶ κατὰ δεύτερον τῶν λογίων ἀνδρῶν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. Ἄλλ' εἰς τί καταγίνονται οὗτοι; Οἱ μὲν ἐκάστοτε ὑπουργοὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀκατάλληλοι, ἀκενδρότως πάντοτε κατὰ τὰς ἐφημερίδας τῶν ἐργαζόμενων, εἰς μόνους μεταθέσεις πτωχῶν δημοδιδασκάλων καὶ καθηγητῶν καταγίνονται, οἱ δὲ λόγοι καὶ δυνάμενοι συμβουλευσάσθαι εἴτε διότι φοβοῦνται μὴ ἐκτεθῶσιν, εἴτε διότι ὑπολαμβάνουσι τοὺς ἐν τέλει ἀνεπιδέκτους λογικῆς πειθοῦς, εἴτε διότι δὲν. . . , ἐντελῶς ἀπέχονται νὰ θιζῶσι τὸ ζήτημα τοῦτο.

Εὐτυχῶς ὅμως πρό τιμων ἐτῶν (1869) ἐπελήφθη νὰ κινήσῃ τὸ ζήτημα τῆς παρ' ἡμῖν ἐκπαιδεύσεως ὁ «πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων Σύλλογος» καὶ ἐπὶ τούτῳ προὐκήρυξε διαγώνισμα ὅπερ ἤμιστα μὲν συνεκίνησε τοὺς λογίους μας, ἐγένετο δ' ὅμως αἰτία ν' ἀναφανῶσι δύο ἀξιολογώτατα

συγγράμματα¹ τοῦ κ. Κωνσταντίνου Σ. Ξανθοπούλου πρόην Γυμνασιάρχου ἐν Σμύρῃ, ἀνδρὸς λίαν εὐπαιδέτου καὶ μόνου ἴσως σπουδαίως ἐγκύψαντος εἰς τὸ παρ' ἡμῖν ἀδιερεύνητον ζήτημα τῆς παιδαγωγίας. Πρὶν ἢ προδῶμεν εἰς τὴν σύντομον ὅσον ἔνεστιν ἀνάλυσιν τῶν ἀξιολόγων τούτων συγγραμμάτων, οὐκ ἄσκοπον νομίζομεν νὰ διαλάβωμεν σύντομά τινα περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ διαγωνίσματος.

Τὸ προκηρυχθὲν λοιπὸν τῷ 1869 διαγώνισμα ὡδέ πως εἶχεν: «Ποῖαι αἱ ἐλλείψεις τῆς κατωτέρως καὶ μέσης δημοσίας παιδείας ἐν Ἑλλάδι; πόθεν ἐκάστη αὐτῶν προέρχεται; ἀν ἐκ τῶν νόμων, ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ἢ ἐξ ἄλλων λόγων; Ποῖα τὰ ἄμεσα καὶ ἔμμεσα ἀποτελέσματα τῶν ἐλλείψεων τούτων εἰς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν διάπλασιν τῆς νεολαίας; Ποῖα τέλος τὰ καταλληλότερα θεραπευτικὰ μέσα;» Ὁ κ. Ξανθόπουλος, συναισθανόμενος τὸ σπουδαῖον καὶ ἐθνωφελὲς τοῦ ζητήματος, ἀπεδύθη τότε εἰς τὸν ἀγῶνα, τὸ δ' ἔργον του κριθὲν ἄξιον ἐπαινοῦ καὶ ἀναθεωρηθὲν ἐξεδόθη τῷ 1873. Ὁ Σύλλογος ὅμως, μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ διαγωνίσματος οὔτε θεωρήσας τὸν σκοπὸν του πεπληρωμένον, καὶ αὐτῶς προὐκήρυξε ταῦτο διαγώνισμα τροποποιημένον ὅμως, ὁ δὲ κ. Ξανθόπουλος σπεύσας εὐρέθη μόνος ἐν τῷ σταδίῳ διαγωνιζόμενος. Ἡ κρίσις ὑπῆρξε καὶ αὐθις εὖνους, τὸ δὲ σύγγραμμα ἐπαινεθὲν ἐξετυπώθη ἀναλώμασι τοῦ Συλλόγου. Πῶς εἶχε τὸ αὐθις ἐπαναληφθὲν θέμα καὶ ὁποῖόν τι τοῦτο βραδύτερον θέλομεν σημειώσῃ ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει.

Οὔτε τὴν ἀξίωσιν, οὔτε τὴν ἱκανότητα ἔχθημεν, ὁμολογοῦμεν ἀνεπιφυλάκτως, νὰ κρίνωμεν τὰ ἔργα τοῦ κ. Ξανθοπούλου, ἀφ' οὗ μάλιστα τοσοῦτον δεόντως καὶ πολλοῦ ἐξετιμῆθησαν παρὰ τῶν κριτῶν τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου. Ἄπλως ἐνταῦθα θέλομεν ἐπιχειρήσει, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, νὰ δώσωμεν ἀνάλυσιν τινα ἀμφοτέρων, ἥτις εὐχόμεθα νὰ γείνη αἰτία ν' ἀναζητηθῶσι παρὰ τῶν ἀρμοδίων, νὰ μελετηθῶσι καὶ οὕτω μεθ' ἱκανὴν συζήτησιν νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀληθὴς ἀναγέννησις παρ' ἡμῖν ἀληθοῦς παιδείας καὶ μορφώσεως.

Τὸ πρῶτον ἐκδοθὲν καὶ ἐπιγραφόμενον «πρῶτη καὶ μέση ἐκπαίδευσις κλ.» διαίρεται εἰς μέρη δύο, ὧν προηγέεται μὲν μακρὰ προδιόκησις, ἔπεται δ' ἀνεξάρτητος πραγματεία περὶ ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως κορασίων. Περὶ τῆς τελευταίας ταύτης πραγματείας ἐπιφυλασσόμεθα ἄλλοτε νὰ ἐκφέρωμεν τὴν γνώμην μας, καθ' ὅσον μάλιστα ἀνάγεται εἰς ζήτημα ἕπερ λίαν σπουδαίως ἐσχάτως ἐπησχόλησε τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον.

Ἐν τῇ προδιόκῃσι λοιπὸν, σπουδαῖον μέρος τῆς ὅλης ἐκτάσεως τοῦ συγγράμματος κατεχούρη καὶ ὑπὸ πνεῦμα ὅλως φιλόσοφον γεγραμμένη, ἐξε-

¹ Πρῶτη καὶ μέση ἐκπαίδευσις κλ. ὑπὸ Κωνστ. Σ. Ξανθοπούλου γυμνασιάρχου. Ἐν Ἀθήναις, 1878, εἰς 160ν σελ. 275.

² Ἡ διδασκαλία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς καὶ ἐλληνικοῖς σχολείοις καὶ Γυμνασίοις τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ. Ἐν Σμύρῃ, 1875, εἰς 160ν σελ. 120.

τάζει πρώτιστα τὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως σκοπὸν καὶ ὡς τοιοῦτον θεωρεῖ αὐτὴν κατὰ τὴν ἀρχέγονον τοῦ ἀνθρώπου φύσιν βαθμιαίαν τελειοποίησιν αὐτοῦ, ἐξετάζων δὲ τὴν μεταξὺ ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως ἀντίθεσιν ὡς αἴτιον ταύτης θεωρεῖ τὴν ἔλλειψιν συνδέσμου τινὸς τῶν δύο τούτων καὶ ὡς τοιοῦτον τὴν ιδέα τοῦ Θεοῦ, ἐπάγει ὅτι τὸ κυριώτατον ἔργον τῆς παιδαγωγικῆς ἐκπαιδεύσεως δέον νὰ ᾖ τὸ ἀτενίζεσθαι αἰεὶ καὶ ἐν πᾶσιν εἰς τὴν ἀρχέτυπον ἐκείνην εἰκόνα. Ἀμέσως ὁ συγγραφεὺς ἐν ἐτέρῳ κεφαλαίῳ πραγματεύεται τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος κατὰ τὰς διαφόρους αὐτοῦ ἐκφάνσεις, ἦτοι τὸ νοητικόν, τὸ φανταστικόν καὶ τὸ θυμικόν, καὶ ἕκαστον αὐτῶν φιλοσοφικῶς ἐξετάζει καὶ ἀνερευνᾷ. Ἀκολούθως δ' ἐν ἐτέροις δυο κεφαλαίοις πραγματεύεται περὶ τοῦ παιδὸς καθόλου καὶ καθ' ἕκαστον, ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ὁ ἀνθρώπος δὲν γεννᾶται ἐλεύθερος, ἀλλὰ δύναται νὰ γείνη, τουτέστιν ἔχει ἐν ἐκυτῷ τὴν πρὸς τοῦτο δύναμιν. Ἐν τοῖς κεφαλαίοις τούτοις μεταξὺ ἄλλων λίαν λεπτομερῶς ἐξετάζει τὴν ἰδιοφυίαν ἐκάστου παιδός, τὴν ἐπενέργειαν τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τῆς θελήσεώς του, τὴν προκύπτουσαν διαφορὰν ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν διαφόρων πνευματικῶν δυνάμεων καὶ τῆς βουλήσεως καὶ τέλος τὸν σύνδεσμον μαθητοῦ καὶ διδασκάλου, πολλὰς, σφάξ καὶ σπουδαιοτάτας κρίσεις ἐπαγόμενος.

Καὶ ἐνταῦθα περαινεται ἡ προδιοίκησις ἢ τινι ἔπεται τὸ Α' καὶ Β' μέρος, ὧν τὸ μὲν διακρίνεται εἰς κεφάλαια τέσσαρα, τὸ δ' ἕτερον εἰς κεφάλαια ἕξ, καὶ τῶν ὁποίων ἕκαστον ἰδιαιτέρως θέλομεν ἐξετάσει.

Καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ περὶ μορφώσεως τοῦ νοητικοῦ πραγματευόμενος καὶ τῶν βαθμίδων τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, τῆς ἀντιλήψεως, παραστάσεως καὶ ἐννοίας, ἐξετάζει ἐκάστην αὐτῶν καὶ εἶτα ὑποδεικνύει τί κατὰ ταύτας ὀφείλει ὁ διδάσκαλος νὰ πράξῃ. Περὶ τῆς ἀντιλήψεως δὲ, τρανῶς ἀναπτυσσομένης διὰ τῆς περιγραφῆς τοῦ ἀντικειμένου, ἀναλύσεως καὶ ἀνασυνθέσεως αὐτοῦ, ἐπομένως ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἀρχομένης, συνίστησιν ἵνα ἡ διδασκαλία ὀδηγῇ τὸ ἀντιληπτικὸν τοῦ παιδὸς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως καὶ περιγραφῆς αἰσθητοῦ γνωστοῦ πράγματος εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν μερῶν αὐτοῦ καὶ ἀνασυνθέσιν αὐτῶν. Τὴν αὐτὴν ταύτην μέθοδον ὁ κ. Ξανθοπούλου ἀναλόγως ἐπεκτείνει ἐφ' ὅλων τῶν μαθημάτων καὶ αὐτῆς τῆς Γεωμετρίας, ἧς ἡ διδασκαλία, φρονεῖ, δέον ν' ἀρχῆται οὐχὶ ἀπὸ τοῦ σημείου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀπόψεως σώματος κανονικοῦ ἅμα καὶ ἀπλοῦ. Ἀναζητῶν δὲ τὴν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ ἀντιληπτικοῦ ἀρμοδίαν ὕλην, ὡς τοιαύτην προτείνει τὴν δι' εἰκόνων ἐποπτικὴν ἀναλυτικὴν διδασκαλίαν, καθ' ἕπερ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἰδιαίτατα ἐν Γερμανίᾳ συμβαίνει· ἐκ τούτων δὲ τῶν εἰκόνων νὰ προηγῶνται αἱ παριστάσεις πράγματα τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ἐπομένων τῶν παριστάσεων εἰκόνας τῆς φυσικῆς ἱστορίας, τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων.

Ἐφεξῆς ὁ συγγραφεὺς ἐπιλαμβάνεται ἐν δευτέρῳ κεφαλαίῳ νὰ ὑποδείξῃ τὸν τρόπον τοῦ μορφοῦν τὸ φανταστικὸν καὶ μετὰ βραχέα τινὰ περὶ αὐτοῦ τού-

του, ἐξετάζει καθ' ἕκαστον τὰ μέσα ἅπερ συντελοῦσιν εἰς ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, ὡς τοιαῦτα θεωρῶν τὴν ζωγραφικὴν, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ποίησιν, καὶ ἐκ τῶν δύο πρώτων αὐθις, ὡς μᾶλλον ἀρμοζούσας, τὴν ἰχνογραφίαν καὶ σκιαγραφίαν, καὶ τὴν ὠδικὴν ἢ φωνητικὴν μουσικὴν. Ἐνταῦθα ὁμολογοῦμεν ὅτι τὰς περὶ μουσικῆς θεωρίας τοῦ κ. Ξανθοπούλου, ἐν ἀνάγκῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν παραδεχόμενου, διστάζομεν ἐντελῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ἔχουσιν, καθόσον μάλιστα οὐτ' ἐν ἀρμονίᾳ εὐρίσκωμεν αὐτὰς πρὸς τὸ ὅλον τοῦ συστήματός του. Ἀλλὰ περὶ τε ταύτης καὶ τῆς θρησκευτικῆς παιδεύσεως ἀπώτερον, σπεύδοντες ἤδη εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν προκειμένων συγγραμμάτων.

Ἐν τῷ γ' κεφαλαίῳ μακρότερος γίνεται λόγος περὶ μορφώσεως τοῦ θυμικοῦ καὶ δικαίως, διότι περὶ τούτου πλεοτέρα πρόνοια δέον νὰ λαμβάνηται καὶ μάλιστα ἐν ταῖς τάξεσι τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Συμβουλεύει λοιπὸν μετὰ σύντομά τινα περὶ ἥθους νὰ μὴ ἐκζητῆται ἢ ἐκρίζωσις καὶ κατὰ πινυξίς τῶν συναισθημάτων τοῦ παιδός, ὅπερ θὰ ἐδήλου ἀγνοίαν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ἀλλὰ ν' ἀνιχνεύωνται καὶ ἐξετάζωνται αὐτὰ τε καὶ τὰ κινούντα αἴτια, παντὸς εὐλόγου καὶ ἀθῶου περιθάλπομένου καὶ οἰοεὶ καλλιεργούμενου. Ἐκ τῆς ἀρχῆς δὲ ὅτι ἡ ἀνθρώπινη καρδία καὶ πρὸς τὰ γὰθὸν ἔχει τάσιν, ἀναφερομένη εἰς τὴν βούλησιν, προτρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ διάπλασις τῆς καρδίας διὰ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ τῆς ποιήσεως, περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν ὁποίων καὶ ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ τὰ δέοντα σκιαγραφεῖ. Συντελεστικώτατον δὲ πρὸς μόρφωσιν τοῦ ἥθους καὶ τῆς καρδίας τῶν μαθητῶν θεωρεῖ αὐτὸ τὸ ἦθος τοῦ διδασκάλου, οὗτινος τὴν σχέσιν πρὸς τοὺς ἐμπειστευμένους αὐτῷ παιδὰς ἐπιμελῶς διαγράφει καὶ χαρακτηρίζει.

Ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ ἱκανὸς γίνεται λόγος περὶ ποιῶν καὶ περὶ τοῦ πῶς τὴν ποιὴν θεωρητέον· ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ λέγει «ἡ ποιὴν δέον νὰ νοηθῇ πρῶτον ὡς παιδαγωγικὸν μέτρον, καὶ δευτέρον ὡς τὸ τελευταῖον καὶ ἔκτακτον μέτρον, οὐδέποτε δὲ ὡς τιμωρία ἢ ἐκδίκησις, ἢν ἀπαιτεῖ ἡ δικαιοσύνη ἐν τῇ κοινωσίᾳ.» Ἀλλὰ πόσον δυστυχῶς παρ' ἡμῖν παραγνωρίζεται ἡ ἀλήθεια αὕτη! Ἐπομένως ἐξετάζει περὶ τοῦ πῶς καὶ πότε ἐπιβλητέα ποιὴν, τὴν ἀνκλογίαν αὐτῆς πρὸς τὸ σφάλμα καὶ τέλος ὑποκαί τινες δέον αἰ ποινὰ νὰ ὦσι.

Τελευταῖον δὲ ἐν τῷ δ' κεφαλαίῳ πραγματεύεται περὶ τοῦ οἷον τινὰ δεῖ τὸν διδάσκαλον εἶναι. Τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα ἐν τῷ προκειμένῳ θέματι εἰσιν αἱ δίκαιαι ἀπαιτήσεις τοῦ πεπαιδευμένου γυμνασιάρχου, ὥστ' ἐκ πρώτης ὄψεως πείθεται τις ὅτι ἐντελῶς στερούμεθα διδασκάλων, ἐκτὸς ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων. Ἀπαιτεῖ λοιπὸν παρὰ τοῦ διδασκάλου τὴν βαθεῖαν γνώσιν τῆς παιδαγωγίας καὶ ψυχολογίας μετὰ τῆς πείρας, ἐκτὸς δὲ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν γνώσεων ἃς ὀφείλει νὰ γινώσκῃ νὰ ᾖ κάτοχος καὶ τῆς παιδαγωγικῆς τέχνης

θεωρήσει τε και πράξει, τουτέστιν αὐτὸ μόνον νὰ ἐνοῆ τὰς παιδαγωγικὰς θεωρίας, ἀλλὰ και νὰ συναισθάνηται αὐτὰς και νὰ ζῆ ἐν αὐταῖς, ὑψόμενος ὑπὸ τῆς ιδέας τῆς τελειότητος», συνίστησι δὲ τῷ διδασκάλῳ ἰδίαν μελέτην νὰ ποιῆ τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων, και δὴ ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους και Πλάτωνος, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων τῶν γερμανικῶν ψυχολογικῶν και παιδαγωγικῶν. Προκειμένου δὲ πάντοτε περὶ τοῦ διδασκάλου ὡς ἀναγκαῖον αὐτοῦ προσὸν θεωρεῖ τὴν πλήρη ὑγίαιαν, τοῦ ἔργου δεομένου εὐθυμίας και γαλήνης, ὑπὸ τῆς τοιαύτης μόνης χορηγουμένης. Τέλος δὲ τέσσαρὰς τινὰς κανόνας τίθησι ἐγγυωμένους τὴν ἀγαθὴν τοῦ διδασκάλου ἐκλογὴν· 1) νὰ ἐκλέγωνται οἱ χρηστότεροι και εὐφυέστεροι τῶν μελλόντων νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς διδάσκαλοι μαθητῶν· 2) οἱ ἐκλεκτοὶ οὗτοι νὰ διδασχθῶσι πρὸς τῆ ἐπιστήμῃ και φιλοσοφίᾳ, ἰδίᾳ τὴν παιδαγωγίαν· 3) νὰ δοκιμάζωνται οἱ διορισθησόμενοι διδάσκαλοι πρότερον κατὰ τὸ ἐν Πρωσσίᾳ ἐπικρατοῦν σύστημα και 4) νὰ ἐπιτηρῶνται ἐνδελεχῶς παρὰ τοῦ ἐπὶ τῆς Δημοσίαις Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργείου, δι' ὧν τοῦτο ἔχει μέσων.

Ἦδη περατοῦντες τὴν ἀνάλυσιν τοῦ πρώτου μέρους, περὶ τῆς καθόλου παιδεύσεως πραγματευομένου, συνιστῶμεν τὴν μελέτην αὐτοῦ τοῖς περὶ τὰ τῆς παιδείας και διδασκαλίας καταγινομένοις.

Ἐντεῦθεν ὁ συγγραφεὺς εἰσέρχεται εἰς τὸ δεύτερον μέρος, καθαρῶς εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων ἀποβλέπον και περὶ αὐτὴν στρεφόμενον.

Ἐν τούτῳ πρώτιστα μὲν ἐξετάζει τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν, οἷα τις παρ' ἡμῖν τυγχάνει και οἷα τις ὄφειλεν εἶναι, ἀκολούθως δὲ διαδοχικῶς πραγματεύεται τὴν διδασκαλίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καθόλου και κατὰ μέρος, περὶ Ἱστορίας και Γεωγραφίας, μαθηματικῶν, περὶ συνθέσεων και τέλος περὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἐπειδὴ πλὴν περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς και τῆς Δημοσίαις Ἐκπαιδεύσεως ἰδίᾳ και ἐκτενῶς πραγματεύεται ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ ἑτέρῳ συγγραμμάτι αὐτοῦ, περὶ ὁ ταχέως θέλομεν ἀσχοληθῆ, ἴδωμεν ὁποῖα τινὰς ιδέας και γνώμας ἐκφέρει καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἱστορίας και Γεωγραφίας και τῶν Μαθηματικῶν.

Δύο τινὰ αἴτια ὁ κ. Ξανθόπουλος ἀνευρίσκει τῆς καλῆς και ἀτελοῦς παρ' ἡμῖν διδασκαλίας τῆς τε Ἱστορίας και τῆς Γεωγραφίας, ὧν τὸ μὲν εἶναι ὅτι ὅσα τὰ μαθήματα ταῦτα μορφωτικὰ και ἀρμόδια, τοσούτῳ δυσχερῆ και δυσδιδασκτα, τὸ δὲ δι' ἡμᾶς τυγχάνουσι και νεώτατα και ἐντελῶς ἀποροῦμεν διδασκάλων ἐντριβῶν και ἐξόχων περὶ τὰ μαθήματα ταῦτα. Συνεπῆς δὲ πρὸς τὸν κανόνα ὃν αὐτὸς τίθησι και καθ' ὃν «τῆς Γεωγραφίας τὰ στοιχεῖα δέον νὰ διδάσκωνται ὡς τοῦ ὅλου τῆς γῆς μέρη, οὐ καθ' ἑαυτὰ χωρὶς· ὅτι οὔτε εἰς τὸ στατιστικὸν μέρος, οὔτε εἰς τὸ περιγραφικὸν τῆς ἐπιφανείας, οὔτε εἰς τὸ πολιτικὸν νὰ περιορισθῆ ὁ διδάσκαλος, ἀλλὰ συλλήθδην πάντα ταῦτα και ἀναμιξ νὰ διέλθῃ ὡς και ἔχουσι φύσει πρὸς ἄλληλα και βαθμη-

δὸν ὀρίζει τρόπον καθ' ὃν δέον νὰ διδάσκηται και ὃν τις δύναται ἐν πάσῃ τῇ ἐκτάσει νὰ ἴδῃ ὁ διερχόμενος τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα.

Περὶ δὲ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἱστορίας γνωματεύει ὅτι αὕτη δέον νὰ γίνηται κατὰ πάσας αὐτῆς τὰς ὕψεις και πρὸς πάσας τοῦ πνεύματος τὰς ἐκφάνσεις, οὕτως ὥστε ἁρμονικῶς νὰ συντελῆ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν και διέπλασιν τοῦ πνεύματος, χωρὶς οὔτε ξηρὰ τις ἀφήγησις γεγονότων, οὔτε πάλιν ποιητικὴ ἀπεικόνισις νὰ ᾖ, ἀλλὰ τις μεσότης εἰς τὴν ἐν γένει μὲρψωσιν ἀποβλέπουσα. Μετὰ διαφόρους δὲ σκέψεις περὶ τοῦ τίνα μέρη τῆς Ἱστορίας και πῶς πρέπει νὰ διδάσκωνται, συνίστησιν ἵνα ὁ διδάσκαλος σκοπῆ τίνοι τρόπον και ἐπὶ μᾶλλον, πῶς διὰ ταύτης νὰ ὠφελήσῃ τὸν μαθητὴν ἠθικῶς και διαπλάσῃ τὴν καρδίαν του.

Τέλος περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν, κατακρίνων τὴν ἐπικρατοῦσαν ξηρὰν μέθοδον, ὑποδεικνύει τίνοι τρόπον δέον νὰ διδάσκωνται ὅπως ὁ δι' αὐτῶν ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς τῆς καλλιέργειας τοῦ νοητικοῦ ἀσφαλέστερον ἐπιτυγχάνεται.

Και ἐνταῦθα περατοῦμεν τὴν ἀνάλυσιν τῆς περὶ ἐκπαιδεύσεως ἐν γένει ἀξιολόγου συγγραφῆς τοῦ κ. Ξανθόπουλου, μεταβαίνοντες εἰς τὴν τοῦ ἑτέρου συγγραμμάτος του, καθαρῶς τὸ ζήτημα τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης πραγματευομένου.

B'

Τὸ δεύτερον τοῦτο σύγγραμμα μετὰ μεγίστης ἀκριβείας τὰ ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τοῦ Συλλόγου πρὸς διέδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων τεθέντα ζητήματα πραγματευόμενον και ἐν γένει ὑπὸ τοῦ προγράμματος δεσμευόμενον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ἢ ὡς μονομερῆς τις ἐξέτασις τοῦ ὅλου σπουδαίου ζητήματος τῆς παρ' ἡμῖν διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὅπερ ὁμολογουμένως ζήτημα δὲν δύναται νὰ λυθῆ ἐν ταῖς αἰθούσαις τῶν Συλλόγων, πολὺ δὲ πλέον νὰ γείνη και γενικῶς παραδεκτόν.

Πρὸς βεβαίωσιν τῶν εἰρημένων ἡμῖν, παραθέτομεν αὐτολεξεῖ τὸ κατ' ἐπανάληψιν τεθὲν θέμα, ἀφίνοντες ἐκάστῳ ἰδίαν περὶ αὐτοῦ κρίσιν νὰ σχηματίσῃ :

«Α' 1) Ποῖος πρέπει νὰ ᾖ ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικαῖς σχολαῖς ;

2) Ποῖα τὰ ὄρια τῆς διδασκαλίας ταύτης, τουτέστι τίνων ἱερῶν και λαϊκῶν γραμμάτων ἢ γλώσσαις πρέπει νὰ ᾖν καταληπτῆ εἰς τὸν ἐκ τῶν ἀνωτέρων δημοτικῶν σχολαῖων ἀπολυόμενον μαθητὴν ;

3) Και πῶς δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ ταχύτερον και τελειότερον ;

Β' Τίνα τὰ αἴτια, δι' ἃ ἡ σπουδὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα και εἰς τὰ γυμνάσια ἀποβαίνει συνήθως παρ' ἡμῖν ἀτελής ὡς πρὸς τὸ μέτρον τῆς γνώσεως, ἣν ὀφείλουσι ν' ἀποκτήσωσιν οἱ μαθηταὶ εἰς ἕκαστον τῶν παιδευτηρίων τούτων ; και

Γ' Τίνες αὖ βελτιώσεις ὅσαι ἀπαιτεῖται νὰ γείνωσι περὶ τὰ διδασκαλικά βιβλία, τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας, τὴν προπαρασκευὴν διδασκάλων καὶ καθηγητῶν, τὴν ἐποπτεῖαν αὐτῶν καὶ τὰ τοιαῦτα, ἵνα καταστή ὅσον ἐνεσσι τελειότερα καὶ ταχύτερα ἢ ἐκμάθησις τῆς γλώσσης καθ' ἕκαστον τῶν προεξηρημένων βαθμῶν τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως.»

Καὶ ἐπὶ τοῦ πρώτου ζητήματος ἐρευνῶν ὁ κ. Ξανθόπουλος τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις ταυτίζει αὐτὸν μὲ τὸν γενικὸν τῆς παιδείας τοῦ λαοῦ σκοπὸν, ὅστις ὡς εἰκὸς δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ ἡ ἠθοποίησις καὶ ἀνάπτυξις αὐτοῦ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις. προβαίνων δ' ἐξετάζει ὁποῖα τίς ἐστὶν ἡ ἠθοποίησις, ἣν θεωρεῖ ὡς κύριον σκοπὸν τῆς τοῦ λαοῦ παιδείσεως καὶ τὴν ὁποῖαν ὀρεῖται νὰ ὑπηρετῇ ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ μόρφωσις. Πρὶν ἢ ἀψῆται δὲ τοῦ ζητήματος τῆς διδασκαλίας τῆς γλώσσης ἐρευνᾷ τὰ μέσα, ἅπερ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συντελοῦντα εἰς τὸν κύριον τῆς παιδείσεως σκοπὸν. Καὶ τῶν τοιούτων πρώτιστον μὲν θεωρεῖ αὐτὸν τὸν διδάσκαλον, ζῶν ὑπόδειγμα τοῦ ἠθους καὶ τῶν ἀγαθῶν ἕξεων, εἶτα δὲ τὰ μαθήματα ἅπερ πλεῖστον συμβάλλουσιν, ὡς 1) τὴν Ἱστορίαν ἢ Ἱστορικά διηγήματα, 2) φυσικὴν ἱστορίαν ἢ περιγραφὰς φυτῶν, ζῴων καὶ ὄρυκτων, 3) τὴν μουσικὴν καὶ ποίησιν, 4) τὴν ἰχνογραφίαν, 5) τὴν γυμναστικὴν καὶ 6) *τελευταῖον τὴν γλῶσσαν*, ταύτην δικαίως θεωρῶν ὡς τι μέσον, οὕτως εἰπεῖν, πρὸς χρῆσιν τῶν μέσων, ἅτινα συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀληθῆ παιδευσιν τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ σύντομον ἐξέτασιν τοῦ κατὰ πόσον τὰ μαθήματα ταῦτα ἐπιδρῶσιν εἰς τὴν ἠθοποίησιν τοῦ λαοῦ καὶ ὁποῖόν τι θεωρητέον τὸ σχολεῖον, ἔρχεται εἰς τὸ ζήτημα τῆς διδασκαλίας τῆς γλώσσης, ἣς τὸν σκοπὸν αὐτῆς σαφῶς ἐν τοῖς ἐξῆς ἀναγράφει: «Σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσης ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις γενικώτερον μὲν πρέπει νὰ ᾖ ἡ ἠθοποίησις καὶ νοητικὴ ἀνάπτυξις τοῦ λαοῦ, τουτέστιν ἡ ὀρθὴ τούτου παιδείσις, μερικώτερον δὲ καὶ πρακτικώτερον τὸ καλῶς νοεῖν καὶ ὀρθῶς λαλεῖν καὶ γράφειν αὐτήν.» Ἐντεῦθεν ἐμφανῶς καταφαίνεται πόσον ὁ συγγραφεὺς ἀποκρούει τὴν παρ' ἡμῖν ἐπικρατούσαν σχολαστικότητα, ἀφ' ἧς ἄλλα πλὴν τῶν σημερινῶν ἀποτελεσμάτων δὲν ἐδυνάμειθα ν' ἀναμένωμεν.

Τὴν δὲ δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν ἐπὶ ἔτη ἐξ ἢ τὰς εἰς ἐκτείνει, ὀρίζων τὰ μαθήματα ἅπερ ἐν ἑκάστη αὐτῶν δεόν νὰ διδασκῶσιν. Ταῦτα δὲ οὕτως ἔχουσιν ἐν ἄρχῃ συντομίαν.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος ἀνάλυσιν ἀπλῶν προτάσεων εἰς τὰς λέξεις των καὶ αὐτῆς εἰς συλλαβὰς προφορικῶς, ἀνάλυσιν πρόχειρος καὶ ταχεῖα τῶν συλλαβῶν εἰς γράμματα, διάκρισις συμφώνων καὶ φωνηέντων, γραφὴ τῶν οὕτως ἀναλυθειῶν συλλαβῶν καὶ λέξεων, ἐφεξῆς δὲ ἀνάγνωσις λέξεων, ἀπλῶν χειρογράφων προτάσεων καὶ ἐντύπων καὶ ἀντιγραφή ἐντύπων καὶ τέλος ἀ-

πιδεθησίσεις γνωμικῶν καὶ τῶν τοιούτων πρὸς ἀσκήσιν τῆς μνήμης, ἣν θεωρεῖ ἀναμφισβήτητον εἰς πᾶσαν βαθμίδα παιδείσεως.

Τὸ δευτέρον ἔτος ὑπολαμβάνων ἐξακολουθήσιν τοῦ πρώτου περὶ ταῦτα συνίστησιν νὰ καταγίνωσιν οἱ μαθηταί.

Τὸ τρίτον ἔτος, ἀνάγνωσις, ὁμιλία ἐπὶ τοῦ κειμένου, ἀνάλυσιν τῆς προτάσεως εἰς τὰ στοιχεῖά της, ἐρμηνεῖα ἀγνώστων τῶν μαθητῆ λέξεων. Πρὸς δὲ ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου συνίστησι ν' ἀρχηται ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσης, ἀλλ' ἀνευ θεωρίας καὶ γραμματικῶν κανόνων. Εὗρεσις τῶν μερῶν προτάσεως τινος, ἀριθμησις αὐτῶν, διάκρισις γένους καὶ ἐκμάθησις τῶν τριῶν γενῶν, σχηματισμὸς τοῦ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ, τῶν τριῶν πρώτων χρόνων, συμφωνία ἐπιθέτου καὶ οὐσιαστικοῦ καὶ τέλος γραπταὶ ἀσκήσεις.

Κατὰ τὸ τέταρτον ἔτος, ἀνάγνωσις, κλίσις οὐσιαστικῶν ὀνομάτων, τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν, σχηματισμὸς τῶν χρόνων τοῦ ἐνεργητικοῦ, τῶν δευτερευόντων χρόνων παρατατικοῦ παρακειμένου καὶ ὑπερσυντελικοῦ, τροπῆ ἐνεργητικοῦ εἰς παθητικόν, γραπτὰ γυμνάσματα καὶ συνθέσεις. Ἐξακολουθοῦσι δὲ καὶ αἱ πρὸς ἀσκήσιν τῆς μνήμης ἐκστησίσεις.

Τὸ πέμπτον ἔτος, ἀνάγνωσις, ἐπανάληψις τῶν τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐργασιῶν, εἶτα δ' ἐπέκτασις τῆς ἀπλῆς προτάσεως διὰ τῶν τοπικῶν, χρονικῶν, τροπικῶν, ἀριθμητικῶν, ἀντωνυμιακῶν καὶ μετοχικῶν προσδιορισμῶν, ἀκολούθως τῶν κατ' ἐπεξήγησιν γραπταὶ πάλιν ἀσκήσεις καὶ σύνθεσις μικρῶν διηγημάτων, μύθων κλπ.

Τὸ δὲ ἕκτον ἔτος καὶ τελευταῖον ἐξακολουθήσιν τῆς ἐλευθέρας ἀναγνώσεως, σύνθεσις, σύμπτυξις προτάσεων καὶ ἄλλοι τρόποι συντάξεως.

Καὶ ταῦτα μὲν πάντα ὑπὲρ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης καὶ ἐπὶ νεοελληνικῶν κειμένων εἰς τρόπον ὥστε ἀποφοιτῶν ὁ μαθητῆς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, νὰ ᾖ εἰς θέσιν τὴν λαλουμένην γλῶσσαν καὶ νὰ λαλῇ καὶ νὰ ἐνοῆ καὶ νὰ γράφῃ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὀρθῶς.

Καὶ οὕτως ὁ κ. Ξανθόπουλος λύει τὸ πρῶτον ζήτημα, ἀφ' οὗ τρέπεται ἐπὶ τὸ ἐπόμενον, ζητῶν τὰ αἷτια τῆς ἀτελοῦς παρ' ἡμῖν διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. Ταῦτα δὲ τοιαῦτά τινα ἐν συνόψει: α) ὁ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν στοιχείων ὑπηρετῶν τυφλὸς καὶ ὀλέθριος μηχανισμὸς· β) ἡ καθ' ὅλας τὰς τάξεις τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου καὶ τοῦ γυμνασίου ἐπικράτησις τῆς Γραμματικῆς καὶ τῶν γραμματικῶν θεωριῶν, αἷτινες τίθενται σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, τοῦ συγγραφῆως καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ θεωρουμένης ὡς μέσον· γ) ἡ τελεία σχεδὸν ἔλλειψις τῶν γραπτῶν ἀσκήσεων· δ) αὐτὴ ἡ καθομιλουμένη γλῶσσα, ἐν πολλοῖς συγχεομένη μετὰ τῆς ἀρχαίας, καὶ «οὕτως εἰπεῖν φονεύουσα αὐτήν»· ε) ἡ ἔλλειψις ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν ἐλληνομάθειαν καὶ ς) τὸ ὑπεράριθμον καὶ ἑτεράριθμον τῶν μαθητῶν διὰ τὴν ἔλλειψιν ἰκανοῦ προσωπικοῦ διδασκάλων».

Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἐξ ἀβρότητος ὁ κ. Ξανθόπουλος πολλὰ τῶν αἰτίων πα-

ρασιωπᾶ, καθόσον δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι π. χ. ἀγνοεῖ τὴν ἑλλησιν ἀληθῶν δημοδιδασκάλων, οὔτε ὅτι παραδέχεται τὸ ὑπάρχον σύστημα καθ' ὃ συντεταγμένα εἰσὶ τὰ δὴ καλούμενα δημοτικὰ σχολεῖα.

Εἰς τὸ τρίτον δὲ τοῦ θέματος ζήτημα μεταβαίνων ὁ συγγραφεὺς, τίνες δὴλα δὴ αἱ εἰς τὴν μέθοδον, τὰ διδασκτικὰ βιβλία καὶ τὴν παρασκευὴν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων ἐπενεκτέα βελτιώσεις, προτείνει ὡς τοιαύτας τὰς ἀκολουθούς. Καὶ πρῶτον, λέγει, διὰ τῆς ἄρσεως τῶν καταλεχθέντων κωλυμάτων δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἐκμάθησις τῆς γλώσσης, εἴτα δὲ βελτιουμένης τῆς ἐπικρατούσης διδασκτικῆς μεθόδου, ἣτις ὅμως οἶα δὴ ποτε καὶ ἐὰν ἢ οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχη ἀξίαν ἄνευ τοῦ διδασκάλου, ὃν προσηκόντως χαρακτηρίζει. Ἀλλὰ τίνι ποτὲ τρόπῳ δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ μόρφωσις καὶ συγχρόνως ἡ ἐκλογή ἀγαθῶν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων; Τὸ τοιοῦτον θεωρεῖ πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον μὴ συντελέσιμον, τὸ μὲν διότι ὁ διορισμὸς τῶν διδασκάλων ἐν γένει κατέστη παρ' ἡμῖν καθαρῶς προσωπικὸν ζήτημα, τὸ δὲ διότι οὐδαμῶς ἡ παιδαγωγία καὶ ἡ διδασκαλικὴ διδάσκονται ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ἀφ' οὗ καθ' ἑκάστην σχεδὸν ἡ πόλις πορίζεται τοὺς διδασκάλους τῆς. Προτείνει λοιπὸν τὴν σύστασιν τοιαύτης ἑδρας καὶ ἐνθέρμως συνηγορεῖ ὑπὲρ αὐτῆς, καταδεικνύων τὰς ἐκ ταύτης ἐπελευσομένας ὠφελείας.

Περὶ τῆς βελτιώσεως τῆς μεθόδου τοσοῦτον συντόμως γράφει ὁ κ. Ξανθοπούλος, ὥστε δικαίως θὰ ἔλεγέ τις ὅτι οὐδαμῶς πραγματεύεται τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπερ ἄλλως τε νομιζόμεν εἶναι ἐκ τῶν δυσχερεστάτων καὶ πολυπλοκωτάτων. Δὲν ἀμελεῖ ὅμως, ἐν συντομίᾳ πάλιν, νὰ διαλάβῃ τινὰ περὶ τῶν ἐν ταῖς γυμνασιακαῖς τάξεσι διδασκτέων συγγραφέων καὶ περὶ τῆς σειρᾶς καθ' ἣν οὗτοι δεόν νὰ διδασκῶσιν.

Τελευταῖον δὲ ἐξετάζει πῶς καὶ ὑπὸ τίνας σκέψεις διοργανώθησαν τὰ παρ' ἡμῖν ὑπάρχοντα παντὸς βαθμοῦ σχολεῖα καὶ τὰς πρὸς ἄλληλα σχέσεις αὐτῶν, κατακρίνει αὐτὰ, καὶ δικαίως νομιζόμεν, ὡς στερούμενα παντὸς ἐσωτερικοῦ λόγου καὶ παιδαγωγικοῦ. Συνίστησι λοιπὸν τὸν σχηματισμὸν κατὰ πρῶτον διαφόρου βαθμοῦ καὶ αὐτοτελῶν ἐντελῶς δημοτικῶν σχολείων, ἕνα καὶ μόνον σκοπὸν παιδαγωγικὸν προτιθεμένων, τὴν ἐξέγερσιν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας τὴν μόρφωσιν πρὸς τὴν ἀπαιτουμένην ΔΙΑ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΕΜΠΕΙΡΙΑ. Ἀκολούθως δὲ, καὶ κατὰ μίμησιν τῶν γερμανικῶν γυμνασίων, συμβουλεύει τὴν ἵδρυσιν αὐτοτελῶν τοιούτων ἐξ ἑξ' τάξεων, ἀλλὰ σκοπὸν ἐχόντων οὐ μόνον νὰ προετοιμάσῃσι τοὺς μέλλοντας ὅπως σπουδάσωσιν ἐπιστήμην τινὰ, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους οἵτινες πρόκειται πολὺ διάφορον στάδιον ν' ἀκολουθήσωσιν ἐν τῷ βίῳ.

Καὶ τοιαῦτα μὲν τινὰ τὰ συγγράμματα τοῦ κ. Ξανθοπούλου, πρῶτα ἐν τῷ εἶδει τούτῳ ἐκδοθέντα καὶ ὧν τὴν ἀνάλυσιν ἀπλῶς ἐπεχειρήσαμεν, ἀποφυγόντες πᾶσαν κρίσιν, τοῦ ἔργου προσδεομένου κριτοῦ εἰδικῆς καὶ βαθείας προσκεκτημένου γνώσεως περὶ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν παιδαγωγίαν. Ἀλλ'

ὡς ἀρχόμενοι ὑπεσχέθημεν ἐπιτραπήτω νὰ εἰπωμέν τινὰ περὶ τῆς μουσικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς παιδεύσεως.

Ἀναντιρρήτως ἐκ τῶν τὰ μάλιστα συμβαλλομένων εἰς τὴν ἡθοποίησιν καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ θυμικοῦ τῶν νέων εἶναι καὶ ἡ μουσικὴ, ἣν ὅμως ὡς εἰ ἀντεπολιτευόμεθα τοὺς προγόνους ἐντελῶς ἀπηλάσσαμεν τῶν ἡμετέρων σχολείων, πιθανῶς θεωρήσαντες αὐτὴν ὡς περιττὴν πολυτέλειαν. Καὶ ὅτι μὲν πρέπει νὰ εἰσαχθῇ αὐτὴ ἐν ταῖς ἡμετέροις δημοτικοῖς σχολείοις δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία· ἀλλὰ γενᾶται τὸ ζήτημα, τίνα μουσικὴν δεόν νὰ εἰσαγάγωμεν, τὴν ἀπὸ τῶν Βυζαντιακῶν χρόνων ἄχρις ἡμῶν ἐπικρατήσασαν τὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν καλουμένην (ὡς συμβουλεύει ὁ κ. Ξανθοπούλος) ἢ τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν; Ἐνταῦθα δὲ προκειμένου λόγου προτιμήσεως εἶναι ἀδιάφορον ἂν ἢ ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν μουσικὴ κέκτηται σπουδαῖα προτερήματα¹ ἢ ἂν ἦναι σχετικῶς ἀνωτέρα τῆς εὐρωπαϊκῆς, ἀφοῦ πλεῖστοι ἕτεροι λόγοι, ὧν θέλομέν τινὰς καταλέξει, συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς δευτέρας. Καὶ α') ἡ νῦν ὑπάρχουσα μέθοδος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς οὔτε ἱκανῶς ἐμορφώθη, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ διδάσκηται εἰς πολλοὺς συγχρόνως, ἀφοῦ μάλιστα δὲν ὑπάρχουσιν πλέον διάσημοι μουσικοὶ, ἀλλ' ἀπλοῖ μόνον μουσικοδιδάσκαλοι. β') Δὲν δύναται, ὡς ἔχει αὐτὴ, νὰ συνοδεύηται ὑπὸ ὄργανου τινὸς ῥυθμίζοντος τὸν ἦχον καὶ τὸν χρόνον· γ') δὲν ὑπάρχουσιν ἀσμάτια κατὰλληλα συντεταγμένα κατ' αὐτὴν· καὶ δὴ τὸ ἔθνος σήμερον, καθ' ὃ εὐρωπαϊκόν, παρεδέχθη τὴν εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν, δι' αὐτῆς τέρπεται, ἐκφράζει τὰ αἰσθήματά του καὶ ὀρχεῖται, περιοριζόμενον νὰ ἀκούῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μόνον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· οὐδαμοῦ δὲ παρατηρεῖται ἡ ὑπαρξίς δύο συγχρόνως μουσικῶν ἢ μόνον ἐν Τουρκίᾳ, ἔνθα οὐδεὶς ἐθνικὸς χρωματισμὸς ὑφίσταται, ἀλλὰ διηνεκής πιθηκικὴ ἀπομίμησις ῥυθμίζει καὶ προάγει τὰ πάντα. Εὐκτέον λοιπὸν θὰ ἦτο νὰ εἰσῆγτο ἐν πᾶσι τοῖς ἡμετέροις δημοτικοῖς σχολείοις ἢ εὐρωπαϊκὴ μουσικὴ, ὅχι ὡς μάθημα πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, ἀλλὰ τις τέρψις τῶν μαθητῶν ἁδόντων δις ἢ τρίς τῆς ἡμέρας ἀσμάτια κατὰλληλα, ὑπὸ συνοδίαν κλειδοκυμβάλου, καθ' ἃπερ ἐν ἅπασιν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς εἴθισται.

Νῦν δὲ καθ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὴν θρησκευτικὴν παιδευσιν τῶν παιδῶν, νομιζόμεν ὅτι ἤμιστα αὐτὴ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἐν τῷ σχολεῖῳ διδασκαλίας, γιγνομένης ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μάλιστα ὑπ' ἀνθρώπων ὀλιγίστας ἐνδείξεις τῆς εὐλαθείας τῶν παρεχόντων. Κατὰ πάντας καὶ κατὰ τὸν κ. Ξανθοπούλου σκοπὸς τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας εἶναι τὸ στηρίζειν τοὺς νέους εἰς τὴν πίστιν καὶ τὰς θείας τοῦ χριστιανισμοῦ ἀρχὰς κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεώς της. Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ ὁ σκοπὸς οὗτος δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ; Τίνι ἰδίως ἐπιβάλλεται ἢ περὶ τούτου φροντίς; Ἴδου συναφῆ ζητήματα, ἃπερ

1 Τὸ ζήτημα τοῦτο σπουδαίως ἐπραγματεύθη πλὴν ἄλλων πολλῶν καὶ ὁ πρῶτος καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ κ. Δ. Ν. Βερναρδάκης καὶ ὁ κ. Π. Κουπιτώρης πρῶτος γυμνασιάρχης.

δέον να ἐφελκύνωσι τὴν προσοχὴν ἰδιαίτατα μὲν τῶν γονέων, κατὰ δευτέρου δὲ λόγον τῆς ἐκκλησίας, ἢ τινι ἢ τῶν πολιτῶν χριστιανικὴ ἀγωγή ἐμπεπίστευται. Καὶ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ζήτημα νομίζομεν ὅτι ἡ ἀπλῆ τῆς κατηχήσεως διδασκαλία, ἢ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς Γραφῆς, γινομένη ἐν τῷ σχολείῳ καὶ ἐνώπιον 100—200 ἢ 300 παιδῶν μᾶλλον βλάπτει ἢ ὠφελεῖ, διότι οὔτε τὸ μέρος εἶναι κατὰλληλον, οὔτε οἱ μαθηταὶ ἐννοοῦσιν, ὡς διδάσκονται ταῦτα, οὔτε ὁ διδάσκων αὐτὰς κληρικὸς εἴπερ τις καὶ ἄλλος δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ αὐτοῖς τὸν σεβασμὸν ἱερέως τοῦ θεοῦ, πολλάκις ἢ μᾶλλον ἀδιαλείπτως ἀναγκαζόμενος νὰ τηρῇ τὴν τάξιν καὶ ἡσυχίαν δικῆν παιδονόμου. Ταῦτα ὑπὸ τῆς πείρας ἀναντιρρήτως βεβαιοῦνται, χωρὶς νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡκιστα θρησκευτικῶς μεμορφωμένοι ἐξερχόμεθα τῶν σχολείων μας. Πρὸς πρόληψιν λοιπὸν τῶν τοιούτων ἀτοπημάτων, καλὸν θὰ ἦτο νὰ ἐμιμούμεθα τὰλλα φιλελεύθερα ἔθνη, καταρτίζοντες παρὰ ταῖς ἐκκλησίας ἢ ἄλλοις μέρεσι τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν ἄλλων πόλεων αἰθούσας ἐν αἷς ὑπὸ εὐπαιδευτῶν καὶ σεβασμίων ἱερέων νὰ διδάσκωνται αἱ θεῖαι καὶ σωτήριοι τοῦ χριστιανισμοῦ ἀρχαί, ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ ἀπλότητι. Ἐν δὲ ταῖς τοιαύταις αἰθούσαις συνερχόμενοι οἱ παῖδες, οὐχὶ ἀναγκαστικῶς καὶ μεμονωμένοι, ἀλλὰ συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ μητέρων αὐτῶν, πρῶτων τὰγαθὸν παράδειγμα παρεχόντων, εὐλαβῶς καὶ ἐν προσοχῇ ν' ἀκροῶνται τοῦ ἱερέως τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ ἐπιβαλλομένου, ἐπιπλήττοντος καὶ ραβδίζοντος ἔστιν ὅτε, ἀλλ' ἐν κατανύξει καὶ ἀγάπῃ εὐαγγελικῇ τὴν θεῖαν διδασκαλίαν ποιούμενου. Καὶ τοιαῦτα λέγοντες δὲν νεωτερίζομεν, ἀλλ' ἀπλῶς ὑπ' ὅψιν ἔχομεν τὰ μᾶλλον εὐνομούμενα ἔθνη, τὴν Ἀμερικὴν καὶ τὴν Ἑλβετίαν. Εἶναι βεβαίωτατον ὅτι ἡ τοιαύτη ἀρχὴ τοὺς ἀρίστους ἀπέφερεν καρπὸς ἐν ἀμφοτέροις ταῖς χώραις ταύταις. Ἐν ταῖς ἠνωμέναις Πολιτεῖαις μάλιστα ἐνθα πλήρης ἀποκέντρωσις βασιλεύει καθ' ὅλα καὶ ἐν μέρει εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας, τοσοῦτον τὸ αἶσθημα τῆς φιλανθρωπίας ἀνεπτύχθη καὶ τὸ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰ θεῖα, ὥστε ἑκατομμύρια δολλαρίων εἰσφέρονται κατ' ἔτος ὑπὲρ τῶν εὐσεβῶν καὶ φιλανθρωπῶν καθιδρυμάτων.

Π. Σ. ΦΩΤΙΑΔΗΣ.

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ

ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΟΦΕΩΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ.

Ἡ Ἐπαρχία Ὀφεως συνορεύουσα πρὸς Α. μὲν διὰ τοῦ Καλοποτάμου μετὰ τῆς ἐπαρχίας Ῥιζούντος, πρὸς Δ. δὲ διὰ κλάδου τῆς σειρᾶς τοῦ ὕρους Παρυάδρου μετὰ τῆς ἐπαρχίας Σουρμένων, πρὸς Ν. δι' αὐτῆς τῆς σειρᾶς τοῦ Παρυάδρου μετὰ τῆς ἐπαρχίας Βαϊθουρτίου, καὶ πρὸς Β. ὀριζομένη ὑπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, εἶναι κεκλιμένη πρὸς αὐτὸν καὶ ἔχει μέσον μὲν μῆκος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. δεκαεξ ὥρων, μέσον δὲ πλάτος ἐξ Α. πρὸς Δ. ἐξ ὥρων. Διαρρέουσι

δ' αὐτὴν δύο ποταμοί: ὁ Ὀφρις (οὕτως ὀνομασθεῖς διὰ τὸν ὀφιοειδῆ δρόμον αὐτοῦ καὶ δούς τὸ ὄνομα εἰς τὴν πέριξ χώραν) δυτικῶς, κατὰ μὲν τὸν κάτω δρόμον τοῦ Σολακλή-τερε, κατὰ δὲ τὸν ἄνω Πατζάν-τερεσι νῦν καλούμενος, καὶ ὁ Ψυχρὸς (Παλατζή-τερε) ἀνατολικῶς, συγκείμενος ἐκ δύο παραποταμίων, ἐνουμένων εἰς μιᾶς ὥρας ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπόστασιν. Κατὰ τὰς ἀνωφερεῖς ὄχθας τῶν δύο ποταμῶν, τῶν παραποταμίων τοῦ Ψυχροῦ, καὶ τὴν δυτικὴν τοῦ Καλοποτάμου κείνται τὰ διάφορα χωρία, τὰ ὅποια συνεχῶς ἐκτεινόμενα ἀποτελοῦσι σειρὰς διευθυνομένας ἀπὸ τῆς θαλάσσης εἰς τὰ ἐνδότερα. Αἱ οἰκίαι τῶν χωρίων εἶναι εἰς μὲν τὰ χαμηλότερα μέρη ἠραιωμένα ἀπ' ἀλλήλων, εἰς δὲ τὰ ὑψηλότερα ὅπως οὖν συμπετυκνωμένα.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν χωρίων τοῦ Ὀφεως ἀνέρχεται εἰς 100 καὶ ἐπέκεινα, ὁ δὲ τῶν οἰκιῶν αὐτοῦ εἰς 10—12 χιλιάδας καὶ ὁ τῶν κατοίκων εἰς 70—80 χιλιάδας. Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν χωρίων, τὸν ἀριθμὸν τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν κατοίκων ὡς καὶ τὴν λαλουμένην γλῶσσαν ἐκάστου χωρίου δεικνύει ὁ ἐξῆς πίναξ.

Δυτικὴ ὄχθη τοῦ δυτικοῦ ποταμοῦ Ὀφεως (Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.)

Ἀριθ.	Ὄνόματα χωρίων.	Ἀρ. οἰκιῶν.	Ἀρ. κατοίκων.	Γλῶσσα
1	Λέκα	25	175	Τουρκικὴ (οἱ Χρισ. Ἑλλην.)
2	Σκενᾶ (=Σχοινᾶ)	50	350	Ἑλληνικὴ
3	Μαυράν (ἢ Μαυράντω)	150	1050	Τουρκικὴ
4	Ζαβαίετ	20	140	"
5	Κουτζούκ-Χώλ'	50	350	"
6	Τσοροῦκ	50	350	Ἑλληνικὴ
7	Γέρ-ἄκάρ	50	350	Τουρκικὴ
8	Βισίρ	50	350	Ἑλληνικὴ
9	Κονταῦ	100	700	"
10	Κατσάλ	50	350	"
11	Χωλὸ	2000	14000	"
12	Προμούτ	25	175	"
13	Χοψερᾶ	200	1400	"
14	Σύρο	400	2800	"
15	Χαττί	25	175	"
16	Συνάοισα	200	1400	"
17	Χαρχοῖσ'	25	175	"
18	Ὠκενα	200	1400	"
19	Ἀληθινὸ	100	700	"
20	Μιτσιπίλ'	25	175	"
		3795	26565	

Ἀνατολ. ὄχθη τοῦ δυτικοῦ ποταμοῦ Ὀφεως (Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.)

Ἀριθ.	Ὄνόμ. τῶν χωρίων	Ἀρ. οἰκιῶν.	Ἀρ. κατοίκων.	Γλῶσσα
		3795	23565	
21	Σόλ-ἄκλή	50	350	Τουρκικὴ
22	Βόσκισα	25	175	"
23	Κατερίτα	25	175	"
24	Σταυρί	25	175	"
25	Μαναστήρ	25	175	"
26	Πελινός	100	700	"
		4045	28315	

	4045	28315	
27 Χαλμάν	50	350	'Ελληνική και Τουρκ. ἑμοίως
28 Ζεπέσκια	25	175	
29 Πουλελάς	25	175	Τουρκική
30 Τσουφάρουζα	250	1750	'Ελληνική
31 Μαψινό	150	1050	Τουρκική
32 Ζητινό	300	2100	'Ελληνική
33 Ζενό	300	2100	" (και οί Χρ.)
34 Βετσινό	40	280	"
35 Φωτεινό	200	1400	"
36 Κατωχώρ'	50	350	"
37 Χωλάτσια	350	2450	"
38 Γοργορά	100	700	"
39 Πατσάντω	300	2100	"
40 Μιμιλός	200	1400	"
41 'Ανωθό	200	1400	"
42 Τσορόσο	100	700	"
43 Σαράχο (Τουρκ. Σεράχ)	325	2275	"
44 Χαλτουζέν	50	350	Τουρκική
45 'Υψηλ'	50	350	"
	<u>7110</u>	<u>49720</u>	

Δυτική ὄχθη τοῦ ἀνατολ. ποταμοῦ Ψυχροῦ καὶ τοῦ δυτ. παραποτ. αὐτοῦ
(Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.)

'Αριθ.	'Ονόμ. τῶν χωρίων.	'Αριθ. οἰκιῶν.	'Αρ. κατοίκων.	Γλῶσσα.
		7110	49720	
46 Κωλενάντω	50	350		Τουρκική
47 Χωλάντω	20	140		"
48 Τσοιχοελλη	30	210		"
49 Μουζκάρ'	20	140		"
50 Χαστρικός	150	1050		"
51 Κορκία	20	140		" (οἱ Χρισ. τὴν 'Ελλ.)
52 Γερανό	30	210		"
53 Γιαδάν	100	700		"
54 Μιτσού	40	280		"
55 Παλαπάν	30	210		"
56 Κούσ'	100	700		'Ελληνική
57 Τούφα	20	140		"
58 Μανουχερά	20	140		"
59 'Αθού ἢ Φωλιδά	20	140		"
60 Γενιτζά	60	420		"
		<u>4755</u>	<u>33275</u>	

Ἀνατολ. ὄχθη τοῦ ἀνατολ. ποταμ. Ψυχροῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ
παραποταμιῶν αὐτοῦ (Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.)

'Αριθ.	'Ονόμ. τῶν χωρίων.	'Αρ. οἰκιῶν.	'Αρ. κατοίκων.	Γλῶσσα.
		4755	33275	
61 'Εσκή-παζάρ	50	350		Τουρκική
62 Κελαλή	100	700		"
63 Τριγωνά	20	140		"
64 Χάλτ'	27	190		" (οἱ Χρισ. 'Ελλην.)
65 Καδελάρ'	20	140		"
66 Ζουρέλ'	35	245		" (οἱ Χρισ. 'Ελλην.)
67 Τσαλέκ	60	420		"
68 Μαχτάντω	25	175		"
69 Κουρίτσ'	37	260		" (οἱ Χριστ. 'Ελλην.)
70 Τσουνίς'	15	105		"
71 Χοῦντες	200	1400		"
72 'Ραφτά ἢ 'Ραφτάντω	15	105		"
		<u>5359</u>	<u>37505</u>	

Τὸ μεταξύ τῶν δύο παραποταμιῶν τοῦ Ψυχροῦ

1) Ἀνατολ. ὄχθη τοῦ δυτικοῦ παραποταμιῶν (Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.)

'Αριθ.	'Ονόμ. τῶν χωρίων.	'Αριθ. οἰκιῶν.	'Αρ. κατοίκων.	Γλῶσσα.
		5359	37505	
73 Κομαρίτα	10	70		Τουρκική
74 Γίγα	80	560		" (οἱ Χριστ. 'Ελλ.)
75 Χαψοζόμ'	8	56		"
76 'Αλανό	200	1400		"
77 Τζουβαλόζ	30	210		"
78 Κσοῦλ'	20	140		"
79 Τσουνίς'	30	210		"
80 Χανλούτ'	100	700		"
		<u>5857</u>	<u>40951</u>	

2) Δυτική ὄχθη τοῦ ἀνατολ. παραποταμιῶν τοῦ Ψυχροῦ
(Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.)

'Αριθ.	'Ονόμ. τῶν χωρίων.	'Αριθ. οἰκιῶν.	'Αρ. κατοίκων.	Γλῶσσα.
		5857	40951	
81 Κρηνίτα	60	420		Τουρκική (οἱ Χριστ. τὴν 'Ελλ.)
82 Κορκότ'	30	210		"
83 Χοδόζα	10	70		"
84 Μακουδενό	10	70		"
85 Μάκι	100	700		'Ελληνική
86 Μεσοράχ'	50	350		Τουρκική
		<u>6117</u>	<u>42751</u>	

Δυτική ὄχθη τοῦ Καλοποτάμου (Ἀπὸ Β. πρὸς Ν.)

'Αριθ.	'Ονόμ. τῶν χωρίων.	'Αριθ. οἰκιῶν.	'Αρ. κατοίκων.	Γλῶσσα.
		6117	42751	
87 Κάντζα	10	70		Τουρκική
88 Κωδών	30	210		"
89 Λαζοῦ ἢ Λαζάντω	30	210		" (οἱ Χριστ. 'Ελλ.)
90 Χαζέρ	40	280		"
91 Γόρδι	30	210		"
92 Βουτδέκ	30	210		"
93 Κελέρ	50	350		"
94 Χαρβέτλ	40	280		"
95 Τερβέτλ	30	210		"
96 Χάφα	50	350		"
		<u>6457</u>	<u>45131</u>	

Πλὴν τῶν ἐν τῷ πίνακι τούτῳ χωρίων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα τινά, ὧν οὔτε τὴν ὀνομασίαν οὔτε τὴν θέσιν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσω. Τοιαῦτα λείπουν μάλιστα ἐκ τῶν κατὰ τοὺς ποταμοὺς Ψυχρὸν καὶ Καλοπόταμον χωρίων.

Θρησκεία. Ἄπαντες σχεδὸν οἱ κάτοικοι τοῦ Ὄφους εἶναι Μωαμεθανοὶ ἐξομῶται· τούτων δὲ οἱ μὲν πρὸς ἀνατολὰς περὶ τὸν Ψυχρὸν ποταμὸν ἐξώμωσαν πολὺ ἐνωρὶς, ἀναγκασθέντες εἰς τοῦτο ὑπὸ τῶν ἐξ ἀνατολῶν ἐπιδρομῶν καὶ μετάναστῶν, οἱ δὲ περὶ τὸν Ὄφιν ποταμὸν ἐξώμωσαν ἄπαντες βιασθέντες ὑπὸ τῶν πρὸς νότον ἐπιδρομῶν πρὸ διακοσίων περιῖπου ἐτῶν. Ὀλίγιστα δὲ μόνον οἰκογένεια διετήρησαν τὴν προτέραν αὐτῶν ὀρθόδοξαν χριστιανικὴν θρησκείαν, 170 περίπου.

Γλώσσα. Ὡς φαίνεται ἐν τῷ ἀνωτέρω πίνακι ἐκ τῶν 96 χωρίων εἰς τριάκοντα τοῦ ποταμοῦ Ὄφρεως καὶ ἐξ τοῦ Παλτατζή-τερε ὁμιλοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν. Καὶ εἶναι μὲν ὁ ἀριθμὸς τῶν χωρίων τούτων μόλις ὑπὲρ τὸ $\frac{1}{3}$ τοῦ ὅλου, ἀλλ' εἶναι τὰ πολυπληθέστερα. Διότι εἰς τὰ 36 ταῦτα χωρία ὑπάρχουσι 6,190 οἰκίαι καὶ 43,330 ψυχαὶ ἦτοι τὰ $\frac{2}{3}$ τοῦ ὅλου τῶν 9,502 οἰκιῶν ἢ τῶν 66,516 ψυχῶν περίπου. Ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ οἱ χριστιανοὶ ἅπαντες ὁμιλοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν εἴτε μεταξὺ ἑλληνοφόνων εἴτε μεταξὺ τουρκοφόνων Μωαμεθανῶν οἰκοῦντες. Ἐὰν λοιπὸν προσθέσωμεν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν Χριστιανῶν εἰς 1,200 σχεδὸν συμποσούμενον, 44,530 κάτοικοι ὁμιλοῦσιν ἐν Ὄφει τὴν Ἑλληνικὴν.

Ἐν τῷ πίνακι δῆλον γίνεται, ὅτι εἰς τὰ κατώτερα μέρη ὁμιλοῦσι τὴν Τουρκικὴν, εἰς δὲ τὰ ἀνώτερα τὴν Ἑλληνικὴν, καὶ ὅτι περὶ μὲν τὸν Ὄφιν ποταμὸν μόνον τὸ $\frac{1}{7}$ τῶν κατοίκων ὁμιλοῦσι τὴν Τουρκικὴν, περὶ δὲ τὸν Ψυχρὸν καὶ τὸν Καλοπόταμον τὸ $\frac{1}{6}$ ὁμιλοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν, οἱ δὲ λοιποὶ ἅπαντες τὴν Τουρκικὴν. Τούτων αἰτία εἶναι ὅτι εἰς μὲν τὰ κατώτερα μέρη οἱ ἄνθρωποι ἤλθον εἰς περισσοτέραν ἐπιμιξίαν μετὰ Τούρκων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, καὶ ὄντες μᾶλλον πεπαιδευμένοι, εἶναι καὶ φανατικώτεροι (διότι ἡ παιδεία αὐτῶν συνίσταται εἰς τὴν κατὰ βῆθος σπουδὴν μόνον τῆς θρησκείας αὐτῶν) καὶ θεωροῦντες τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς ἰδίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἀποστρέφονται αὐτὴν ὡς καὶ τὴν θρησκείαν καὶ φροντίζουσιν ἵνα ῥιζηδὸν ἐξαλείψωσιν αὐτὴν ἀπὸ τὰς γλώσσας τῶν γυναικῶν καὶ παιδιῶν. Ὄθεν εἰς τὰ κατώτερα μέρη οὐδόλως ὁμιλοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν οὐδ' ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἀλλ' οὐδὲ γνωρίζουσιν αὐτήν. Ἐξ ἐναντίας εἰς τὰ ἐνδότερα καὶ ὑψηλότερα μέρη, ὅπου οἱ ἄνθρωποι εἶναι μᾶλλον ἀγροῖκοι καὶ δὲν ἔρχονται εἰς ἐπιμιξίαν μετὰ Τούρκων, διετήρησαν τὴν μητρικὴν αὐτῶν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ γνωρίζουσι μὲν οἱ ἄνδρες καὶ τὴν Τουρκικὴν οἱ περισσοτέροι, ἀλλὰ πρὸς τὰς οἰκογενεῖας ὁμιλοῦσι πάντες τὴν Ἑλληνικὴν. Ἀξιοπερίεργον δὲ εἶνε ὅτι πολλαὶ γυναῖκες εἰς τὰ ἐνδότερα δὲν γνωρίζουσι διόλου τὴν Τουρκικὴν, ἀλλὰ μόνον τὴν Ἑλληνικὴν, τὴν ὁποίαν θεωροῦσιν ὡς ἰδίαν αὐτῶν γλῶσσαν. Ἐκτὸς τούτων εἰς μὲν τὰ χαμηλότερα μέρη οἱ Μωαμεθανοὶ ὄντες πλησίον καὶ γνωρίζοντες καλῶς τοὺς Γλαούριδες ὡς καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, μιμούμενοι τοὺς ἑτεροφύλους μὲν Τούρκους ἀλλ' ὁμοθρήσκους αὐτῶν (διότι ἡ θρησκεία παρὰ τοῖς ἀπαιδεύτοις λαοῖς νεκροὶ τὴν ἐθνικότητα), ἀποστρέφονται αὐτοὺς τε τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, ἐν ᾧ εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη οὐ μόνον δὲν ἤλθον εἰς συχνὰς σχέσεις μετὰ τῶν Χριστιανῶν ἀλλ' οὐδὲ γνωρίζουσι πάντες, μάλιστα αἱ γυναῖκες, τί πράγμα εἶναι Χριστιανός (Ὀυρούμης), τὸν ὅποιον, ἀκούοντες παρὰ τῶν γνωρίζοντων ἀνδρῶν τὸ ὄνομα, θεωροῦσι καὶ φαντάζονται ὡς ἂν διάφορον τῆς φύσεως αὐτῶν. Δυστυχῶς τὸ κακὸν τοῦτο τῆς ἐξαλείψεως τῆς γλῶσσης ἀρχίσαν ἀπὸ τῶν παραθαλασσιῶν προχωρεῖ, εἰ καὶ λίαν βραδέως, πρὸς τὰ ἐνδότερα. —Οἱ δὲ περὶ

τὸν Παλτατζή-τερε καὶ τὸν Καλοπόταμον ἐνεκατέλιπον ἤδη τὴν γλῶσσαν αὐτῶν τὴν μητρικὴν σχεδὸν ἅπαντες διότι οὗτοι πρῶτον μὲν πολὺ ἐνωρίτερον ἐξώμωσαν, ἔπειτα δὲ ἀνέμιχθησαν μετὰ τῶν αὐτῶν μεταναστευσάντων Λαζῶν, πρὸς οὓς μετὰ καιρὸν ἀφωμοιώθησαν ἐντελῶς κατὰ τε τὰ ἦθη καὶ τὸν χαρακτῆρα, πρὸς δὲ τούτοις οὗτοι εἶχον χριστιανοὺς πλησίον των, ὄντες δὲ καὶ πλησιέστεροι εἰς τὴν θάλασσαν (διότι καὶ τὰ ἐνδότερα χωρία δὲν ἀπέχουσι πολὺ αὐτῆς) ταχέως ἐνεκολπώθησαν τὸν φανατισμὸν τῶν λοιπῶν Μωαμεθανῶν. Μόνον δὲ εἰς τὸ χωρίον Μάκι, ὅπου οἱ κάτοικοι ἦσαν πολυπληθέστεροι καὶ ἀντέστησαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν εἴσοδον τῶν μεταναστῶν, διετηρήθη μέχρι τοῦδε ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα. —Εἶναι δὲ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν Ὄφει μειμιγμένη μετὰ πολλῶν τουρκικῶν λέξεων καὶ περιέχει περισσοτέρας ἀρχαϊζούσας λέξεις.

Ἐθνικότης. Ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῆς γλώσσης τῶν πλείστων ἐκ τῶν κατοίκων καὶ ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ὀνομασιῶν πλείστων μερῶν καὶ ὑπὸ τουρκοφόνων κατοικουμένων, οἱ κάτοικοι ἅπαντες τοῦ Ὄφρεως εἶναι Ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ὅπως ἦσαν καὶ Χριστιανοί. Ἐννοεῖται ὅτι πολλαχοῦ καὶ ἰδίως περὶ τὸν Παλτατζή-τερε καὶ τὸν Καλοπόταμον ἀνέμιχθησαν ἤδη μετ' ἄλλοφύλων καὶ δυσκολεύεται τις νὰ παραδεχθῆ ὅτι ἀρχῆθεν ἦσαν Ἕλληνες. Ἐν τούτοις διερχόμενός τις τὰ ἐνδότερα περὶ τὸν Ὄφιν χωρία, ἀδύνατον νὰ μὴ ὁμολογήσῃ, ὅτι κατοικοῦνται ὑπὸ Ἑλλήνων, ὅπως οὖν καθαρῶν ἀπὸ τῆς μετ' ἄλλοφύλων ἐπιμιξίας. Ἄπαντες οἱ κάτοικοι τοῦ Ὄφρεως, ἰδίως οἱ περὶ τὸν Ὄφιν ὁμολογοῦσι καὶ γνωρίζουσι ὅτι ἦσαν πρὸ ἐτῶν χριστιανοὶ (ἐν Ζησινῶ δὲ Μωαμεθανοὶ ὁμολογοῦσιν ὅτι ἔχουσι ἀκόμη συγγενεῖάν τινα μετὰ τινῶν τῶν Χριστιανῶν, τῶν κατοικούντων μετὰ αὐτῶν.) Οἱ ποτὲ δὲ Χριστιανοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν βεβαίως ἄλλο τι εἰ μὴ Ἕλληνες, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς γλώσσης καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων τεκμηρίων. Οὐδεὶς δ' ἐτέρας καταγωγῆς ἢ ἄλλου θρησκειώματος εὐρίσκεται ἐν Ὄφει.

Παιδεία. Ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐν παρόδῳ ἐλέχθη οἱ Ὄφῆται φημίζονται ὡς οἱ μᾶλλον πεπαιδευμένοι τῶν Μωαμεθανῶν. Εἰς ἕκαστον χωρίον ἔχουσι σχολεῖον, εὐρίσκονται δὲ καὶ Χότζαδες παραδίδοντες ὑψηλὰ θρησκευτικὰ μαθήματα. Οἱ πλείστοι τῶν περὶ τὸν Ὄφιν οἰκούντων εἶναι λόγιοι, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡμερώτεροι· ἐν ᾧ οἱ περὶ τὸν Ψυχρὸν καὶ τὸν Καλοπόταμον σχεδὸν οὐδόλως ἐπιδίδονται εἰς τὴν σπουδὴν τῶν γραμμάτων. Οὗτοι εἶναι ἄγριοι καὶ βάρβαροι, ὁμοιωθέντες πρὸς τοὺς ἐπιδρομεῖς καὶ μετανάστας, ὁ δὲ βίος τῶν πλείστων εἶναι ληστρικὸς καὶ φέρονται ὁμοίως πρὸς τε τοὺς Χριστιανοὺς καὶ πρὸς τοὺς Μωαμεθανοὺς, μετὰ μικρᾶς διαφορᾶς. Ἄλλ' ὅμως καὶ τῶν περὶ τὸν Ὄφιν οἰκούντων ἡ παιδεία εἶναι μόνον θρησκευτικὴ, διὰ τοῦτο, ὅσον καὶ ἂν σπουδάζωσι, πάντοτε θὰ διατηρῶσι τὰ αὐτὰ ἦθη καὶ τὸν αὐτὸν φανατισμὸν.

Στατιστική τῶν χριστιανικῶν συνοικιῶν ἐν Ὀφει
καὶ τῶν σχολείων αὐτῶν.

Ἐκ τῶν ὑπὲρ τὰς δέκα χιλιάδας οἰκιῶν τῆς ἐπαρχίας Ὀφews μόνον 160 περίπου εἶναι *Χριστιανικαί* διεσπαρμέναι εἰς ἑννέα διάφορα χωρία μεταξὺ τῶν Μωαμεθανικῶν.

1) *Λέκα*: ἐξ 25 οἰκιῶν μόνον 6 Χριστιανικαί μετὰ ξυλίνου ναύσκου ἀλλ' ἄνευ ἱερέως. Ὁ ἱερεὺς τοῦ χωρίου Ζησιῶν ἔχει τὸ χρέος ἢ μᾶλλον τὸ δικαίωμα νὰ λειτουργῇ ἐνίοτε αὐτόθι. Σχολεῖου στεροῦνται οὐδὲ δύνανται νὰ συστήσωσι τοιοῦτον· ὁ βουλόμενος δὲ τῶν κατοίκων πέμπει τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς Ζησιῶν παρά τινι συγγενεῖ, ἵνα σπουδάζῃ. Κατοικοῦσι δὲ εἰς τὰς 6 ταύτας οἰκίας· Χριστιανοὶ περὶ τοὺς τριάκοντα· ὁ δὲ ὀλίγος ἀριθμὸς αὐτῶν προέρχεται ἐκ τοῦ νοσηροῦ κλίματος τοῦ χωρίου, οὗ ἕνεκα τὸ θέρος ἀνέρχονται οἱ πλεῖστοι εἰς Ζησιῶν, ὅπου ἔχουσιν ἰδιαίτερας μικρὰς οἰκίας ἢ συγγενεῖς.

2) *Ζησιῶν*: ἐκ 300 οἰκιῶν μόνον 15 Χριστιανικαί, κατοικοῦμεναι ὑπὸ ψυχῶν 130, μετὰ λίθινου ναοῦ καὶ ὁμοίου παρεκκλησίου, καὶ ἱερέως. Ἐχουσι δὲ καὶ δημοτικὸν σχολεῖον λίθινον εὐρύχωρον, εἰς ὃ φοιτῶσιν 20—25 παιδία. Τὸ σχολεῖον τοῦτο συνέστη πρὸ ἐξ ἑτῶν συνδρομῇ φιλομούσων τινῶν Τραπεζουντιῶν καὶ λειτουργεῖ κατ' ἔτος συνδρομῇ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλλ. γραμμάτων Συλλόγου.

3) *Κογκία* (Cofschia): ἐξ εἰκοσιν οἰκιῶν ἑννέα Χριστιανικαί, κατοικοῦμεναι ὑπὸ ἐξήκοντα ψυχῶν περίπου. Ἐχουσι ξύλινον ναὸν, οὐχὶ δὲ καὶ ἱερέα· τὰ χρέη δὲ ἱερέως ἐκτελεῖ ὁ τοῦ χωρίου Κρηνίτα ἐφημέριος. Σχολεῖον οὔτε εἶχον οὔτε ἔχουσιν· ἐφέτος ὅμως ὑπεχρεώθησαν οἱ κάτοικοι νὰ πέμπωσι κοινῇ δαπάνη τρία παιδία εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Γίγα ἢ τοῦ Κρηνίτα, τὸ δ' ἐπιμελέστερον αὐτῶν μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἐκεῖ μαθημάτων ν' ἀποστέλλωσιν εἰς Τραπεζοῦντα, ἵνα ἐπὶ δύο ἔτη σπουδάσας, γείνη ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος ἐν τῷ χωρίῳ αὐτῶν.

4) *Χάλτ'*: ἐξ 27 οἰκιῶν 12 Χριστιανικαί· κάτοικοι περὶ τοὺς 80. Ναὸν δὲν ἔχουσιν, ἐπομένως οὔτε ἱερέα· ἐκκλησιάζονται δὲ εἰς τὸ $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας ἀπέχον χωρίον Ζουρέλ. Πρὸ τινῶν ἑτῶν ἔκτισαν ξύλινον σχολεῖον καὶ ἔλαβον διδάσκαλον ἐξ ἰδίων, ὅστις ἐπὶ δύο ἔτη ἐδίδαξε τὰ κοινά· κατόπιν δὲ ὁ ἴδιος διδάσκαλος ἐδίδαξε κατὰ τὸ τότε ἐν Τραπεζοῦντι πρόγραμμα, ἀλλ' ἀτελῶς, ὅπερ ἐξακολουθεῖ ἐπὶ δύο ἤδη ἔτη. Δύνανται δὲ νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸ σχολεῖον αὐτῶν περὶ τοὺς 20 μαθητάς. Πιστεύομεν ὅτι θὰ ληφθῇ τις καὶ δι' αὐτοὺς πρόνοια.

5) *Ζουρέλ*: ἐκ 35 οἰκιῶν αἰ 25 Χριστιανικαί, κατοικοῦμεναι ὑπὸ 170 ψυχῶν περίπου. Οὗτοι ἔχουσι ναὸν λίθινον καὶ παρεκκλησίον ξύλινον μετὰ δύο ἱερέων. Πρὸ τινῶν ἑτῶν κατεσκευάσαν ξύλινον σχολεῖον, δυνάμενον νὰ χωρῇ περὶ τοὺς 20 μαθητάς, καὶ ἐπὶ ἐν ἔτος εἶχον διδάσκαλον διὰ τὰ

κοινά. Κατόπιν ὁ διδάσκαλος μετέβη εἰς τὸ χωρίον Χάλτ' (4) οὗτοι δὲ ἔμειναν μέχρι τοῦδε ἄνευ τοιοῦτου. Ἐφέτος δὲ ὑπεχρεώθησαν οἱ ἐνωριᾶται νὰ λάβωσι διδάσκαλον ἀπὸ τοῦδε, μεγαλύνοντες τὸ ξύλινον σχολεῖον αὐτῶν, εἰς τὸ ὅποιον δύνανται νὰ φοιτῶσι κατ' ἔτος περὶ τοὺς 40 μαθητάς.

6) *Κουρίτο*: ἐκ 37 οἰκιῶν 22 Χριστιανικαί· ψυχῶν περὶ τὰς 140. Ἐχουσι ναὸν καὶ ἱερέα. Σχολεῖον οὔτε εἶχον οὔτε ἔχουσιν.

7) *Κρηνίτα*: ἐξ 60 οἰκιῶν αἰ 40 εἶναι Χριστιανικαί, κατοικοῦμεναι ὑπὸ 280 περίπου ψυχῶν. Ἐχουσι ξύλινον ναὸν καὶ ἱερέα. Πρὸ 4 ἑτῶν ἔκτισαν σχολεῖον ξύλινον καὶ ἔλαβον διδάσκαλον, ὅστις ἐπὶ δύο ἔτη ἐδίδαξε κατὰ τὴν παλαιὰν μέθοδον τοῦ δημ. σχολείου· κατόπιν δὲ ὡς ἐκ τῆς ἀχρηματίας καὶ τῆς ἐκ τῶν πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν ἐπελθούσης ταραχῆς ἔμεινε μέχρι τοῦδε ἐπὶ δύο ἔτη κεκλεισμένον τὸ σχολεῖον αὐτῶν. Ἐφέτος δὲ ὑπεχρεώθησαν ἐκ νέου οἱ κάτοικοι νὰ ἀνοίξωσι τὸ σχολεῖον, εἰς τὸ ὅποιον δύνανται νὰ φοιτῶσι 50—60 μαθηταί.

8) *Γίγα*: ἐξ 80 οἰκιῶν 25 Χριστιανικαί κατοικοῦμεναι ὑπὸ 170 περίπου ψυχῶν. Ἐχουσι ναὸν ξύλινον καὶ ἕτερον λίθινον ὡς καὶ ἱερέα (πρωτόπαππαν). Οὗτοι πρὸ 4 ἑτῶν μετὰ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Κρηνίτα συνέστησαν τὸ ἐκεῖ σχολεῖον, εἰς τὸ ὅποιον ἐφοίτων οἱ παῖδες τῶν, διακύνοντες καθ' ἑκάστην ἡμισείας ὥρας ὁδόν. Κατόπιν ἐπὶ δύο ἔτη, ὡς καὶ οἱ ἐν Κρηνίτῃ, ἔμειναν ἄνευ σχολείου, ἐφέτος δὲ ὑπεχρεώθησαν νὰ συστήσωσι τοιοῦτον ἐν τῇ ἐνορίᾳ αὐτῶν. Δύνανται αὐτόθι νὰ φοιτῶσι μαθηταί περὶ τοὺς τριάκοντα.

9) *Λαζοῦ ἢ Λαζάντω*: ἐκ 30 οἰκιῶν 8 Χριστιανικαί, κάτοικοι ὑπὲρ τοὺς 50. Ἐχουσι ναὸν, ἱερέως δὲ στεροῦνται. Σχολεῖον οὔτε ἐσύστησαν μέχρι τοῦδε οὔτε δύνανται νὰ ὑποχρεωθῶσιν εἰς τοῦτο.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἑννέα χωρία κατοικοῦσι μεταξὺ τῶν Τούρκων οἱ Χριστιανοί. Τὸ ὅλον τῶν οἰκιῶν κατὰ τὴν ἀνωτέρω καταγραφὴν ἀνέρχεται εἰς 162, τῶν δὲ κατοίκων εἰς 1110. Εἰς τὰ ἑννέα ταῦτα χωρία ὑπάρχουσιν 11 ἐκκλησίαι, σχολεῖα δὲ μετὰ τῶν νεωστὶ συστηθέντων 5, εἰς τὰ ὅποια δύνανται νὰ φοιτῶσιν ὑπὲρ τοὺς 180 μαθηταί.

Ἄφ' οὗ τῶν κατοίκων τοῦ Ὀφews οἱ μὲν πρὶν, οἱ δὲ βραδύτερον ἐξώμωσαν, οἱ ὀλίγοι διατηρήσαντες τὴν ὀρθόδοξον Χριστιανικὴν θρησκείαν, καὶ περ ἐπηρεαζόμενοι ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν, ἔμειναν ὅμως ἀκλόνητοι. Οἱ ἐν Ζησιῶν καὶ Λέκα ἦτοι οἱ κατὰ τὸν Ὀφιν ποταμὸν μέιναντες Χριστιανοὶ διετέλουν ἐν ἡσυχίᾳ, καθ' ὅτι ἐνταῦθα οἱ ἐκ νότου ἐπιδρομεῖς ταχέως ἐπέστρεψαν, ὑπὸ δὲ τῶν ἐνοπιῶν συγγενῶν αὐτῶν οἱ χριστιανοὶ δὲν ἐδιάζοντο. Ὅθεν ἐνταῦθα μὲν ἠδυνήθησαν ἐκάστοτε νὰ διδάσκωνται γράμματα, ἐν ᾧ οἱ περὶ τὸν Παλτατζῆ-τερε ἠμποδίζοντο. Οἱ ἱερεῖς μετῆρχοντο καὶ τὸν διδάσκαλον διδάσκοντες εἰς παιδία ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῶν τὰ κοινὰ λεγόμενα γράμματα, τὰ ὅποια συνίσταντο εἰς τὸ πινακίδιον, τὸ Κυριακάδιον, τὸ Ψαλτήριον καὶ τὸν Ἀπόστολον. Ἐν Ζησιῶν ἡ διδασκαλία αὕτη ἦτο διαρκῆς,

διὰ τοῦτο οἱ αὐτόθι οἰκοῦντες ἄνδρες γνωρίζουσιν οἱ περισσότεροι νὰ ἀναγι-
νώσκωσι. Μόλις δὲ πρὸ 6 ἢ 7 ἐτῶν ἔπαυσεν ἡ διδασκαλία αὕτη, ἀντικα-
τασταθεῖσα ὑπὸ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Εἰς τὰ ἄλλα χωρία οἱ ἱερεῖς δὲν
ἠδύναντο ἐλευθέρως νὰ διδάσκωσιν οὔτε οἱ παῖδες νὰ φοιτῶσι, διὸ ἔμειναν
ἄπαντες σχεδὸν ἀναγράφητοι.

Ἡ πίσις αὕτη τῶν Μωαμεθανῶν ἐντοπίων τε καὶ μεταναστῶν, αἱ ἀδιά-
λειπτοι ληστεῖαι καὶ αἱ ἀγγραφαί, ἔτι δὲ αἱ βαρεῖαι ἐργασίαι τῶν χωρικῶν
ἠνάγκασαν τοὺς περὶ τὸν Ψυχρὸν ποταμὸν οἰκοῦντας Χριστιανούς νὰ μὴ μαν-
θάνωσι γράμματα καὶ νὰ ἀπολέσωσι πᾶσαν ἐν ἑαυτοῖς τάσιν πρὸς αὐτά.
Ἀκόμη καὶ τῶρα αἱ ἀγγραφαὶ δὲν λείπουσιν. Οἱ χριστιανοὶ οὗτοι ὀφείλουσι
νὰ γεωργῶσιν οὐ μόνον τοὺς ἰδίους ἀγρούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς τῶν ἀγάδων, οἵ-
τινες ἀπειθοῦντας αὐτοὺς μὲ τὴν μάστιγα ἄγουσιν ἐπὶ τὴν ἐργασίαν. Καὶ οὐ
μόνον βίαι οἱ Χριστιανοὶ οὗτοι ἐργάζονται εἰς τοὺς ἀγρούς τῶν ἀγάδων, ἀλλὰ
καὶ ἀνάγκη καὶ ὑποχρεωτικῶς* διότι οἱ ἀγάδες προφυλάττουσιν αὐτοὺς ἀπὸ
τὰς ληστείας καὶ κλοπᾶς τῶν πέριξ Μωαμεθανῶν. Ὁ ἐπὶ τῶν Χριστιανῶν
ζυγὸς οὗτος εἶναι λίαν ἀφόρητος. Πότε λοιπὸν δύνανται νὰ λάβωσιν ἀνακού-
φισιν, ὥστε νὰ σκέπτωνται καὶ περὶ τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως;

Ἄλλ' ἐπειδὴ οἱ Χριστιανοὶ οὗτοι τοῦ Ὁφειῶς ἐσυνείθισαν νὰ μὴ ἔχωσι τὴν
φροντίδα τῶν γραμμάτων, δὲν γνωρίζουσι τὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν καὶ, ἂν
καὶ μικρὰν εὐκαιρίαν λάβωσι, δὲν θέλουσιν ὅμως νὰ ἐξοδεύωσι διὰ τὰ γράμ-
ματα χρήματα, οὔτε τοὺς παῖδας νὰ στέλλωσιν εἰς τὸ σχολεῖον, προτιμῶσι
δὲ νὰ ἔχωσιν αὐτοὺς βοηθοὺς εἰς τὰς ἐργασίας των. Τοῦτου ἕνεκα οἱ περὶ
τῶν ἐν Ὁφειῶν σχολείων φροντίζοντες ἀνάγκη οὐ μόνον ἐπιμόχθως περὶ συ-
στάσεως δημοτικῶν σχολείων νὰ φροντίζωσιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς διατήρησιν αὐ-
τῶν νὰ μεταχειρίζωνται ὄχι πειθῶ, διότι ἐκεῖνοι δὲν πείθονται, ἀλλὰ φόβον
καὶ βίαν, ὅπερ δὲν εἶναι τόσον εὐκόλον.

Οἱ Μωαμεθανοὶ κατ' οὐδέναν τρόπον εἶναι δυνατὸν νὰ στέλλωσι τὰ παι-
δία των εἰς τὸ σχολεῖον τῶν Χριστιανῶν* διότι οὗτοι ἀποστρέφονται τόσον
τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὅσον καὶ τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν, καὶ φοβοῦν-
ται μὴπως μανθάνοντες οἱ παῖδες των τὰ ἑλληνικά, ἀναγκάζωνται ὑπὸ τῶν
χριστιανῶν ἢ παραπειθῶνται ν' ἀλλάξωσι καὶ τὴν θρησκείαν των. Διὰ τοῦτο
ἂν τις τῶν Μωαμεθανῶν νουνεχέστερος τῶν ἄλλων ἤθελε τολμήσει νὰ
στείλῃ τὸ παιδίον του εἰς τὸ σχολεῖον τῶν Χριστιανῶν, ἀμέσως ἤθελεν ἀναγ-
κασθῆ ὑπὸ τῶν συνδημοτῶν, καὶ μάλιστα τοῦ Ἰμάμη, περιφρονούμενος καὶ
ἀτιμαζόμενος ν' ἀποσύρῃ αὐτό. Δὲν δύναμαι δὲ νὰ πιστεύσω, ὅτι οἱ Μωα-
μεθανοὶ οὗτοι μετὰ καιρὸν μορφούμενοι θὰ σχηματίσωσι καλὴν ἰδέαν ὑπὲρ τῆς
ἐκμαθήσεως ξένης γλώσσης, πολλῶ μᾶλλον τῆς ἑλληνικῆς.

I. ΠΑΡΧΑΡΙΑΔΗΣ

Ο ΑΠΕΞΗΡΑΜΕΝΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗΣ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΔΜΟΝΔΟΥ ΑΜΠΟΥ

ΙΖ' *

*Ὁ Νικόλαος Μάιζερ, πλούσιος κτηματικὸς ἐν Δανσίῃ, τυγχάνει
ἐπισκέψεώς τιος ἢ οὐδόλως ἐπεθύμει.*

Ἡ σοφία τῶν ἐθνῶν λέγει ἀνεμομαζώματα ἀνεμοσκορπίσματα καὶ ὅπως
ἤλθαν πῆγαν, ὅ ἐστι τὰ κακῶς κτώμενα κακῶς καὶ ἀπόλλυνται. Ἀλλὰ τὴν
ἀλήθειαν ὅμως ταυτὴν βλέπομεν λαμπρῶς διαψευδομένην ἐνίοτε, καὶ ἀπόδει-
ξις τούτου ἢ οὐκ εὐκαταφρόνητος περιουσία τοῦ Νικολάου Μάιζερ, ἡ ἐκ κλο-
πῆς μὲν, ὡς ἐνθυμεῖσθε, προσελθοῦσα, τεραστίως δὲ αὐξηθεῖσα καὶ τὸν κύ-
ριον αὐτῆς μέγαν καὶ πολλὸν ἀναδείξασα.

Ὁ ἀνεψιὸς οὗτος τοῦ περιφήμου φυσιολόγου, ἀφ' οὗ κατὰ πρῶτον ἐφ' ἱκα-
νὸν χρόνον κατεσκεύαζε ζῦθον κατανοθεῶν αὐτόν, ἔπειτα δὲ ἤρπασεν ἀδί-
κως τὴν κληρονομίαν τοῦ Φουγᾶ, ἐν βραχυτάτῳ ἐγένετο κτήτοχος δέκα πε-
ρίπου ἑκατομμυρίων. Ἀλλὰ πῶς; Μετερχόμενος παντοῖα ἐπαγγέλματα. Ὁ-
ποῖά τινα; Οὐδεὶς μοι εἶπε περὶ τούτου τίποτε* τοῦτο δὲ μόνον γινώσκω ὅτι
ἐθεώρει καλὸν οἶον δῆποτε ἐπάγγελμα φέρον κέρδος* ἐδάνειζε, φέρ' εἶπειν,
μικρὰ κεφάλαια πρὸς μεγάλους καὶ ὑπερόγκους τόκους, ἐποίει προμηθείας
μεγάλας σίτου πρὸς ἀποσθήσιν τῆς σιτοδείας, ἥς αὐτὸς ἦτο ὁ ἀΐτιος, ποιῶν
κατασχέσεις ἐπώλει τὰ κτήματα τῶν δυσμοίρων* αὐτοῦ ὀφειλετῶν, ἐνάλου ἐν
ἡ δύο πλοῖα πρὸς ἐμπορίαν τῆς μαύρης σαρκὸς ἐν ταῖς ἀκταῖς τῆς Ἀφρικῆς,
καὶ ταῦτα ἄνευ τινὸς αἰσχύνης ἢ τύψεως συνειδύτος. Καὶ ναὶ μὲν δὲν ἐκαυ-
χᾶτο, διότι αἰετοπετὸς ἦτο ἀνὴρ μετριόφρων, ἀλλὰ καὶ δὲν ἠρυθρία, διότι καθ'
ἕσον ἐπαχύνετο ἡ περιουσία του, ἐπαχύνετο καὶ μᾶλλον ἀναίσθητος ἐγένετο
καὶ ἡ καρδία. Ἠδύνατο δὲ νὰ σφάζῃ ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος μᾶλλον ἢ νὰ
καταδεχθῆ νὰ διαμαρτυρήσῃ τις τὴν ὑπογραφὴν του. Ἦτο, ὡς βλέπετε,
κατὰ τοῦτο ἐντιμότερος καὶ αἱ ἐν Δανσίῃ, Βερολίῳ, Βιέννῃ καὶ Παρισίοις
τράπεζαι εἶχον αὐτὸν ἐν πολλῇ τιμῇ, διότι εἶχον χρήματά του.

Ἦτο δὲ παχὺς καὶ εὐρωστος, ἡ δὲ γυνὴ του εἶχε μὲν τὴν βίνα πέρα τοῦ
δέοντος μακρὰν καὶ τὰ ὄστα τοῦ προσώπου ὀξεᾶ καὶ ἐξέχοντα, ἀλλὰ τὸν
ἠγάπα ὅμως ἐκ καρδίας καὶ τῷ κατεσκεύαζε νοστιμώτατα ἐπιδόρπια
μετὰ ζαχαρέως. Ταυτότης δ' αἰσθημάτων συνήνου τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυ-
ναῖκα, συνδιελέγοντο εἰλικρινῶς οὐδαμῶς κρύπτοντες ἀπ' ἀλλήλων τοὺς πο-
νηροὺς αὐτῶν διαλογισμούς. Κατ' ἔτος δὲ τὴν ἐποχὴν τῆς εἰσπράξεως τῶν

* 16. σελ. 59, 138.

ἐνοικίων ἔρριπτον εἰς τοὺς πέντε δρόμους πέντε ἢ ἐξ οἰκογενείας ἀπόρων τεχνιτῶν, διότι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποτίσωσι τὸ ἐνοίκιον. Ἄλλ' ὅμως δὲν ἐδείπνουν μετ' ὀλιγωτέρας διὰ τοῦτο ὀρέξεως, καὶ ὁ ἐσπερινὸς αὐτῶν ἀσπασμὸς δὲν ἦτο ὀλιγώτερον γλυκὺς.

Καὶ ὁ μὲν ἀνὴρ ἦτο ἐξ ἐτῶν καὶ ἐξήκοντα ἢ δὲ γυνὴ τεσσαρῶν καὶ ἐξήκοντα. Ἡ ὄψις αὐτῶν εἶχε τι τὸ εὐμενὲς καὶ σεβαστόν. Ἴνα δὲ ἡ ὁμοιότης αὐτῶν πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἶνε τελεία κατὰ πάντα, ἐν μόνον ἔλειπε, τέκνα, καὶ τέκνα τέκνων. Ἡ φύσις τοῖς εἶχε δώσει υἱὸν μονογενεῆ, ἐν μόνον τέκνον, διότι δὲν ἐζήτησαν παρ' αὐτῆς πλείονα, διότι ἐνόμιζον ὅτι πράττουσιν ἔγκλημα καθοσιώσεως ἐὰν διένεμον τὴν περιουσίαν αὐτῶν μεταξὺ πλείονων τέκνων. Δυστυχῶς δὲ ὁ μονογενὴς οὗτος ἐπίδοξος κληρονόμος τοσοῦτων ἑκατομμυρίων ἀπέθανεν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ἐιδελβέργης φαγῶν ἀλλάντας καὶ παθῶν δυσπεψίαν. Εἰκοσαετῆς ἀπῆλθεν εἰς τὸν παράδεισον τοῦτον τῶν τευτόνων φοιτητῶν ἔνθα τρώγουσιν ἀμετρήτους ἀλλάντας καὶ πίνουσι ζυθὸν ἀστείρευτον, ἔνθα ἄδουσιν ἄσματα ἔχοντα ὀκτακόσια ἑκατομμύρια στροφῶν καὶ κατακόπτουσι διὰ τοῦ ξίφους τὰ ἄκρα τῆς ῥινόσ των. Ὁ μοχθηρὸς Χάρων ἐθέρισε τὸν νέον ὅτε οἱ γεννήτορες αὐτοῦ οὔτε ὄρεξιν εἶχον πλέον, οὔτε ἡλικίαν ἵνα τῷ παρασκευάσωσιν ἀντικαταστάτην. Οἱ ἄμοιροι οὗτοι πολυτάλαντοι νεόπλουτοι συνέλεξαν εὐλαβῶς πάντα τὰ πράγματα τοῦ υἱοῦ των ἵνα τα πωλήσωσι. Τελουμένης δὲ ταύτης τῆς λυπηρᾶς ἐργασίας, λέγομεν δὲ λυπηρᾶς, διότι ἔλειπον πλεῖστα ὅσα λινᾶ καινουργίῃ καὶ σχεδὸν ἀμεταχειρίστα, ἔλεγεν ὁ Νικόλαος Μάιζερ εἰς τὴν γυναϊκά του.

»Α! δὲν εἰξεύρεις πόσον πικραίνομαι συλλογιζόμενος ὅτι αἱ οἰκίαι καὶ τὰ μετρητὰ μας, τὰ φανερά καὶ τὰ ἀφανῆ ἀγαθὰ μας θὰ περιέλθωσιν εἰς χεῖρας ξένας. Ἐπρεπεν οἱ γονεῖς νὰ ἔχωσι πάντοτε υἱὸν ἀναπληρωματικόν.»

Ἄλλ' ὁ χρόνος ὅστις ἐν τε τῇ Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ εἶνε μέγας διδάσκαλος, κατέδειξεν εἰς αὐτοὺς ὅτι ὁ ἄνθρωπος μόνον ὅταν χάσῃ χρήματα δὲν δύναται νὰ παρηγορηθῆ. Μετὰ πέντε δ' ἔτη ἔλεγεν ἡ κυρία Μάιζερ εἰς τὸν ἀνδρα τῆς τρυφερῶς καὶ φιλοσοφικῶς μειδιῶσα.

«Τίς δύναται Νίκο μου, νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰ μυστήρια τῆς θείας Προνοίας; Τίς οἶδεν ἐὰν ὁ υἱὸς σου δὲν ἤθελε μᾶς ἀφανίσει; Κύτταξε τὸν συμμαθητὴν του τὸν Θεόβαλδον Σχέιρον, ἔρχεν εἴκοσι χιλιάδας φράγκων χάριν μιᾶς γυναϊκὸς χορευτρίας. Καὶ ἡμεῖς, ἐνθυμεῖσαι ἐξωθεύομεν κατ' ἔτος ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας ταλλήρων διὰ τὴν μοσχομάγκαν μας. Κάτι εἰξευρεν ὁ θεὸς καὶ μᾶς τον ἐπῆρε. Ὁ θάνατός του εἶνε σημαντικὴ οἰκονομία καὶ ἐπομένως εὐτύχημα. Εἰξεύρει ὁ θεὸς τί κάμνει, δεδοξασμένον τὸ ὄνομά του!»

Ὅτε ἡ τριπλῆ τοῦ Φουγᾶ θήκη ἦτο ἔτι ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἡ ἀξιόλογος γυνὴ περιεγέλα τὰς ὀπτασίας καὶ τὰς ἀυπνίας τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς.

«Ποῦ γυρίζεις, εὐλογημένε, ὁ νοῦς σου; τῷ ἔλεγε. Ὅλην νύκτα μ' ἐλάκτιζες πάλιν. Δι' ὄνομα τοῦ Θεοῦ τί τὴν θέλομεν ἐκείνην τὴν μούμιαν! Ἄμ'

ἀς τὴν πετάξωμεν, ἀδελφέ, νὰ ἡσυχάσωμεν. Καὶ ἔπειτα ἂν πωλήσωμεν μόνον τὰς θήκας θὰ εἰσπράξωμεν τὸ ἐλάχιστον διακόσια φράγκα. Τὰ μεταξωτὰ παραγεμίσματα τὰ θέλω ἐγὼ νὰ διορθώσω τὸ μεταξωτόν μου φόρεμα καὶ μὲ τὰ μάλλινα θὰ γεμίσω δύο στρώματα, μὲ καταλαμβάνεις;»

Ἄλλ' ὁ Μάιζερ μεταρρυθμίσας ὀλίγον τι τὴν πρότασιν τῆς γυναϊκὸς τοῦ προὔτιμης νὰ ἀπαλλαγῆ τοῦ συνταγματάρχου πωλῶν αὐτὸν ὡς ἐμπόρευμα.

Ἡ οἰκία τῶν δύο τούτων συζύγων ἦτο ἡ καλλίστη τῆς συνοικίας. Πάντα τὰ παράθυρα αὐτῆς ἐκοσμοῦντο μεγαλοπρεπῶς ὑπὸ στερεῶν καὶ τορευτῶν σιδηρῶν κιγκλίδων, ἡ δὲ πύλη ἦτο ὅλη σιδηρόφρακτος ὡς μεσαιωνικὸς ἱππότης. Δι' εὐφυοῦς δὲ τινος συστήματος μικρῶν κατόπτρων ἐντέχνως προσηρμοσμένων κατὰ τὸ πρόσωπον τῆς οἰκίας ἠδύναντο οἱ ἐν αὐτῇ νὰ ἰδῶσι τίς ἔρχεται εἰς ἐπίσκεψιν καὶ πρὶν ἢ ἔτι κρούσῃ τὴν θύραν. Ὑπὸ τὴν στέγην δὲ ταύτην τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εὐλογηθεῖσαν, κατῴκει μία καὶ μόνη θεραπαινίς, ἵππος τὴν ἐργασίαν, κάμηλος τὴν ἐγκράτειαν. Ὁ δὲ γηραιὸς θεράπων ἐκοιμάτο ἔξω καὶ χάριν τοῦ ἰδίου συμφέροντος καὶ διὰ τὸν φόβον μήπως ἀφῆνης νύκτα τινὰ περιέλθῃ εἰς τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ διαταραχῆ τὸν ὕπνον τῶν σεβασμίων κυρίων του. Βιβλία δὲ τινὰ ἐμπορικὰ καὶ τινὰ ἠθικὰ ἀπῆρτιζον τὴν βιβλιοθήκην τοῦ γηραιοῦ ζεύγους. Οὐδέποτε δ' ἠθέλησαν νὰ καλλιεργήσωσι κῆπον ὅπισθεν τῆς οἰκίας, διότι, ἔλεγον, τὰ δένδρα μετὰ χαρᾶς κρύπτουσι τοὺς κλέπτας. Ἐκλειον δὲ τὴν θύραν κατ' ἐσπέραν τῇ ὀγδῷ ὥρᾳ διὰ πολλὰ πλῶν μοχλῶν, καὶ μόνον ἐξ ἀνάγκης ἐξήρχοντο τὴν ἡμέραν διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων.

Καὶ ὅμως τῇ 29 Ἀπριλίου 1859 τῇ 11 π. μ. ὁ Νικόλαος Μάιζερ ἦτο πολὺ μακρὰν τῆς προσφιλοῦς αὐτοῦ οἰκίας. Θεέ μου! τί ἤθελε τόσῳ μακρὰν τῆς οἰκίας του ὁ ἔντιμος οὗτος πολίτης τῆς Δανσίκης! Ἐβάδιζεν ἐπιπόνως κατὰ τὸν περίπατον ἐκεῖνον τοῦ Βερολίνου ὅστις ἔχει τὸ ὄνομα μυθιστορίας τινὸς τοῦ Ἀλφόνσου Κάρ: Ὑπὸ τὰς φυλλῶνας γερμανιστὶ δὲ Unter den Linden.

Ὅποια τις ἰσχυρὰ δυνάμεις ἔρριψεν ἔξω τῆς χαρτίνης θήκης του τὸ δίπουν τοῦτο ἐρυθρὸν καὶ ὀλοστρόγγυλον κουφέτον; Ἡ αὐτὴ ἐκείνη ἡ ὀδηγήσασα τὸν Ἀλέξανδρον εἰς Βαβυλῶνα, τὸν Σικιῶνα εἰς Καρχηδῶνα, τὸν Γοδοφρεδὸν Βουλιῶνα εἰς Ἱερουσαλήμ καὶ τὸν Ναπολέοντα εἰς Μόσχαν..., ἡ φιλοδοξία! Ὁ Μάιζερ βεβαίως δὲν ἠλπίζεν ὅτι θὰ τῷ προσενέγκωσι τὰς κλειδὰς τῆς πόλεως ἐπὶ ἐρυθροῦ βελουδίνου προσκεφαλαίου, ἀλλ' ὅμως ἐγίνωσκε μεγιστᾶνά τινὰ διευθυντὴν γραφείου καὶ τινὰ γυναῖκα θαλαμηπόλον οὐκ οἶδα ποῦ, οἵτινες ἀμφοτέρω κατεγίνοντο νὰ τῷ χορηγηθῆ δίπλωμα εὐγενείας! Νὰ τὸν ὀνομάζωσι γὰρ Μάιζερ ἀντὶ τοῦ ξηροῦ Μάιζερ, ὦ, τί γλυκὺ ὄνειρον!

Οἱ δὲ τίτλοι οὗς οἱ προστάται τοῦ Μάιζερ προὔτεινον ὑπὲρ αὐτοῦ δὲν ἦσαν ἐκ τῶν ἀνατρεπόντων διὰ μιᾶς τὴν ἰσοροπίαν τῆς πλάστιγγος, ἀλλ' ἐκ τῶν κλινόντων αὐτὴν κατὰ μικρὸν καὶ ἡρέμα. Ἦτο δῆλα δὴ ἀνεψιὸς ἐνδόξου

ἐπιστήμονος, ἀνὴρ κτηματικός καὶ ἐκ τῶν εὖ φρονούντων, τακτικός ἀναγνώστης τῆς ὑπουργικῆς Νέας Ἐφημερίδος τοῦ Σταυροῦ, μισῶν θανασιμῶς τὴν ἀντιπολίτευσιν, συντάκτης προπόσεώς τινος ἐναντίον τῶν δημαγωγῶν, πρῶην δημοτικός σύμβουλος, πρῶην ἐμποροδίκης, πρῶην δεκανεὺς τῆς ἐθνοφυλακῆς, δεινὸς ἐχθρὸς τῆς Πολωνίας καὶ πασῶν τῶν ἀσθενῶν καὶ ὑπὸ δουλείαν ἐθνικοτήτων. Ἡ δὲ λαμπροτάτη τῶν πράξεων αὐτοῦ εἶχεν ἡλικίαν δέκα ἐτῶν, ἐξέυβρισε καὶ ἐξηυτέλισε δι' ἐπιστολῆς ἀνωμόμου μέλος τι τοῦ ἐν Φραγκφούρτῃ Κοινοβουλίου καταφυγὸν εἰς Δανσίαν!

Τὴν ὥραν καθ' ἣν ὁ Μάιζερ διήρχετο ὑπὸ τὰς φιλύρας, ἡ ὑπόθεσις του ἐβάδιζε κατ' εὐχὴν. Τὸ εἶχεν ἀκούσει ἐξ αὐτοῦ τοῦ στόματος τῶν προστατῶν του. Ἔτρεχε λοιπὸν εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ βορειανατολικοῦ σιδηροδρόμου μόνην ἀποσκευὴν ἔχων μικρὸν πολύκαννον ἐν τῷ θυλακίῳ του. Τὸ ἐκ μέλανος δέρματος κιβώτιόν του εἶχε προαποσταλῆ καὶ τον ἀνέμεναν ἐν τῷ σταθμῷ. Καθ' ὁδὸν δὲ βαδίζων ἔρριπτε καὶ βλέμματά τινα περίεργα εἰς τὰ ἐκθέματα τῶν ἐκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ ἐμπορικῶν καταστημάτων. Ἄλλ' ἀφῆνης ἰδοὺ ἴσταται ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁδοῦ καὶ τρίζει τοὺς ὀφθαλμούς, φάρμακον δραστικώτατον, ὡς λέγεται, κατὰ τῆς σκοτοδίνης. Μεταξὺ τῶν εἰκόνων τῆς Σάνδης καὶ τοῦ Μεριμκιου, τῶν δύο ἐξοχωτάτων τῆς Γαλλίας συγγραφέων, διέκρινεν, ἐμάντευσε, προησθάνθη μορφήν γνωριματάτην.

«Βεβαίως, εἶπε, κἀπου τὸν εἶδα, ἀλλ' ὄχι τόσον ἀκμαῖον καὶ ζωηρόν! Μήπως ὁ παλαιὸς οἰκότροφός μας ἀνέστη; Τῶν ἀδυνάτων! Ἐγὼ ἔκαυσα τὴν συνταγὴν τοῦ θείου μου καὶ ἐκῆ καὶ τὸ μυστήριον τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν ἀνθρώπων. Καὶ ὅμως ἡ ὁμοίότης εἶνε καταπληκτική. Ἡ μήπως ἡ εἰκὼν αὕτη ἔγεινε τῷ 1813, ζῶντος τοῦ συνταγματάρχου Φουγᾶ; Ὅχι, διότι ἡ φωτογραφία δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀνακαλυφθῆ. Ἄλλὰ πάλιν ἴσως ὁ φωτογράφος ἀντέγραψε τὴν εἰκόνα ἐξ ἀρχαίας χαλκογραφίας; διότι ἰδοὺ πλησίον εἶνε αἱ φωτογραφίαι τοῦ Λουδοβίκου τοῦ 15' καὶ τῆς Μαρίας Ἀντωνιέττας κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατεσκευασμέναι, τοῦτο δὲ δὲν εἶνε ἀπόδειξις ὅτι τοὺς ἀνέστησεν ὁ Ροβεσπιέρρος. Ὅπως δὴποτέ μ' εἶν' ἀδιάφορον τοῦτο μόνον ἐγὼ εἰξεύρω ὅτι ἡ συνάντησις ἡ σημερινὴ δὲν εἶνε καλὸν πρᾶγμα.»

Καὶ πρόβη ἐν βῆμα πρὸς τὴν θύραν τοῦ καταστήματος ἵνα ἐρωτήσῃ καὶ πληροφορηθῆ; ἀλλὰ πάλιν ἐφοβήθη μήπως ἡ ἐκπληξίς καὶ ἡ πολλὴ περιεργία του προκαλέσῃ ἐρωτήσεις, καὶ ὁ φίλος δὲν ἐπεθύμει νὰ μανθάνωσιν οἱ ἄνθρωποι πολλὰ περὶ αὐτοῦ. *Τί θέλω τί γυρεύω;* εἶπε καὶ ἐξηκολούθησε τὸν δρόμον του, τρέχων καὶ προσπαθῶν νὰ κερδήσῃ τὴν ὥραν ἣν ἔχασε, καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὸ θάρρος ὑπερ ὠσαύτως μετὰ τῆς ὥρας ἔχασε.

«Πᾶ! καλὸ δὲν εἶνε τίποτε, ἐψιθύριζε καθ' ὁδόν. Τίς οἶδε πῶς μ' ἐφάνη. Ὡς φαίνεται ἡ στολὴ τοῦ 1813 τὴν ὁποίαν φορεῖ ἡ φωτογραφία μ' ἐγέλασε.»

Ἐλθὼν εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ σιδηροδρόμου κατέγραψε τὸ ἐκ μέλανος δέρματος κιβώτιόν του καὶ εἰσῆλθεν εἰς ἀμάξαν τῆς πρώτης θέσεως. Ἐκάπνισε

τὴν ἐκ πορκελάνης καπνοσύριγγά του, οἱ δύο παρ' αὐτῷ καθήμενοι ἐπιβάται ἀπεκοιμήθησαν, καὶ αὐτὸς δὲ μιμούμενος αὐτοὺς μετ' οὐ πολὺ ἔρεγγε λαμπρότατα. Οἱ βόγχοι τοῦ χονδροῦ τούτου ἀνθρώπου εἶχον τι τὸ ἀπαίσιον· οὕτω βεβαίως θάντηγῆσασιν αἱ χάλκιναι σάλπιγγες τῆς Δευτέρας Παρουσίας. Ἄλλὰ τίς σκιά τὸν ἐπεσκέφθη καθ' ὕπνου; Οὐδεὶς οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ το μάθῃ, διότι καὶ τὰ ὄνειράτα του ἤθελε νὰ τα γινώσκῃ αὐτὸς μόνος· μὴ γὰρ δὲν ἦσαν κτήματά του;

Ἄλλὰ μεταξὺ δύο σταθμῶν ἐν ᾧ ἡ ἀμαξοστοιχία ὤρμησε διὰ παντός τάχους, ἠσθάνθη ὁ Μάιζερ δύο χεῖρας ἰσχυρὰς συρούσας αὐτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν. Ὁμοί, δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς αὐτὸν τὸ τοιοῦτον πάθος, καὶ τον ἀνεμίμησε τὰς δεινοτάτας τοῦ βίου του ἀναμνήσεις. Ἀνοίγει μετὰ τρόμου τοὺς ὀφθαλμούς καὶ βλέπει τὸν ἄνδρα τῆς φωτογραφίας φοροῦντα τὴν στολὴν τὴν ἐν τῇ φωτογραφίᾳ! Αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς του ἀνορθοῦνται, οἱ ὀφθαλμοὶ του στρογγυλοῦνται ὡς σφαῖραι, ἐκβάλλει κραυγὴν μεγάλην καὶ πίπτει σχεδὸν ἄπνους μεταξὺ τῶν ποδῶν τῶν κοιωμένων γειτόνων του. Ἄλλὰ γενναῖά τινα λακτίσματα τὸν ἐξήγειραν ἐκ τοῦ ληθάρגעυ καὶ ἀναστὰς εἶδε περὶ ἑαυτὸν τρέμων. Ἄλλ' οὐδεὶς ἕτερος ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἀμάξῃ πλην τῶν δύο γειτόνων του, οἵτινες ἐλάττιζον ἔτι τὸ κενὸν τρίβοντες τοὺς ὑπὸ τοῦ ὕπνου κεκαλυμμένους ἔτι ὀφθαλμούς. Βοηθήσας δὲ αὐτοὺς νὰ ἀποτινάζωσι τὸν ὕπνον, τοὺς ἠρώτησε περὶ τῆς ἐπισκέψεως, ἀλλ' οἱ ὑπναλέοι κύριοι ἐδήλωσαν ὅτι οὐδὲν εἶδον. Τότε δὴ τότε ὁ ἄμοιρος Μάιζερ ἐνόησε τί συνέβη. Ἐπικληθήθησαν πάλιν αἱ δεινὰ ἐκεῖναι ὀπτασίαι αἱ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον καταβασανίσασαι αὐτόν! Πῶς λοιπὸν θέλετε νὰ ἔχη ἄρεξιν νὰ κοιμηθῇ;

«Α! ἂν ἐξακολούθησῃ τὸ πρᾶγμα οὕτω πῶς, τετέλεσται! κάκιστον τέλος θὰ ἔχω· κἀμῖαν νύκτα τὸ φάντασμα τοῦ συνταγματάρχου...., ὁ θεὸς νὰ με βγάλῃ ψεύτην!»

Μετ' ὀλίγον δὲ ἐνθυμηθεὶς ὅτι πρὸ πολλῆς ὥρας δὲν εἶχε φάγει, ἐσκέφθη ὅτι αἰτία τοῦ κακοῦ ὄνειρου ἦτο βεβαίως ἡ νηστεία. Ἐν τῷ ἐπομένῳ λοιπὸν σταθμῷ καταβάς τῆς ἀμάξης, εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἐστιατόριον καὶ ἐζήτησε ζωμὸν κρέατος. Τῷ ἔδωκαν δὲ *φιδὲν* θερμότατον καὶ τον ἐφύσα ὡς φυσῶσιν οἱ ἐν τῷ Βοσπόρῳ δεσφῆνες. Τὴν ὥραν ἐκείνην διηλθε πρὸ αὐτοῦ ἄνθρωπός τις ὅστις οὔτε ἠγγίσειεν αὐτόν, οὔτε ἐλάλησεν, ἀλλ' οὐδὲ κἂν ἀπέβλεψεν εἰς αὐτόν. Καὶ ὅμως τὸ πινάκιον ἀνεπήδησεν ἐπὶ τῶν χειρῶν τοῦ ζαπλοῦτου Μάιζερ καὶ ὁ *φιδὲς* ἐχύθη ἐπὶ τοῦ ὑποκαμίσου καὶ τοῦ προστηθίου τοῦ σχηματίσας τρόπον τινα κομψότατον κεντητὸν σειράδιον. Ὑποκίτρινά τινα νήματα ἀποσπασθέντα ἀπὸ τῆς ὄλης μάζης ἐρέμαντο ὡς σταλακτίται ἀπὸ τῶν κομβίων τῆς *φιδιγγότας* του. Καὶ ὁ μὲν *φιδὲς* ἐστάθη, ὡς εἰκός, ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, ἀλλ' ὁ ζωμὸς εἰσέδυσσε πολὺ ἐνδότερον. Καὶ ἦτο ὡς εἵπομεν θερμότατος. Ἐπὶ δέκα λεπτά τῆς ὥρας ἐὰν ἔμεναν ἐν αὐτῷ ὡν θὰ ἐγίνετο πέτρικ. Μοχθηρότατε ζωμέ, δὲν ἐχύθη μόνον εἰς τὰ θυλάκια, ἀλλὰ καὶ εἰς

τάς έσωτάτας πτυχάς αὐτοῦ τοῦ σώματός του! Ἐν τῷ μεταξύ ἐσήμανε καί ὁ κώδων τῆς ἀναχωρήσεως, ὁ θεράπων τοῦ ἐστιατορίου τῷ ἐζήτησε ἐξήκοντα λεπτά, καί ὁ Μάτζερ ἀνέβη εἰς τὴν ἀμαξάν ἔμπροσθεν μὲν ἔχων τὸ ἐκ γιδέ ἔμπλαστρον, ὀπίσω δὲ ἀκολουθούμενος ὑπὸ λεπτῆς γραμμῆς ὑποκιτρίνου ζωμοῦ καταρρέοντος ἀπὸ τῶν περισκελίδων αὐτοῦ.

Ταῦτα δὲ πάντα διότι εἶδεν ἢ ἐνόμισεν ὅτι εἶδεν ἐν τῷ ἐστιατορίῳ τὸν συνταγματάρχην Φουγᾶν τρώγοντα σάνδουις.

Ἔ, πόσον ἀτελεύτητον τῷ ἐφάνη τὸ ταξείδιον. Πόσον δὲν ἔβλεπε τὴν ὄραν νὰ εὐρεθῆ ἐν τῇ οἰκίᾳ του, μεταξύ τῆς γυναικός του Αἰκατερίνης καί τῆς θεραπαίνης Βερβέλλας κεκλεισμένων ἀσφαλῶς τῶν θυρῶν! Οἱ δύο γείτο- νές του ἐγέλων ἔχοντες ἀνοιχτά τὰ στήθη των καί μὴ δυνάμενοι νὰ κομβώ- σωσι τὰ φορέματά των. Γέλωτες δὲ πανταχόθεν ἀντήχουν διαδοθείσης τῆς φήμης τῶν κατορθωμάτων τοῦ γιδέ. Καθ' ὅσον δὲ ὁ Νίκος ἀπέσπα ἐπάνωθέν του τὸν ἐπικεκολλημένον γιδέρ, αἱ βράνιδες τοῦ ζωμοῦ πηγνύμεναι ἐφαίνοντο γελῶσαι σιωπηλῶς. Ἔ, πόσον εἶνε σκληρὸν παχὺς ἑκατομμυριοῦχος νὰ δια- σκεδάζῃ ἀνθρώπους οὐδ' ὄβολον ἔχοντας! Μέχρι δὲ τοῦ σταθμοῦ τῆς Δαν- σίκης ἔμεινεν ἐν τῇ ἀμάξῃ ἀρνούμενος νὰ καταβῆ εἰς τοὺς μεταξύ σταθμούς, οὐδὲ τὴν βίνα κἄν ἐξάγων τῆς θυρίδος τῆς ἀμάξης, καί συνδιαλεγόμενος μετὰ τῆς καπνοσύριγγός του, ἐφ' ἧς ἐκάθητο ἢ Λήδα θωπεύουσα κύκνον, οὐδὲ ὅπως δὲ γελῶσα.

Θλιβερόν, θλιβερόν ταξείδιον! Τέλος ἀφίκοντο εἰς Δανσίκην τὴν ὀγδόην ὄραν τῆς ἐσπέρας καί ὁ γηραιὸς θεράπων ἀνέμενε νὰ παραλάβῃ τὸ κιβώτιον τοῦ κυρίου του. Οὔτε φοβεραὶ πλέον μορφαί, οὔτε γέλωτες μυκτηριστικοί. Ἡ ἱστορία τοῦ γιδέ εἶχε λησμονηθῆ. Ἦδη δὲ ἐν τῇ ἀποθήκῃ ὁ Μάτζερ ἔλαβεν ἀπὸ τῆς λαβῆς μέλαν δερμάτινον κιβώτιον, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν στιγμήν βλέπει ἀπέναντί του τὸ φάσμα τοῦ Φουγᾶ λαμβάνον τὴν ἐτέραν λαβὴν τοῦ κι- βωτίου καί σῦρον αὐτὴν, ὡς ἐὰν εἶχεν ἀπόφασιν νὰ τῷ διαμφοισθητήσῃ τὸ πρᾶγμα του. Καταβάλλει πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν, ἔλκει, ἔλκει, ἔχωσε μάλιστα καί τὴν ἀριστεράν του εἰς τὸ θυλάκιον ἐν ᾧ ὑπνωττε τὸ πολύκαννον. Ἀλλὰ τὸ λάμπον βλέμμα τοῦ συνταγματάρχου παρέλυσεν τὰς δυνάμεις του, οἱ πόδες του ἐκάμφθησαν, κατέπεσεν, ἐνόμισεν δὲ ὅτι καί ὁ Φουγᾶς καί τὸ κιβώτιον ἀνετρέπησαν. Ὅτε δὲ μετ' ὀλίγον συνῆλθεν, εἶδε τὸν θεράποντα αὐ- τοῦ παρ' αὐτῷ ἰστάμενον, τὸ κιβώτιον ἐκεῖ που κείμενον καί τὸν συνταγμα- τάρχην ἄφαντον. Ὡμυνε δὲ ὁ θεράπων ὅτι δὲν εἶδε ψυχὴν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἔλαβε τὸ κιβώτιον παρὰ τῶν χειρῶν τοῦ ἐπὶ τῆς ἀποθήκης ὑπαλλήλου τοῦ σιδηροδρόμου.

Μετὰ εἴκοσι λεπτά τῆς ὥρας ὁ ἑκατομμυριοῦχος ἦτο ἐν τῇ οἰκίᾳ του προσ- τρίβων περιχαρῆς τὸ πρόσωπόν του ἐπὶ τῶν ὄξειων γωνιῶν τοῦ προσώπου τῆς γυναικός του. Ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησεν ὅμως νὰ τῷ διηγηθῆ τὰς ὀπτασίας του, διότι ἡ κυρία Μάτζερ δὲν ἐπίστευε τὰς προλήψεις. Ἐκείνη δ' ἐλάλησε πρώτη.

«Δὲν εἰξεύρεις, τῷ εἶπε, τί μοι συνέβη! Θὰ ἐπίστευές ποτε ὅτι ἡ ἀστυ- νομία τοῦ Βερολίνου μᾶς ἔγραψεν ἐὰν ὁ θεὸς μας μᾶς ἀφῆκε μίαν μούμιαν, καί τότε, καί πόσον τὴν εἶχομεν ἐν τῇ οἰκίᾳ μας καί τί τὴν ἐκάμαμεν; Ἐγὼ ἀπεκρίθην τὴν ἀλήθειαν, προσέθηκα μάλιστα ὅτι ὁ συνταγματάρχης ἦτο ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει καί κληρονομισμένος ὑπὸ τῶν ζωφίων, ὥστε ἠναγκάστη- μεν νὰ τον πωλήσωμεν διὰ τίποτε. Τί λοιπὸν ἡ ἀστυνομία ἀναμιγνύεται εἰς τὰ συμφέροντά μας;»

Ἐὸ Μάτζερ ἐστέναξεν ἐκ βαθέων.

«Ἄς εἴπωμεν τώρα καί περὶ χρημάτων, ὑπέλαβεν ἡ γυνή. Μ' ἐπεσκέφθη ὁ διοικητὴς τῆς Τραπέζης καί μ' εἶπεν ὅτι τὸ ἑκατομμύριον τὸ ὅποιον τῷ πα- ρήγγειλες εἶν' ἔτοιμον αὐριον πρωί. Θὰ ὑπογράψῃς ἀπλῶς καί θὰ το λάβῃς. Φαίνεται δὲ ὅτι πολλὴ ἐδυσκολεύθησαν νὰ εὐρωσι τὰλληρα. Ἐὰν ἤθελεις συ- νάλλαγμα ἐπὶ Βιέννης ἢ ἐπὶ Παρισίων τὸ πρᾶγμα θὰ ἦτο εὐκολώτατον. Τέ- λος πάντων ἔγεινε ἡ ἐπιθυμία σου. Τίποτε ἄλλο! Ἄ, ναί, ὁ Σμιθ ὁ ἔμπορος ἐφρονέυθη. Ἐληγε γραμμᾶτιον δέκα χιλιάδων ταλλήρων καί τὸ ταμεῖόν του δὲν εἶχεν οὐδὲ τὸ ἥμισυ. Ἦλθε καί μ' ἐζήτησε χρήματα, ἐγὼ τὸ προσέφερα δέκα χιλιάδας τὰλληρα πρὸς εἰκοσιπέντε τοῖς ἑκατόν, πληρωτέα μετὰ ἐνε- νήκοντα ἡμέρας μὲ πρώτην ὑποθήκην τῶν κτημάτων του. Ἀλλ' ὁ ἀνόητος ἐπροτίμησε νὰ κρεμασθῆ ἐντὸς τοῦ καταστήματός του. Ἄ, περὶ ὀρέξεως οὐ- δεὶς λόγος!

— Καί ἐκρεμάσθη πολὺ ὑψηλά;

— Δὲν εἰξεύρω. Διατί ἐρωτᾷς;

— Διότι εἰμποροῦμεν νὰ ἀγοράσωμεν εὐθηνὰ τὸ σχοινί, καί ἔχομεν πολ- λὴν ἀνάγκην σχοινίου, Κατίνα μου! Δὲν εἰξεύρεις πόσον μ' ἀνησυχεῖ ὁ Φουγᾶς!

— Ἄλλα πάλιν! Τὰ παλιὰ τῆς συχωρεμένης; Ἰδέαι, ιδέαι... Ἐλα νὰ δειπνήσωμεν, ἀγάπη μου.

— Ἐμπρός!

Ἡ κατερρυτιδωμένη Βαυκίς ὠδήγησε τὸν Φιλήμονά της εἰς μικρὸν καί κομψὸν ἐστιατόριον, ἔνθα ἡ Βερβέλλα παρέθηκε φαγητὰ ἀντάξια τῶν θεῶν πολλὰ καί ποικίλα. Πρὸς δὲ τούτοις ἐξ φιάλας οἴνου ἐκλεκτοῦ. Ἀλλ' ὁ κύ- ριος πάντων τούτων τῶν ἀγαθῶν οὔτε ἐπέινα οὔτε ἐδίψα. Ἐτρῶγε διὰ τῶν ἄκρων τῶν ὀδόντων του καί ἔπινε διὰ τῶν ἄκρων τῶν χειλέων του, προσδο- κῶν μέγα τι καί δεινόν, ὅπερ καί δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ. Φοβερά κροῦσις τοῦ βόπτρου τῆς θύρας ἐκλόνησε μετ' οὐ πολλὴ τὴν οἰκίαν ὄλην.

Ἐὸ Νικόλαος Μάτζερ ἀνεσκήρτησεν, ἡ γυνὴ αὐτοῦ παρεσκευάσθη νὰ τον καθησυχάσῃ. «Καλέ, δὲν εἶνε τίποτε, τῷ εἶπε. Ὁ διοικητὴς τῆς Τραπέζης μ' εἶπεν ὅτι θὰ ἔλθῃ νὰ σ' ὀμιλήσῃ. Προτείνει δὲ νὰ μας κάμῃ ἔκπτωσιν ἐὰν θελήσωμεν νὰ λάβωμεν τραπέζικὰ γραμμᾶτια ἀντὶ τὰλληρων.

— Δὲν πρόκειται περὶ χρημάτων, Κατίνα μου, ἀνεφώνησεν ὁ ἀγαθὸς ζά-
πλουτος. Ὁ Σατανᾶς ἔρχεται!

Παρρηθὺς δὲ ἡ θεράπεια εἰδώρμησεν εἰς τὸ δωμάτιον κραυγάζουσα·

«Κύριε, κυρία! Ὁ Γάλλος! ὁ . . . , Χριστὲ καὶ Παναγία μου!

— Καλοί μου ἄνθρωποι, μὴ ἀνησυχεῖτε, σὰς παρακαλῶ, εἶπεν ὁ Φουγάς
αἰφνης ἐμφανιζόμενος καὶ χαριετίζων. Ἔχομεν μικράν τινα διαφορὰν νὰ δια-
λύσωμεν τὴν ὁποίαν θὰ σὰς ἐκθέσω δι' ὀλίγων. Βιάζεσθε ἀλλὰ καὶ ἐγὼ βιά-
ζομαι, δὲν ἐτελειώσατε βλέπω τὸ δεῖπνόν σας, ἀλλὰ καὶ ἐγὼ ἀκόμη δὲν
ἐδείπνησα!»

Καὶ ἡ μὲν κυρία Μάιζερ ἀδρανεσττέρα καὶ ἰσχυοτέρα ἀγάλματος τῆς δε-
κάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος, εἶχεν ἀνοικτὸν τὸ νωδὸν αὐτῆς στόμα· ὁ
φόβος παρέλυσ τὰς δυνάμεις αὐτῆς. Ὁ δὲ ἀνὴρ μᾶλλον παρεσκευασμένος εἰς
τὴν ἐπίσκεψιν ταύτην τοῦ φάσματος ἐγέμισεν ὑπὸ τὴν τράπεζαν τὸ πο-
λύκαννόν του καὶ ἐσκόπευσε τὸν συνταγματάρχην ἀνακράζων Ἰπαγε ὀπίσω
μου, Σατανᾶ! Ταυτοχρόνως δὲ καὶ ἐξορκισμὸς καὶ πυροβολισμὸς ἀπέτυχον.

Ἄλλ' ὁ Μάιζερ δὲν ἀπεθαρρύνθη, ἐπυροβόλησεν ἐπανειλημμένως καὶ διὰ
τῶν ἐξ κωνῶν κατὰ τοῦ δαίμονος ὅστις ἴστατο βλέπων αὐτόν. Ἄλλ' οὐδε-
μία ἐκπυρσοκρότησις.

«Τί διαβολοπαϊγινίδι εἶν' αὐτό, ὅπου παίζεις αὐτοῦ πέρα; εἶπεν ὁ συν-
ταγματάρχης ἰππεύων ἔδραν τινά. Πρωτάκουτος εἶνε ἡ τοιαύτη ὑποδοχή.»

Ὁ Μάιζερ ῥίψας κατὰ γῆς τὸ πολύκαννον εἵρπυσεν ὡς ζῆφον πρὸ τῶν πο-
δῶν τοῦ συνταγματάρχου, ἠκολούθησε δ' αὐτῷ καὶ ἡ γυνὴ του οὐχ ἦττον
ἔντρομος. Ἀμφότεροι δὲ συνέπλεξαν τὰς χεῖρας, καὶ ὁ παχὺς ἑκατομμυριοῦ-
χος ἀνεφώνησε μετὰ φωνῆς τρεμούσης·

«Σκιά! ἤμαρτον, πρόθυμος εἶμαι νὰ ἐπανορθώσω τὸ κακὸν τὸ ὁποῖον ἔ-
πραξα. ἤμαρτον παρακούτας τὴν παραγγελίαν τοῦ θεοῦ μου. Τί θέλεις;
τί ἀπαιτεῖς; τί προστάσεις; Τάφον θέλεις; Πλούσιον μνημα; Μνημό-
συνα; Πολλὰ μνημόσυνα;

— Βιάξ! εἶπεν ὁ Φουγάς ἀπωθὼν αὐτὸν διὰ τοῦ ποδός. Δὲν εἶμαι σκιά
καὶ ἀπαιτῶ τὰ χρήματα τὰ ὁποῖά μ' ἔχεις κλέψει!»

Ὁ Μάιζερ κκτεκυλιστο ἔτι, τὸ δὲ γύναιον ἀνορθωθὲν διὰ μιᾶς καὶ στη-
ρίζον τὰς πυγμὰς ἐπὶ τῆς ὀσφύος ἔβλεπε κατὰ πρόσωπον τὸν συνταγματάρ-
χην βλοσυρῶς.

«Τί εἶπες; χρήματα; Ἡμεῖς δὲν ὀφείλομεν εἰς κἀνένα! Φέρε τὰ ἔγγρα-
φά σου, δεῖξέ μας τὴν ὑπογραφήν μας! Ποῦ, Θεέ μου, θὰ καταντήσῃ τὸ
πράγμα, ἐὰν εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δίδωμεν χρήματα εἰς τὸν τυχόντα τυ-
χοδιώκτην; Καὶ ἔπειτα, κύριε, τίμι δικαίωματι ἐμβαίνειεις εἰς τὴν οἰκίαν
μας, ἄφ' οὗ δὲν εἶσαι σκιά; Ἄ, εἶσαι ἄνθρωπος, λέγεις, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι
ἄνθρωποι! Δὲν εἶσαι, λέγεις, φάντασμα! Ἄ, λοιπόν, κύριε ἰδοὺ τὰ δικα-
στήρια καὶ ἐκεῖ βλέπομεν ἂν θὰ λάθῃς λεπτόν!» Ἐλξ, καὶ σύ, κοῦκκε, σή-

κω ἴκνω, ἄνθρωπος εἶνε! Καὶ σὺ κύρ Ἀναστάσιε, ἔξ' ἀπ' ἐδῶ, ἀδειαίε μας
τὴ γωνιά».

Ἄλλ' ὁ συνταγματάρχης ἴστατο ἀκίνητος ὡς βράχος.

«Σ τὴν ὄργην καὶ σὺ καὶ ἡ γλῶσσά σου, μούμια! . . . Κάτω τὰ χέρια
σου, ὅταν νὰ εἶνε μαχαίρια καὶ θέλουν νὰ με τρυπήσουν . . . Ἄ, τοῦ λόγου
σου, ἔλα κάθησε εἰς τὴν θέσιν σου καὶ προσέχε τί θὰ σ' εἶπω. Ἔχομεν και-
ρὸν ἀργότερα νὰ τρέξωμεν εἰς τὰ δικαστήρια ἂν τώρα δὲν συμβιβασθῶμεν.
Τὸ χαρτόσημον δὲν εἰξεύρω πῶς με ἐνοχλεῖ καὶ νὰ το ἀκούω. Διὰ τοῦτο
προτιμῶ τὸν φιλικὸν συμβιβασμόν.

Ὁ κύριος καὶ ἡ κυρία Μάιζερ συνῆλθον ἐκ τῆς πρώτης αὐτῶν ταραχῆς.
Ἦρπει δὲ νὰ μάθῃ ὁ φίλος ἀναγνώστης ὅτι εἰς τὸν δικαστήριον καὶ τοὺς
δικαστὰς ὡς πάντες οἱ μὴ ἔχοντες καθαρὰν τὴν συνείδησιν. Διὰ τοῦτο καὶ
ἐσκέπτοντο ὅτι θὰ ἦτο προτιμώτερον, ἐὰν κατεπείθετο ὁ ἄθλιος συνταγμα-
τάρχης νὰ παραιτηθῇ πάσης ἀξιόσεως αὐτοῦ λαμβάνων ὀλίγα τινὰ τάλλη-
ρα καὶ νὰ ἀποφύγῃ τὰς δίκας.

Ἄλλ' ὁ συνταγματάρχης μετὰ στρατιωτικῆς ὄλως ἀκριβείας καὶ συντο-
μίας ἀπέδειξεν εἰς αὐτοὺς ὅτι εἶχε δίκαιον, διηγήθη ὅτι ἐβεβαιώθη διὰ πολ-
λῶν ἡ ταυτότης του καὶ ἐν Φονταίνεβλῶ καὶ ἐν Παρισίοις καὶ ἐν Βερολίῳ. Ἀ-
πήγγειλεν ἐκ στήθους δύο ἢ τρία ἀποσπάσματα τῆς διαθήκης, καὶ τέλος
ἐδήλωσεν ὅτι ἡ πρωσικὴ κυβέρνησις σύμφωνος μετὰ τῆς γαλλικῆς ἤθελεν
ἀνάγκης τυχούσης ὑποστηρίξει τὰς δικαίας ἀπαιτήσεις του.

«Καταλαμβάνεις πολὺ καλὰ, προσέθηκε, λαβὼν τὸ κομβίον τοῦ φορέμα-
τος τοῦ Μάιζερ καὶ σείων αὐτόν, καταλαμβάνεις πολὺ καλὰ ὅτι δὲν εἶμαι
ἄνθρωπος τῶν δικαστηρίων. Ἐὰν ἡ χεῖρ σου ἦτο ἀρκετὰ δυνατὴ ὥστε νὰ
κρᾶτῃ σπάθην, ἤθελόν σοι προτείνει νὰ ὀρίσωμεν τόπον καὶ νὰ λύσωμεν διὰ
τῆς σπάθης τὴν διαφορὰν μας. Καὶ τόσον εἶμαι βέβαιος ὅτι ἐγὼ ἤθελον νι-
κήσει, ὅταν εἶνε βέβαιον ὅτι τώρα ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν εὐωδιάσεις
ζωμὸν κρέατος!

— Εὐτυχῶς, κύριε, εἶπεν ὁ Μάιζερ, ἡ ἡλικία μου μὲ προστατεύει κατὰ
πάσης βραδερότητος. Βεβαίως οὐδέποτε θὰ καταδεχθῆτε νὰ ποδοπατήσῃτε
τὸ πτώμα γέροντος ἀδυνάτου!

— Ἄ, σεβάσιμον κάθαρμα! Ἄλλὰ σὺ θὰ μ' ἐφόνευες ὡς σκύλον, ἂν δὲν
ἀπετύγγανε τὸ πολύκαννόν σου!

— Δὲν ἦτο γεμάτον, κύριε συνταγματάρχα! Δὲν ἦτο . . . σχεδὸν γεμά-
τον! Ἄλλ' ἐγὼ εἶμαι ἄνθρωπος εὐτυμβίβαστος καὶ δυνάμεθα κάλλιστα νὰ
συμφωνήσωμεν. Δὲν σας ὀφείλω τίποτε, καὶ ἐκτὸς τούτου ὑπάρχει ἡ παρα-
γραφή· ἀλλὰ τέλος πάντων . . . πόσα ζητεῖτε;

— Φθάνει σύ. Θὰ ὀμιλήσω τώρα καὶ ἐγὼ, ὑπέλαβεν ἡ συνένοχος τοῦ
ἀρχείου γέροντος πρᾶνθουσα τὴν φωνὴν τῆς· φαντάσθητε πριόνιον λείχον τὸ
δένδρον πρὶν ἢ τὸ δαγκάσῃ. Καλὰ λέγει, Νίκο μου, ὁ κύριος συνταγματάρ-

χης, καλὰ λέγει. Καὶ θὰ ἰδῆς πόσον ἔχει δίκαιον! Δὲν εἶνε ὁ κύριος συνταγματάρχης, δὲν εἶνε τοιοῦτος ἄνθρωπος ὥστε νὰ σκεφθῆ καὶ νὰ ἀφκνίσῃ πτωχοὺς ἀνθρώπους ὡς ἡμᾶς. "Αχ! ναί, Θεέ μου! δὲν θὰ το κάμῃ! Καὶ εἶνε δυνατὸν νὰ το κάμῃ, εἰς ἄξιος ἀξιωματικὸς τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος (Κύριος μκακρίσαι τὴν ψυχὴν του!).

— Αἰ, γερόντισσα, φθάνουν τὰ λόγια, ὑπέλαβεν ὁ Φουγᾶς διακόπτων τὴν γηραιὰν διὰ βιαίου νεύματος. Ἐγὼ ἔχω ὑπολογίσει τί μ' ὀφείλετε κεφάλαιον καὶ τόκους.

— Τόκους! ἀνεφώνησεν ὁ Μάιζερ. Καὶ ποῦ ἠκούσθη πρὸς Θεοῦ νὰ πληρώνονται καὶ τόκοι; Εἰς τὸ ἐμπόριον, μάλιστα συμφωνῶ, ἀλλὰ μεταξὺ φίλων! ποτέ, ποτέ, ἀγαπητέ μοι κύριε συνταγματάρχα! Τί θὰ ἔλεγεν ὁ μακαρίτης ὁ θεὸς μου, ὅστις τώρα μᾶς βλέπει ἀπὸ τῶν Οὐρανῶν, τί θὰ ἔλεγεν ἂν ἤκουεν ὅτι ἀπαιτεῖτε καὶ τοὺς τόκους. . . .

— Μὰ σιώπα, Νίκο μου! ὑπέλαβεν ἡ γυνή. Ὁ κύριος συνταγματάρχης τώρα δὲν το εἶπεν ὁ ἴδιος ὅτι δὲν ἀπαιτεῖ τόκους;

— Θὰ βουδαθῆς, στραβοκαρκαλάξα! . . . Ἐγὼ πεινῶ ποῦ δὲν σας βλέπω, καὶ ἔπειτα ἐλησμόνησα νὰ πάρω τὸν νυκτικόν μου σκοῦφον διὰ νὰ κοιμηθῶ ἐδῶ! . . . Δύο καὶ δύο κάμνουν τέσσαρα μ' ὀφείλετε πολλά, ἀλλὰ τὸ ποσὸν δὲν εἶνε στρογγύλον, ἔχει καὶ κλάσματα, καὶ ἀγαπῶ καθαρὰ τὰ πράγματα. Καὶ ἔπειτα ἐγὼ εἶμαι ἄνθρωπος ὀλιγαρκῆς καὶ ἔχω νὰ ζήσω ἐγὼ καὶ ἡ σύζυγός μου. Τώρα τὰ χρήματα τὰ θέλω χάριν τοῦ υἱοῦ μου!

— Ἀξιόλογα! ἀνεφώνησεν ὁ Μάιζερ. Ἐγὼ ἀναλαμβάνω νὰ σπουδάσω τὸν μικρόν! . . .

— Μόλις πρὸ δέκα ἡμερῶν εἶμαι πάλιν πολίτης τοῦ κόσμου τούτου καὶ τίποτε ἄλλο δὲν ἀκούω δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ ἐν Παρισίοις καὶ ἐν Βερολίνῃ καὶ παντοῦ τίποτε ἄλλο δὲν ἀκούω, παρὰ ἑκατομμύρια καὶ ὄλον ἑκατομμύρια. Ἀκούων λοιπὸν ἑκατομμύρια, ἑκατομμύρια, ἐπεθύμησα καὶ ἐγὼ νὰ μάθω τί ἐστὶ ἑκατομμύρια. Γρήγορα λοιπὸν τρέξατε φέρετέ μου ἐν ἑκατομμύριον καὶ σας ἐξοφλῶ!»

Ἄδύνατον εἶνε νὰ φαντασθῆ τις ὅποιαν τινὰ αἰσθησιν ἐνεποίησεν εἰς τοὺς οἰκοδεσπότας ἢ πρότασις αὕτη τοῦ Φουγᾶ, ὅστις ὅμως ἔμενεν ἀκαμπτος. Αἱ δεήσεις αὐτῶν, αἱ δικαιολογίαι, τὰ ψεύδη, αἱ νικολακεῖαι, αἱ χαμέρπειαι κατέπιπτον ἐπ' αὐτοῦ ὡς ἡ βροχὴ ἐπὶ τῆς ἐκ ψευδαργύρου στέγης. Τὴν δὲ δεκάτην ὥραν ὅτε εἶδεν ὅτι πᾶσα θεραπεία καὶ συμβιβασμὸς ἦτο ἀδύνατος, λαβὼν τὸν πῖλόν του.

«Καλὴν νύκτα, εἶπε. Δὲν θέλω πλέον ἐν ἑκατομμύριον, ἀλλὰ δύο καὶ ὅ τι ἄλλο μένη, καὶ ἂν δὲν θέλετε, καταφεύγομεν καὶ εἰς τὰ δικαστήρια. Πηγαίνω νὰ δειπνήσω.»

Ἦτο δὲ ἐπὶ τῆς κλιμακῆς, ὅτε ἡ κυρία Μάιζερ εἶπεν εἰς τὸν ἄνδρα τῆς

«Φώναξέ τον καὶ δὸς τὸ ἑκατομμύριόν του!

— Τὰ ἔχασες;

— Μὴ φοβεῖσαι.

— Δὲν κάμνεις τὴ δουλειά σου;

— Παναγία μου! Τί ζῶκ εἶνε οἱ ἄνδρες! Κύριε! κύριε Φουγᾶ! κύριε συνταγματάρχα Φουγᾶ! Ἀναβῆτε, σὰς παρακαλῶ! συναινοῦμεν εἰς ὅτι θέλετε!

— Μὰ εὐλογημένοι ἄνθρωποι! ποῦ εἴσθε πρωτότερα; εἶπεν ἐπανερχόμενος. Τέλος πάντων, ἄς εἶνε, ἄς ἴδωμεν τὸ νόμισμα!»

Ἡ δὲ κυρία Μάιζερ τῷ ἐξήγησε διὰ τῆς τρυφερωτάτης φωνῆς αὐτῆς ὅτι πτωχοὶ κεφαλαιοῦχοι ὡς αὐτοὶ δὲν ἔχουσιν ἐν ἑκατομμύριον ἐν τῷ ταμείῳ των.

«Ἄλλὰ τί θὰ χάσετε νὰ περιμείνητε ἕως αὔριον, γλυκύτατέ μοι κύριε! καὶ αὔριον λαμβάνετε τὰ χρήματά σας εἰς στιλπνὰ στιλπνὰ τάλληρα ὁ σύζυγός μου θὰ σας ὑπογράψῃ γραμμάτιον ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης τῆς Δανσικῆς.

— Ἄλλὰ . . .» ἔλεγεν ὁ τάλας Μάιζερ. Καὶ ὅμως ὑπέγραψε διότι εἶχεν ἀπεριόριστον πίστιν εἰς τὸν πρακτικὸν νοῦν τῆς Κατίνας του. Ἡ γηραιὰ παρεκάλεισε τὸν Φουγᾶν νὰ καθῆσθαι εἰς τὸ ἄκρον τῆς τραπέζης καὶ τῷ ὑπηγόρευσε ἐξοφλητικὸν ἔγγραφον δύο ἑκατομμυρίων δι' οὗ παρητεῖτο πάσης ἄλλης ἀπαιτήσεως. Δύνασθε δὲ νὰ πιστεύσητε ὅτι δὲν ἐλησμόνησεν οὐδὲ ἓνα τῶν νομικῶν ὄρων, ὥστε ἡ ἐξόφλησις γεγραμμένη διὰ χειρὸς αὐτοῦ τοῦ συνταγματάρχου ἐπλήρου τρεῖς ὅλας σελίδας.

Οὐφ! Ὑπέγραψε καὶ ἐμονογράφησε τὸ ἔγγραφον, ἀντ' αὐτοῦ δ' ἔλαβε τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Νικολάου ἣν ἐγίνωσκε καλὴν.

«Βεβαίωτατα, εἶπεν εἰς τὸν γέροντα, δὲν εἴσαι ὅπως ἤκουσα νὰ σε περιγράψωσι, εἴσαι κάπως καλλίτερος. Δός μοι τὴν χειρὰ σου, γέρον κατεργάρον! Ἐγὼ εἰζέυρε ὅτι δὲν δίδω τὴν χειρὰ μου εἰς τὸν τυχόντα, ἀλλὰ πάντοτε εἰς τοὺς ἐντίμους ἀνθρώπους ἄλλ' ἔστω, σήμερον κάμνω μικρὰν ἐξαίρεσιν.

— Ἄς γείνη σωστὸν τὸ πρᾶγμα, κύριε Φουγᾶ, εἶπε ταπεινῶς ἡ κυρία Μάιζερ. Θὰ καταδεχθῆτε νὰ μας τιμήσητε, τὸ δεῖπνον μᾶς περιμένει.

— Αἰ, γερόντισσα, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀποποιηθῶ. Τὸ δεῖπνόν μου θὰ ἐκρύψεν ἐν τῷ ξενοδοχείῳ τοῦ Κώδαρος καὶ τὰ ἀχνίζοντα πινάκιά σας πολλὰκις εἴλκυσαν πρὸ ὀλίγου τὴν προσοχὴν μου. Καὶ ἔπειτα βλέπω καὶ τὰ μουσικὰ ἐκεῖνα ὄργανα, τὰς ὑποκιτρίνας φιάλας, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Φουγᾶς δὲν θὰ δυσαρεστηθῆ νὰ παίξῃ κἀνὲν παλαιὸν εὐθυμον ἄσμα.»

Ἡ σεβασμία Αἰκατερίνη προσέταξε καὶ ἐκόμισαν ἐν ἔτι πινάκιον καὶ τὰ λοιπὰ χρειώδη καὶ παρήγγειλεν εἰς τὴν Βερβέλαν νὰ ὑπάγῃ νὰ κοιμηθῆ. Ὁ συνταγματάρχης συνέπτυξεν εἰς ὀκτῶ τὸ ἑκατομμύριον τοῦ κυρ Μάιζερ, τὸ ἐδίπλωσεν ἐπιμελῶς ἐντὸς δέσμης τραπεζικῶν γραμματίων καὶ ταῦτα πάντα ἐνέκλεισεν ἐν τῷ χρυσοφυλακίῳ ὅπερ τῷ εἶχε στείλει ἡ προσφιλῆς του Κλημεντίνα.

Τὸ ὠρολόγιον σημαίνει τὴν ἑνδεκάτην.

Τὴν δὲ ἑνδεκάτην καὶ ἡμίσειαν ὁ Φουγάς ἤρξατο βλέπων ῥόδινα τὰ τοῦ κόσμου πράγματα. Ἐνελεωμίασε γεγωνυία τῇ φωνῇ τὸν οἶνον καὶ ἠυχαρίστησε τοὺς κυρίους Μάιζερ διὰ τὴν φιλοξενίαν των. Τὸ μεσονύκτιον ἐξεδήλωσεν εἰς αὐτοὺς τὴν ὑπόληψίν του καὶ τὸ μεσονύκτιον καὶ τέταρτον τοὺς ἠσπάσθη. Τὸ μεσονύκτιον καὶ ἡμίσειαν ἀπήγγειλεν ἐγκώμιον τοῦ ἐνδόξου Ἰωάννου Μάιζερ τοῦ εὐεργέτου καὶ φίλου του. Μαθὼν δὲ ὅτι ὁ Ἰωάννης Μάιζερ ἀπέθανεν ἐν αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ οἰκίᾳ ἔχουσε χεῖμαρρον δακρύων. Τὴν μίαν παρὰ τέταρτον ἤρξατο ἐκμυστηρευόμενος, ἐλάλησε περὶ τοῦ υἱοῦ του ὃν ἐσκόπει νὰ καταστήσῃ εὐδαίμονα, καὶ περὶ τῆς μνηστῆς του ἣτις τὸν ἀνέμενε. Περὶ τὴν μίαν ὥραν ἐδοκίμασε περίφημον οἶνον τοῦ Πόρτου, ὃν ἡ κυρία Μάιζερ μόνη κατέβη καὶ ἐκόμισεν ἐκ τοῦ ὑπογείου. Τὴν μίαν καὶ ἡμίσειαν ἡ γλῶσσά του ἐδέθη, οἱ ὀφθαλμοὶ του ἐκαλύφθησαν, ἐπάλαισεν ὀλίγην ὥραν κατὰ τῆς μέθης καὶ τοῦ ὕπνου, ἀνήγγειλεν ὅτι ἔμελλε νὰ διηγηθῇ τὴν εἰς Ῥωσίαν ἐκστρατείαν, ἐψιθύρισε τὸ ὄνομα τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ ἐκυλίσθη ὑπὸ τὴν τράπεζαν.

«Θέλεις πιστευσέ με, θέλεις μὴ, εἶπεν ἡ κυρία Μάιζερ εἰς τὸν ἄνδρα της· δὲν εἶνε ἄνθρωπος, εἶνε ὁ διάβολος!

— Ὁ διάβολος!

— Ἄμ' ἂν ἦτο ἄλλως πως, θὰ σε συνεβούλευον νὰ δώσωμεν τὸ ἑκατομμύριον; Ἦκουσα φωνὴν ἣτις μ' ἔλεγε· «Ἐὰν δὲν ὑπακούσητε εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τῆς κολάσεως θάποθάνητε τὴν νύκτα ταύτην καὶ οἱ δύο.» Τότε καὶ ἐγὼ τὸν ἐφώνησα. Ἄ! ἂν εἴχομεν νὰ κάμωμεν μὲ ἄνθρωπον ἐγὼ πρώτη θὰ σε προέτρπεον νὰ καταφύγῃς εἰς τὰ δικαστήρια μέχρι τοῦ τελευταίου μας λεπτοῦ.

— Δόξα σοι ὁ Θεός! Ἦλθες τώρα ἀπὸ χώρα; Περιπαίξεις ἄλλοτε τὰς ὀπτασίας μου;

— Συγγνώμην, Νίκο μου, ἦμην τρελή.

— Ἄμ' ἐγὼ ὅστις σχεδὸν ἐπὶ τέλους σ' ἐπίστευσα!

— Ἀκακό μου πλάσμα, καὶ θὰ ἐνόμιζες ἴσως ὅτι ἦτο ὁ συνταγματάρχης Φουγάς!

— Κι' ἀμμέ;

— Ὡς ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναστηθῇ ἄνθρωπος νεκρός. Εἶνε πειρασμός σέ το λέγω καὶ μετεμορφώθη εἰς τὸν συνταγματάρχην νὰ μας κλέψῃ τὸ ἔχειν μας!

— Καὶ τί τα θέλουν οἱ πειρασμοὶ τὰ χρήματα;

— Καὶ θέλει ἐρώτημα; Κτίζουν ἐκκλησίας!

— Μὰ δὲν με λέγεις πῶς γνωρίζεται ὁ μεταμορφωμένος;

— Πρῶτον μὲν ἔχει ποδάρια διχαλωτά, ἀλλὰ φορεῖ ὑποδήματα καὶ δὲν φαίνονται, ἔπειτα ἔχει τὸ αὐτί του κομμένον.

— Πᾶ! καὶ διατί;

— Διότι ἔχει μυτερὰ τὰ αὐτιά καὶ διὰ νὰ γείνουν στρογγυλὰ εἶνε ἀνάγκη νὰ τα κόψουν ὀλίγον.»

Ὁ Μάιζερ κύψας ὑπὸ τὴν τράπεζαν ἀνεφώνησεν ἔντρομος.

«Ὁ Ἔξ' ἀπ' ἐδῶ εἶνε! Ἀλλὰ πῶς το ἔπαθε καὶ ἀπεκοιμήθη;

— Δὲν παρετήρησες ὅτι ὅτε ἀνέβην ἐκ τοῦ ὑπογείου ἐπῆγα εἰς τὸ δωμάτιόν μου; Ἔσταξα ὀλίγον ἀγίασμα εἰς τὸν οἶνον τοῦ Πόρτου, καὶ διὰ τοῦτο, βλέπεις, ἔπεσε.

— Ἀξιόλογα. Ἀλλὰ τώρα τί νὰ τον κάμωμεν;

— Καὶ τί κάμνουν τοὺς δαίμονας εἰς τὸ Εὐαγγέλιον; ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοὺς ρίπτει εἰς τὴν θάλασσαν.

— Ἡ θάλασσα εἶνε πολὺ μακρὰν ἀπ' ἐδῶ.

— Παιδί ποῦ εἶσε καυμένε! καὶ τὸ δημόσιον φρέαρ δὲν εἶν' ἐδῶ πλησίον;

— Καὶ τί θὰ εἶπουν οἱ ἄνθρωποι ὅταν αὔριον εὔρεθῇ τὸ πτώμα του;

— Δὲν θὰ εὔρεθῇ τίποτε. Καὶ τὸ ἔγγραφο τὸ ὁποῖον ὑπεγράψαμεν θὰ μεταβληθῇ εἰς ξηρὸν φύλλον.»

Μετὰ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας ὁ κύριος καὶ ἡ κυρία Μάιζερ ἐπέθετον βαρὺ τι δέμα ἐπὶ τοῦ χείλους τοῦ φρέατος, ἡ δὲ Αἰκατερίνα ἀπήγγελλε ψιθυρίζουσα τὴν ἐπωδὴν ταύτην.

«Πειρασμέ, υἱὲ τῆς κολάσεως, ἐξορκίζω σε!

«Πειρασμέ, υἱὲ τῆς κολάσεως, κρημνίσου!

«Πειρασμέ υἱὲ τῆς κολάσεως, πήγαινε εἰς τὴν κόλασιν ὅθεν ἦλθες!»

Δοῦπος δὲ ὑπόκωφος, δοῦπος σώματος πίπτοντος εἰς τὸ ὕδωρ, ἠκούσθη, οὐτω δ' ἔληξεν ἡ τελετή, καὶ τὸ ἔνοχον ζεῦγος ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια χαῖρον ὡς χαίρη ὁ ἐκπληρώσας τὸ καθήκον του. Ὁ Νικόλαος ἔλεγε καθ' ἑαυτόν.

«Δὲν τὴν ἐνόμιζον τόσον εὐπιστον τὴν γυναῖκά μου!

— Δὲν τὸν ἐνόμιζον τόσον βλάκα!» διενοεῖτο ἡ ἀξιόλογος Κατίνα ἡ, «κουριδίη ἄλοχος» τοῦ Νίκου.

Ἐκοιμήθησαν δὲ τὸν ὕπνον τοῦ δικαίου. Ἄ! πόσον τὰ προσκεφάλαιά των θὰ τοὺς ἐφαίνοντο ἦττον ἀπαλά, ἐὰν ὁ Φουγάς ἀπῆρχετο φέρων μεθ' ἑαυτοῦ τὸ ἑκατομμύριον!

Τὴν δεκάτην δὲ ὥραν τῆς ἐπιούσης ἐν ᾧ ἔπινον τὸν καφέ καὶ τὸ γάλα των, εἰσῆλθεν ὁ διοικητὴς τῆς Τραπεζῆς καὶ τοὺς εἶπε·

«Σὰς εὐχαριστῶ διότι συγκατετέθητε νὰ λάβητε συνάλλαγμα ἐπὶ Παρισίων καὶ ἀνευ ἀμοιβῆς ἀντὶ νὰ ἀπαιτήσητε τὸ ἑκατομμύριον εἰς ἄργυρον. Ὁ νέος Γάλλος τὸν ὁποῖόν μ' ἐστείλατε εἶνε ὀλίγον ἀπότομος, ἀλλ' εἶνε ὁμῶς εὐθυμον καὶ κἀλλιστον παιδίον.

III'

Ὁ συνταγματάρχης προσπαθεῖ νὰ παλλαχθῆ ἐνδὸς ἑκατομυρίου ὅπερ τὸν ἐνοχλεῖ.

Ὁ Φουγᾶς εἶχεν ἀπέλθει ἐκ Παρισίων εἰς Βερολίον τὴν ἐπιούσαν τῆς εἰς τὸν Αὐτοκράτορα ἐμφανίσεώς του. Τρεῖς ἡμέρας ἐδαπάνησε ὁδοιπορῶν, διότι διέμεινε ὀλίγον ἐν Νανσοῖ τῇ πατρίδι του. Ὁ στρατάρχης Λεμπλὰν τῷ εἶχε δώσει συστατικὸν πρὸς τὸν νομάρχην, ὅστις τὸν ὑπεδέξατο φιλοφρόνως λίαν ὑποσχόμενος καὶ νὰ τον συνδράμῃ. Δυστυχῶς ἡ οἰκία ἐν ἣ κατῶκει ἡ Κλημεντίνα Πισῶ δὲν ἐσώζετο, κατεδαφισθεῖσα ὑπὸ τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς τῷ 1827 χάριν νέας τινὸς ὁδοῦ. Εἶνε δὲ βέβαιον ὅτι δὲν ἠφάνισθη μετὰ τῆς οἰκίας καὶ ἡ οἰκογένεια, ἀλλὰ νέα τις δυσχέρεια ἀνεφάνη αἰφνης καὶ παρ ἑλπίδα. Τὸ ὄνομα Πισῶ ἦτο πάγκοινον ἐν τῇ πόλει, ἐν τοῖς πέριξ καὶ καθ' ὅλην τὴν ἐπαρχίαν. Μεταξὺ λοιπὸν τῆς πληθύος ταύτης τῶν Πισῶν οὐδ' αὐτὸς εἴξευρε τίνα Πισῶ νὰ ἐναγκαλισθῆ. Ἀποκαμῶν πλέον νὰ τρέχη κατέβηκεν εἰς τὴν ἀστυνομίαν τὴν ἐπομένην σημείωσιν·

«Νὰ ζητηθῆ ἐν τοῖς καταλόγοις νεῦνις ὀνομαζομένη Κλημεντίνα Πισῶ. Τῷ 1813 ἦτο ἐτῶν δεκαοκτώ, καὶ οἱ γονεῖς τῆς εἶχον ἐστιάτοριον τῶν ἀξιωματικῶν. Καὶ ἂν μὲν ζῆ, νὰ εὐρεθῆ ὁ τόπος τῆς διαμονῆς τῆς. Διότι ἐκ τῶν πληροφοριῶν τούτων ἐξαρτᾶται ἡ εὐτυχία ἀτυχοῦς πατρός.»

Ἀφικόμενος ὁ Φουγᾶς εἰς Βερολίον ἔμαθεν ὅτι ἡ φήμη προηγήθη αὐτοῦ. Ἡ δὴλωσις τοῦ ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν εἶχε δοθῆ εἰς τὴν πρωσσικὴν κυβέρνησιν διὰ τῆς Γαλλικῆς πρεσβείας. Ὁ Λέων Πενάλτος καὶ τοι εἶχε τοσαύτας θλίψεις, κατῶρθε νὰ γράψῃ εἰς τὸν ἰατρὸν Χίρτς, καὶ αἱ ἐφημερίδες ἔγγραφον ἤδη περὶ τοῦ Φουγᾶ καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ ἑταιρίαι συνεκινούντο ἤδη. Ὁ Φουγᾶς ὅστις εἶχεν ἀναγνώσει τὴν ἐπιστολὴν τοῦ ἰατροῦ Χίρτς τὴν ἐπισυνημμένην εἰς τὴν δικτήκην τοῦ Ἰωάννου Μάιζερ, ἐσκέφθη ὅτι ὤφειλε νὰ ἐκδηλώσῃ τὰς εὐχαριστίας του πρὸς τὸν ἀγαθὸν γέροντα. Τὸν ἐπισκέφθη λοιπὸν καὶ τὸν ἐνηγκαλίσθη ἀποκαλῶν αὐτὸν χρησμὸν τῆς Ἐπιδαύρου¹. Ὁ ἰατρὸς μετὰ χαρᾶς ὑπεδέξατο τὸν ἀναστάντα, καὶ τῷ ἔδωκε τὸ κάλλιστον δωμάτιον τῆς οἰκίας του. Μέχρι δὲ τῆς 29 τοῦ μηνὸς ὁ συνταγματάρχης ἔτυχε πλείστων ὄσων φιλικῶν περιποιήσεων καὶ ἐξετίθετο ὡς τι παράδοξον τέρας. Ἐπτὰ φωτογράφοι ἤρισαν διὰ τοσοῦτον πολῦτιμον ἄνθρωπον. Αἱ ἑπτὰ ἑλληνικαὶ πόλεις οὐδὲν πλέον ἐποίησαν ὑπὲρ τοῦ ἀτυχοῦς ἡμῶν γέροντος Ὁμήρου. Ἡ Α. Β. Υ. ὁ ἀντιβασιλεύων Πρίγκιψ ἠθέλησε νὰ τον ἴδῃ αὐτοπροσώπως καὶ παρεκάλεσε τὸν ἰατρὸν Χίρτς νὰ τον φέρῃ εἰς τὰ Ἀνάκτορα. Μετὰ πολλῆς δὲ δυσκολίας κατεπίσθη ὁ Φουγᾶς, διότι ἔλεγεν ὅτι οὐδέποτε πρέ-

πει ὁ στρατιώτης νὰ συνδιαλέγηται πρὸς τὸν ἐχθρὸν καὶ ἐνόμιζεν ἔτι ὅτι ἦτο τὸ ἔτος 1813. Ὁ Ἀντιβασιλεὺς εὐηρεστήθη ἐκ τῆς συνδιαλέξεώς του Φουγᾶ καὶ ἡ ἠρωϊκὴ αὐτοῦ ἀφέλεια τὸν κατέλξε. Τῷ εἶπε δὲ μυρίας ὄσας φιλοφρονήσεις καὶ ἐμακρίσε τὸν αὐτοκράτορα τῶν Γάλλων περιστοιχιζόμενον ὑπὸ τοιούτων ἀξιωματικῶν.

«Δὲν ἔχει πολλούς, ὑπέλαβεν ὁ συνταγματάρχης· πεντακοσίους μόνον ἐὰν εἶχεν ὡς ἐμέ, πρὸ πολλοῦ ἡ Εὐρώπη σας θὰ ἦτο ἔς τὸ σακκί.»

Ἡ ἀπόκρισις αὕτη ἐφάνη κωμικὴ μᾶλλον ἢ ἀπειλητικὴ καὶ βεβαίως ἡ δύναμις τοῦ πρωσσικοῦ στρατοῦ δὲν κηζήθη τὴν ἡμέραν ἐκείνην διὰ νέας ἐκτάκτου στρατολογίας.

Ἡ Α. Β. Υ. ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Φουγᾶν ὅτι ἡ ἀπόζημιωσις αὐτοῦ ὠρίσθη εἰς διακοσίας πενήκοντα χιλιάδας φράγκων, ἃς δύναται νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ κεντρικοῦ ταμείου ὁπόταν θελήσῃ.

«Ἵψηλότατε, ἀπεκρίθη, πάντοτε εἶν' εὐχάριστον νὰ λαμβάνῃ τις χρήματα ἀνήκοντα εἰς ἐχθρ... δηλαδὴ εἰς ξένον. Ἀλλὰ πρέπει νὰ εἰξεύρετε ὅτι δὲν εἶμαι ἄνθρωπος φιλοχρήματος καὶ μετὰ χαρᾶς σὰς ἀποδίδω τὰς διακοσίας πενήκοντα χιλιάδας σας, ἐὰν μ' ἀποδώσετε τὸν Ῥῆνον καὶ τὸ Πόζεν.

— Ἀλήθεια; εἶπεν ὁ πρίγκιψ γελῶν. Τὸν Ῥῆνον καὶ τὸ Πόζεν;

— Βέβαια, διότι ὁ Ῥῆνος εἶνε τῆς Γαλλίας καὶ τὸ Πόζεν εἶνε τῆς Πολωνίας πολὺ νομιμώτερον παρ' ὅσον τὰ χρήματα ταῦτα εἶνε ἰδικὰ μου. Ἀλλὰ τοιοῦτοι εἶνε οἱ μεγάλοι· νομίζουν καθήκον των νὰ πληρῶνουν τὰ μικρὰ χρέη καὶ τιμὴν των νέρουονται τὰ μεγάλα! »

Ὁ πρίγκιψ διέστρεψε τὸ πρόσωπον δυσαρεστηθεὶς, καὶ πάντα δὲ τῆς αὐτῆς τὰ παριστάμενα πρόσωπα διεστράφησαν ὁμοίως. Κατὰ τὴν γνώμην δὲ πάντων ὁ Φουγᾶς ἐφάνη βάνκυσός τις, καὶ διατί; διότι ἔρριψε ψυχίον ἀληθείας ἐν μεγάλῳ πινακίῳ μεστῷ ἀνοησιῶν.

Ἀλλὰ βιενναῖα τις βράννη κομπὴ καὶ εὐμορφος, παροῦσα κατὰ τὴν συνδιάλεξιν ταύτην, κατεθέλγη μᾶλλον ἐκ τῆς μορφῆς του ἢ ἐσκανδαλίσθη ἔνεκα τῶν λόγων του. Αἱ γυναῖκες τῆς Βιέννης φημίζονται ἐπὶ φιλοξενίᾳ καὶ τὴν φήμην των ταύτην προσπαθοῦσι νὰ μὴ διαψεύδωσι πάντοτε μὲν μάλιστα δὲ ἐν τῇ ξένῃ διατρίβουσαι.

Ἡ βράννη Μαρκομάρκου εἶχε καὶ ἄλλην αἰτίαν ἧς ἔνεκα ἤθελε νὰ προσελύσῃ τὸν συνταγματάρχην. Πρὸ τριῶν ἡδὴ ἐτῶν κατήρτιζε συλλογὴν ἀνδρῶν περιφήμων, ἐν φωτογραφίᾳ ἔννοεῖται. Τὸ λεύκωμα αὐτῆς περιεῖχε στρατηγούς, πολιτικούς, φιλοσόφους, μουσουργούς, οἵτινες εἶχον προσφέρει αὐτοὶ ἑαυτοὺς γράφοντες ὑπὸ τὴν φωτογραφίαν των «Ἐκδηλώσις σεβασμοῦ καὶ λατρείας.» Μεταξὺ δὲ τούτων ἦσαν καὶ κληρικοὶ καὶ τινες καρδινάλις μέγας καὶ πολὺς, ἀλλ' ἔλειπεν ὅμως ἐκ τῆς συλλογῆς ταύτης ἡ εἰκὼν ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος. Ἐγραψε λοιπὸν πρὸς τὸν Φουγᾶν ἐπιστολὴν σύντομον μὲν ἀλλὰ σπινθηροβολοῦσαν καὶ τρίζουσαν ὑπὸ ἀνυπομονησίας καὶ πε-

ριεργίας, και τον προσεκάλεσε να ἔλθῃ να συνδειπνήσωσι. Ὁ Φουγάς ὅστις τὴν ἐπιούσαν ἔμελλε νὰπέλθῃ εἰς Δανσίκην, λαβὼν φύλλον χάρτου μεγίστου σχήματος ἠθέλησε νὰ ἀποποιηθῇ εὐγενῶς τὴν πρόσκλησιν. Διότι ἡ λεπτὴ αὐτὴ και ἱπποτικὴ καρδιά ἐφοβέτο μήπως ἡ και ἐπὶ μίαν μόνην ἐσπέραν συνδιάλεξις και εὐάρεστος διατριβὴ μεταξὺ τῶν εὐμορφοτάτων γυναικῶν τῆς Γερμανίας εἶνε τρόπον τινὰ ἠθικὴ ἀπιστία πρὸς τὴν μνήμην τῆς Κλημεντίνης. Ἐπεχείρησε λοιπὸν νὰ εὕρῃ τρόπον κατάλληλον ἀποποιήσεως και ἔγραψε:

«Συγκαταβατικωτάτη καλλονή, ἐπ...» και ἐστάθη.

Ἡ Μοῦσα δὲν τῷ ὑπηγόρευε τίποτε ἄλλο. Δὲν ἠδύνατο μὲν νὰ γράψῃ, ἀλλ' εἶχεν ὅμως και ὄρεξιν πολλὴν νὰ δειπνήσῃ, και οἱ φόβοι του διεσκαδάσθησαν ὡς νέφη διωκόμενα ὑπὸ γλυκεροῦ βορειανατολικοῦ ἀνέμου. Ἐνεδύθη τὴν βεδιγγόταν του και ἐκόμισεν αὐτὸς τὴν ἀπόκρισιν. Τὸ πρῶτον ἤδη ἐδειπνεῖ ἀφ' ἧς ἡμέρας ἀνέστη. Ἐφαγε μετὰ λαμπρᾶς ὀρέξεως και ἔπιεν οὐκ ὀλίγον, ἀλλ' οὐχι και ὅσον ἔπινε συνήθως. Ἡ βαρῶνη Μαρκομάρκου καταθελεχθεῖσα ὑπὸ τῆς εὐφυίας και τῆς ἀκνώτου ζωηρότητός του, τὸν ἐκράτησε ὅσον πλείονα χρόνον ἠδυνήθη. Και σήμερον δὲ δεικνύουσα εἰς τοὺς φίλους της τὴν εἰκόνα τοῦ συνταγματάρχου λέγει εἰς αὐτοὺς «Μόνοι οἱ Γάλλοι οὗτοι ἀξίωματικοὶ εἶνε ἄξιοι νὰ κατακτώσι τὸν κόσμον!»

Τὴν ἐπαύριον ἠτοίμασε τὸ ἐκ μέλανος δέρματος κιβώτιον ὅπερ εἶχεν ἀγοράσει ἐν Παρισίοις, ἔλαβε τὰ χρήματά του παρὰ τοῦ ταμείου και ἐξεκίνησε πρὸς τὴν Δανσίκην. Ἐκοιμήθη δὲ ἐν τῇ ἀμάξῃ τοῦ σιδηροδρόμου, διότι εἶχεν ἀγρυπνήσει τὴν προτεραίαν. Ῥόγγος φοβερὸς τὰ ἀφύπνισε. Ἀναζητεῖ τὸν βέγγοντα πέριξ αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν τον εὕρισκει. Ἀνοίγει τὴν θύραν τῆς παρακειμένης ἀμάξης, διότι τῶν γερμανικῶν σιδηροδρόμων αἱ ἀμάξαι συνέχονται, εἰσέρχεται και σείει χονδρὸν τινα, ὅστις ἐφαίνετο ἔχων ἐν τῷ σώματί του σύστημα ὅλον χαλκίνων ὀργάνων. Ἐν τινι τῶν προσεχῶν σταθμῶν ἔπιε φιάλην Μαρσάλας και ἔφαγε δύο δωδεκάδας σάνδουις, διότι τὸ τῆς προτεραίας δεῖπνον ἔσκαψε τὸν στόμαχόν του. Ἐν δὲ τῇ Δανσίκῃ ἤρπασε τὸ κιβώτιόν του ἀπὸ τῶν χειρῶν λωποδύτου τινὸς ἐτοιμαζομένου νὰ το ἀρπάσῃ.

Εἶπε και τον ὠδήγησαν εἰς τὸ ἄριστον τῶν ξενοδοχείων, και παραγγείλας δεῖπνον ἔδραμε παραχρῆμα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μάιζερ. Οἱ ἐν Βερολίνῳ φίλοι του τὸν εἶχον πληροφορήσει περὶ τῆς χαριέσεως ταύτης οἰκογενείας. Ἐγίνωσκε δὲ ὅτι εἶχεν ἀντίπαλον τὸν πλουσιώτατον ἄμα δὲ και τὸν βυραρότατον ἐξηναθελόνην. Διὰ τοῦτο δὲ και προσηνέχθη πρὸς αὐτὸν ἀγρίως ὡς εἰδομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ.

Ἄλλὰ δυστυχῶς ἀφ' οὗ ἐκλείσεν ἐν τῷ χρηματοφυλακίῳ του τὸ ἑκατομύριόν του, μετεβλήθη και ἀπὸ ἀγρίου ἐγένετο πέρα τοῦ δέοντος ἥπιος. Ἡ δὲ περιεργία τοῦ νὰ ἐξετάσῃ κατὰ βῆθος τὰς μακρὰς ὑποκιτρίνας φιάλας, μικροῦ δεῖν ἔβλαψεν αὐτόν, διότι περὶ τὴν πρώτην ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον κατελήφθη, κατὰ τὸ λέγειν του, ὑπὸ δεινῆς καρηβαρίας. Ἀφ' οὗ δὲ ἐκαλη-

νύκτισε τοὺς καλοὺς κάγαθους ἀνθρώπους, ὅτινες τοσοῦτον καλῶς περιεποίηθησαν αὐτόν, μόλις προχωρήσας ὀλίγον κατέπεσεν εἰς βαθὺ και πλατύτατον φρέαρ, οὗτινος τὰ χεῖλη μόλις ἐξεῖχεν ὀλίγον τι τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, οὗ ἔνεκα ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ φανὸς τοῦλάχιστον χάριν τῶν παρεπιδημούντων ξένων. «Ἀἴφνης ἐξυπνήσας (ὁ συνταγματάρχης διηγεῖται) εὐρέθην ἐντὸς ψυχροῦ ὕδατος και γλυκυτάτου. Ἀφ' οὗ δὲ ἐκολύμβησα ἐν ἡ δύο λεπτὰ ἀναζητῶν στερεὸν στήριγμα, αἱ χεῖρές μου εὗρον σχοινίον χονδρὸν, και δι' αὐτοῦ ἀνέβην εἰς τὸ στόμα τοῦ φρέατος, ὅπερ εἶχε βῆθος μόλις τεσσαράκοντα ποδῶν. Ὀλίγη δύναμις τῶν χειρῶν και ὀλίγη γυμναστικὴ ἀρκεῖ πρὸς ἐκτέλεσιν τοιαύτης ἀναβάσεως, δὲν εἶνε μέγα πρᾶγμα. Μόλις πατήσας τὸ χῶμα τῆς ὁδοῦ βλέπω ἀπέναντί μου εἶδος τι νυκτοφύλκκος, ὅστις ἀγρίως με ἠρώτησε «τί ἤθελες αὐτοῦ;» Ἐγὼ δὲ ἀντι οὐκ ἀπέκρινον ἄλλης ἀποκρίσεως προὔτιμησά νὰ τον ξυλοφορώσω, και τὸ μικρὸν τοῦτο γυμνάσιόν μ' ὠφέλησε, διότι ἀποκατέστησε τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος. Πρὶν ἐπανέλθω εἰς τὸ ξενοδοχεῖον ἐστάθην ὑπὸ τινα φανὸν και ἐξαγαγὼν τὸ χαρτοφυλάκιόν μου εἶδον μετὰ χαρᾶς ὅτι τὸ ἑκατομύριόν μου δὲν εἶχε βραχῆ, διότι τὸ δέρμα ἦτο παχὺ και τὸ κλειθρον στερεόν. Ἀλλ', ὡς ἐνθυμεῖσθε, εἶχον διπλώσει τὸ γραμματίον τοῦ Μάιζερ ἐντὸς ἡμισείας δωδεκάδος τραπεζικῶν γραμματίων τῶν ἑκατὸν φράγκων, παχυτάτων, και ὡς φαίνεται ἡ καλὴ αὐτὴ γειτονία τὸ διεφύλαξε.»

Μετὰ τὴν ἀναγκαίαν ταύτην δῆλωσιν εἰσῆλθεν εἰς τὸ δωμάτιόν του κατεκλίθη και ἀπεκοιμήθη ἔχων τὰς πυγμὰς κεκλεισμένας. Τὴν δ' ἐπιούσαν ἄμα ἐγεγρθεῖς ἔλαβε τὴν κατωτέρω σημείωσιν τῆς ἐν Νανσῇ ἀστυνομίας.

«Κλημεντίνα Πισῶ ἐτῶν δέκα ὀκτώ, κόρη νεωτέρα τοῦ Αὐγούστου Πισῶ, ξενοδόχου, και τῆς Λεονίας Φραγκολῶ, ὑπκνδρθεῖσα ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τὴν 11 Ἰανουαρίου 1814 τὸν Λουδοβίκον Ἀντώνιον Λαγγεβῖνον ἀνευ ὠρισμένου ἐπαγγέλματος. Σημειωτέον δ' ὅτι ὅσον εἶνε κοινὸν τὸ ὄνομα Πισῶ, τόσον σπάνιον εἶνε τὸ ὄνομα Λαγγεβῖνος. Πλὴν τοῦ ἐντίμου κυρίου Βίκτωρος Λαγγεβῖνου νομαρχιακοῦ συμβούλου ἐν Νανσῇ, ὁ μόνος γνωστὸς Λαγγεβῖνος εἶνε ὁ Πέτρος Λαγγεβῖνος, λεγόμενος Πετράκης, μυλωθρὸς ἐν τῷ δήμῳ Βεργαβίλλης».

Τὴν σημείωσιν ταύτην ἀναγνοὺς ὁ Φουγάς ἀνεπήδησε μέχρι τῆς ὀροφῆς τοῦ δωματίου του ἀνακράζων.

«Ἐχω υἱόν!»

Προσκαλέσας δὲ τὸν διευθυντὴν τοῦ ξενοδοχείου τῷ εἶπε·

«Φέρε τὸν λογαριασμὸν και στείλε τὰ πράγματά μου εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ σιδηροδρόμου, και ἀγόρασέ μου εἰσιτήριο κατ' εὐθεῖαν διὰ Νανσῆ. Λάβε δικασίαν φράγκα νὰ πῆς εἰς ὑγίειαν τοῦ υἱοῦ μου. Ὀνομάζεται Βίκτωρ ὅπως ἐγώ. Εἶνε νομαρχιακὸς σύμβουλος. Ναὶ μὲν ἐγὼ τὸν ἤθελα καλλίτερα στρατιώτην, ἀλλὰ δὲν πειράζει. Ἄ, ἀλήθεια ὠδήγησέ με πρῶτα εἰς τὴν

Τράπεζαν· πρέπει να υπάγω να λάβω εν εκατομμύριον φράγκων το όποιον είνε ιδιόν του.»

Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπάρχει γραμμὴ κατ' εὐθεΐαν ἀπὸ Δανσίκης εἰς Νανσῆν, ἠναγκάσθη νὰ μείνῃ ἐν Βερολίῳ. Ὁ ἰατρὸς Χιρζ δὲν εὗρε καθ' ὁδὸν τῷ ἀνήγγειλεν ὅτι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐταιρίαι τῆς πόλεως παρασκευάζον χάριν αὐτοῦ μέγα συμπόσιον. Ἄλλ' αὐτὸς κατ' οὐδένα τρόπον ἠθέλησε νὰ μετάσχη τοῦ συμποσίου.

«Ὅχι διότι περιφρονῶ τόσον καλὴν εὐκαιρίαν νὰ συμπῶ μετὰ τόσον καλῆς συντροφίας· ἀλλ' εἰζέυρετε, ἡ φύσις ἐλάλησε, καὶ ἡ φωνὴ τῆς με ἐλύκει! Πᾶσα εὐγενὴς καρδία προτιμᾷ οἶκας δῆποτε ἄλλης μέθης τὴν μέθην τῆς πατρικῆς στοργῆς.»

Ἴνα δὲ προπαρασκευάσῃ τὸ τέκνον του εἰς τὴν ἀρρητον χαρὰν τῆς ἀπροσδοκῆτου πατρικῆς ἐπισκέψεως, ἐνέκλεισεν ἐν φακέλλῳ τὸ εκατομμύριον μετὰ ἐπιστολῆς σχοινοτενοῦς οὕτω πως περικομμένης·

«Ἡ πατρικὴ εὐλογία εἶνε πολυτιμωτέρα τοῦ χρυσοῦ ὄλου τοῦ κόσμου!
»*Βίκτωρ Φουγᾶς.*»

Ἡ ἀπιστία τῆς Κλημεντίνης Πισῶ ἐπλήγωσεν ἐλαφρῶς τὴν φιλαυτίαν του ἀλλὰ ταχέως παρηγορήθη.

«Τούλάχιστον, ἔλεγε, καθ' ἐκυτόν, δὲν θὰ ἀναγκασθῶ νὰ νυμφευθῶ γυναῖκα γραῖαν, ἀφ' οὗ ὑπάρχει ἄλλη νέα ἡτις με περιμένει ἐν Φονταίνεβλεφ. Καὶ ἔπειτα ὁ υἱός μου ἔχει ὄνομα ἐπιδεικτικόν. Τὸ Φουγᾶς εἶνε πολὺ καλλίτερον, ἀλλὰ καὶ τὸ Λαγγεβίνος δὲν εἶνε κακόν.»

Τὴν 2 Σεπτεμβρίου περὶ ὥραν 6 μ. μ. ἀπεβίβασθη εἰς Νανσῆν. Ἡ καρδία του ἐπάλλετο σφοδρότατα. Ἴνα δὲ ἀναλάβῃ δυνάμεις ἐγευματίσε καλῶς. Ὁ διευθυντὴς τοῦ ξενοδοχείου ἐρωτηθεὶς ἔδωκεν αὐτῷ ἀρίστας πληροφορίας περὶ τοῦ Βίκτωρος Λαγγεβίνου, ἦτο νέος ἔτι, ἔγγαμος πρὸ ἐξαετίας, ἔχων υἱὸν καὶ θυγατέρα, τιμώμενος ἐν τῷ τόπῳ καὶ εὐκατάστατος.

«Περὶ τούτου ἤμην βέβαιος» εἶπεν ὁ Φουγᾶς, καὶ ἐκ τῆς πολλῆς χαρᾶς του ἔπιε κατὰ κόρον κερασίτην, ὅστις τῷ ἐφάνη νοστιμώτατος. Ἐξῆλθε δὲ τοῦ ξενοδοχείου σχεδὸν μεθύων.

Τὴν αὐτὴν ἐσπέραν ὁ κ. Λαγγεβίνος διηγεῖτο εἰς τὴν γυναῖκά του ὅτι ἐν ᾧ ἐπανήρχετο ἐκ τῆς Λέσχης περὶ τὴν δεκάτην ὥραν, ἐπλησίασεν αὐτὸν αὐθαδῶς ἄνθρωπός τις οἰνοβαρῆς. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξέλαβεν αὐτὸν ὡς καουργόν τινα καὶ παρεσκευάσθη εἰς ἄμυναν, ἀλλ' ὁ οἰνοβαρῆς τὸν ἐφίλησε μόνον καὶ ἔγεινεν ἀστραπή. Ἡ παράδοξος αὕτη συνάντησις ἤγαγε τοὺς δύο συζύγους εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους ὑποθέσεις τὰ μάλιστα ἀπιθάνους. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἀμφότεροι ἦταν νέοι καὶ μόλις πρὸ ἐπταετίας συνημμένοι εἰς γάμον, ταχέως ἠλλάξαν ὀμίλιαν.

ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

ΜΟΡΟΖΙΝΗ ΚΑΙ ΒΑΡΟΔΙΣΤΡΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΣΥΜΑΙΟΥΣ.

Εὐχαρίστως δημοσιεύομεν τὰς ἐξῆς δύο ἐπιστολάς σταλείσας εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ Παρνασοῦ ὑπὸ τοῦ ἐν Σύμῃ κ. Δημοσθένους Χαβιαρᾶ, φιλοτίμως μεριμνῶντος περὶ τῆς διασώσεως τῶν ἐν τῇ νήσῳ ἐκεῖνη ἱστορικῶν μνημείων. Τούτων ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνη διασώζεται κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Χαβιαρᾶ ἐπισταλέντα, «ἐν τῇ αὐτῇ ἱερᾷ σταυροπηγιακῇ μονῇ τοῦ Ταξιάρχου Μιχαὴλ τῇ ἐπιλεγομένη τοῦ Ῥουκουνώτου, ἧς ἡγούμενος ἐχρημάτισεν ὁ ἐν τῇ ἐν λόγῳ ἐπιστολῇ ἀναφερόμενος Ἀνανίας Ἱερομόναχος». Προσθέτει δὲ ὁ ἐπιστέλλων ὅτι «ἐν Σύμῃ οὐδὲν ἄλλο ἔχνος ἐνετικὸν ὑπάρχει, ἢ μόνον ἀνάγλυφον [ἐπὶ πέτρας ἐνὸς περίπου τετραγωνικοῦ μέτρου, παριστῶν τὸν Ἅγιον Μάρκον ἐν μορφῇ λέοντος πτερωτοῦ].

Τὴν ἐπιστολὴν ἀντέγραψεν ὁ κ. Χαβιαρᾶς ὡς ἔχει ἐν τῷ πρωτοτύπῳ καὶ τοιαύτην καταχωρίζομεν ἐνταῦθα.

Α' Φραγκίσκου Μοροζίνη Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Συμαίους

Ἐμεῖς φραντζέσκος μορεζίνης, διατην γαληνοτάτην πολιτίαν τῆς βενετίας Καπητᾶν γγενεράλες, καὶ τὰ ἐξῆς.

Γράφω πρὸς ἐσᾶς, τοὺς ἐπαρχιώτες, τῆς νήσου σήμης, εἰς τοὺς Ἱερεῖς καὶ εἰς τοὺς ἐπιλύπους χριστιανούς· μέναθηελε φανέρωθῇ ἐδῶ εἰς τὴν πρεβεζαν ἐνπροστεν τῆς γαληνοτάτης ἡψιλοτης καὶ ἐξουσίας μας ὁ ἀπεσταλμένος σας εὐλαβέστατος προτοσύγγελλος ἀνανίας Ἱερομόναχος βαστόντας καὶ τὴν γραφὴ εἰς τὸ χέρην προσπίπτων τῆς γόνασην δέοντας καὶ παρακαλῶν διὰ τοὺς Ἱερεῖς, καὶ διὰ τοὺς ἐπιλύπους χριστιανούς τοῦ νισίου σας μετόναεθέλετε ομπληγάρεσθε νὰ δύνετε ἐκεῖνον ὅπου ἐδίνετε τὸν κερὸν τῆς ἀπερασμένης ἀμάχης τοῦ ρένιου, τῆς κρήτης, καὶ νὰ σᾶς φειλάγω ἀπὸ τοὺς κρουσάρους. Καὶ ἰδοῦ ὅπου σᾶς στέλλο αὐτοῦ τοῖς γραφεῖ μου μετοναπεσταλμένον σας προτοσήγγελων ἀνανία Ἱερομόναχων, νὰ ομπληγάρετε ἀπάνω εἰς τὸ χαράτζη μου διὰπίτροπος μου, νὰ μου τὸ ρεκουμαντάρη ἐκῆ ὅπου θέλω τοῦ γράφι καὶ δευθέλετε ἔχι καμίαν πείραξη καθὼς γράφουν αἱ γραφαῖς μου. Καὶ ὅπῃ εἶναι ἐκεῖνος ὅπου φανῆ ἀπάνω εἰς τὸ νυσί σας ὅπου νὰ ἔχει τὴν παντιέρα τοῦ ἀγίου μάρκου καὶ πηράξη γῆ παλῆ γῆ ὀλίγον, γῆ εἰς πᾶσα πράγμα ὅπουνὰ σᾶς εὐρίσκετε θέλω τον περάσει ἀπὸ τὴν κρίσιν μου, καθὼς γράφουν ἡγραφαῖς μου :

Δοσμένο ἀπὸ τὸ κότεργω Καπιτάνεια, τὴν πρέβεζα, Β' φεβρουαρίου
αχπ'δ: κατὰ τὸ νέον:

Φραντζέσκος Μορεζήνης πρῶτος Καπητάν γγενεράλης
Ἄλεξανδρος Λοκαδελίνης πρωτονοτάριος τῆς ἐξωχότης του

Β' Κυβερνήτου Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Συμαίους.

Ἄριθ. 632.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος

Πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς νήσου Σύμης

Ἐλάθομεν διὰ τοῦ ἐπίτηδες παρ' ὑμῶν ἀπεσταλμένου κυρίου Μιχαήλ Ἰωαννίδου τὴν κατὰ τὴν 10 τοῦ τρέχοντος ἀναφορὰν σας καὶ θεωρήσαντες τὴν ἔκθεσιν τῶν περιστοιχοῦντων τὴν νῆσόν σας δεινῶν, καιρίως ἠλγήσαμεν.

Καὶ προλαβόντως ἀπαντήσαντες εἰς τὴν διὰ τοῦ κυρίου Νικάνδρου σταλεῖσαν ἀναφορὰν σας, ἐγράψαμεν τὰς δεούσας ὀδηγίας, ὅσας ἐστοχαζόμεθα προσφόρους εἰς τὴν βεβαιότητα τῶν περιστάσεων τῆς πατρίδος σας. Καὶ αὖτις ἤδη ἐνορῶντες, ὅτι ὄχι μόνον εἶναι ἀλγεινὰ τὰ ἐνεστῶτα δεινὰ τῆς νήσου σας, ἀλλὰ καὶ τὰ εἰς τὸ μέλλον ἐπισειόμενα εἶναι τῶν παρόντων πολλῶν δεινότερα, μ' ὄλην τὴν βυθίαν ὀδύνην τῆς καρδίας μας, δὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμέν τι ἕτερον ὑπὲρ ὑμῶν, εἰμὴ νὰ σας συμβουλεύσωμεν ὅσα τὸ φίλτρον τῆς ὁμογενείας καὶ τὰ ἱερὰ χρέη τῆς θρησκείας μᾶς ὑπαγορεύουσιν.

Εὐέλπιδες εἴμεθα, ὅτι θέλετε πράξει σωτήριον ἔργον εἰς τὴν πατρίδα σας, ἐὰν διορίσετε ὅσον τάχιον ἀπεσταλμένους τῆς νήσου σας, ἐπιφορτίζοντες αὐτοὺς, ὅπως ἀπερχόμενοι εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ παρησιαζόμενοι εἰς τοὺς ἐξοχωτάτους πρέσβεις τῶν τριῶν συμμάχων Αὐλῶν, ἐκθέσωσι καὶ διὰ ζώσης φωνῆς τὰς παρούσας καὶ τὰς μελλούσας συμφορὰς σας, ἐξαιτούμενοι τὴν διὰ τῆς ἰσχυρᾶς των μεσολαβήσεως, θεραπείαν καὶ κατάπαυσίν των, ὥστε ὄχι μόνον νὰ ἀπολάβητε τὰ ἀρπαχθέντα ἤδη πλοῖά σας καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς φορτία διὰ τῆς προστασίας τῶν ἐξοχωτάτων Ναυάρχων τῶν συμμάχων Δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ νὰ πκύσωσιν εἰς τὸ ἐξῆς αἰ καταχρήσεις καὶ καταδυναστεύσεις, αἱ ὅποια μαστίζουσιν ἤδη δεινῶς τὴν πατρίδα σας.

Ἄλλ' ἐὰν δὲν ἤθελε κατορθωθῆ ἡ ἀπόδοσις τῶν κατακρατηθέντων πλοίων σας καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς πραγμάτων, καὶ δὲν ληρθῶσι τὰ μέτρα ὅσα ἤθελον εἶναι πρόσφορα εἰς τὴν ἡτυχίαν τοῦ τόπου καὶ τὴν παῦσιν τῶν δεινῶν, τότε

θέλουν ἐξαιτηθῆ παρὰ τῶν ἐξοχωτάτων πρέσβειων τὸ νὰ πραγματοποιηθῆ ἀκινδύνως καὶ ἀσφαλῶς διὰ τῆς προστασίας καὶ συνδρομῆς τῶν κυρίων Ναυάρχων τῶν τριῶν συμμάχων Αὐλῶν, ἢ μετανάστευσις τῶν κατοίκων τῆς νήσου σας, καὶ ἡ μέτοικεσία των εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 12 Νοεμβρίου 1830.

Ὁ Κυβερνήτης

(ὕπ.) Ι. Α. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ.

(Τ. Σ.)

Ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ
Γραμματεὺς καὶ α. α.

(ὕπ.) Ἰάκωβος Ῥώτας

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Ὁ βοηθὸς τοῦ ἐπιτρόπου τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνάσκαφῶν ἐτηλεγράφησεν τῇ 18 καὶ 24 Μαρτίου πρὸς τὴν γενικὴν ἐφορείαν τῶν ἀρχαιοτήτων τὰςδε:

«Παρελθούσης δεκαπενθημερίας κυριώτερα εὐρήματα: Ἀνατολικώτερον ναοῦ Διὸς πρόσωπον μαρμαρίνης γυναικείας κεφαλῆς ἀνατολικοῦ ἀετώματος ἠθλαζούσης κόρης πιθανώτατα· αὐτόθι πλῆθος μαρμαρίνων τεμαχίων ἀμφοτέρων τῶν ἀετωμάτων, ἔτι πλῆθος νομισμάτων καὶ χαλκῶν καὶ τινὰ βάρβα ἐναπίγραφα ῥωμαϊκῶν χρόνων. Σήμερον ἐν τῷ Λεωνιδίῳ δύο ἀνδρικά γυμνά μαρμαρίνα ἀγάλματα φυσικοῦ μεγέθους ἀνεῦ κεφαλῶν, χειρῶν καὶ ποδῶν, ἐργασίας ῥωμαϊκῶν χρόνων.

«Προχθὲς εὑρομέν ἀνατολικώτερον ναοῦ Διὸς ἐν μετὰγενεστέρω τοίχῳ ἐνεκτισμένην μαρμαρίνην κεφαλὴν ἀγενείου ὑψηλὴν τριάκοντα ὑφεκατομέτρων ἐξαιρέτου διατηρήσεως προσαρμολογηθεῖσαν ἐξήπλωμένῳ παταμῶ Κλαδέῳ ἀνατολικοῦ ἀετώματος· σήμερον εὑρομεν αὐτόθι μαρμαρίνον ἄγαλμα γυναικὸς ὑψηλὸν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ὑφεκατομέτρων ἀνεῦ κεφαλῆς καὶ ἄκρων ποδῶν ἐργασίας καλῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων· αὐτόθι χθὲς εὑρομεν μαρμαρίνην κεφαλὴν γυναικὸς ἐστῆμμένης ὑψηλὴν τριάκοντα ἐνὸς ὑφεκατομέτρων τῶν αὐτῶν χρόνων».

— Πρὸ τίνος χρόνου ἀφορμῆς δοθείτης ἐκ τῆς ἐπισκευῆς οἰκίας τινὸς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀνωρύθη ἐξ ἱκανοῦ βάρους σαρκοφάγος καλῶς διατηρούμενος ἐκ λίθου λευκοῦ ὑποφαίου καὶ μονοκομμάτου κατεσκευασμένος καὶ φέρων πῶμα στεγαιδὲς, ἀσφαλῶς προσηρμοσμένος. Ἐνεκλείοντο δ' ἐν αὐτῷ τρεῖς σκελετοὶ, οἱ μὲν δύο βρεφικοὶ ὁ δὲ τρίτος μεσήλικος ἀνθρώπου.

Τὸ σχῆμα τοῦ μνημείου εἶνε παραλληλεπίπεδον ὀρθογώνιον μήκους μὲν 2 32, ὕψους δὲ 0,88, καὶ πλάτους 1,12.

Ἐν τῇ μιᾷ τῶν ἐπιμήκων ἐδρῶν φέρεται ἀνάγλυπτος παράστασις τέχνης μετρίαι, ἤδη. Ἐν τῷ μέσῳ ἴσταται νεάνις κρατοῦσα ἐν τῇ δεξιᾷ ἀγγετόν τι (ἴσως) δι' οὗ φαίνεται σπονδὴν ποιουμένη· ἐκατέρωθεν αὐτῆς φαίνονται δύο βωμοὶ καὶ τέσσαρες ἵππεῖς· εἰς βωμὸς δηλαδὴ καὶ δύο ἵππεῖς δεξιόθεν, ἄλλος δὲ βωμὸς καὶ ἄλλοι δύο ἵππεῖς ἀριστερόθεν αὐτῆς. Οἱ ἵππεῖς οὗτοι ἴστανται ἔχοντες ὀπισθεν αὐτῶν τοὺς ἵππους, τοὺς ὁποίους κρατοῦσιν ἐκ τῶν χαλινῶν. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶνε, ὅτι ἐκ τῶν ἵππέων οἱ μὲν δύο, οἱ πλησιέστερον τῆς νεάνιδος ἰστάμενοι, προβεβηκότες φαίνονται καὶ τὴν αὐτὴν περίπου φυσιογνωμίαν ἔχοντες, οἱ δὲ λοιποὶ φαίνονται ἔχοντες ἐφηβικὴν ἡλικίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὡς ἔγγιστα φυσιογνωμίαν ὡσαύτως. Ἐν δὲ ταῖς δύο γωνίαις, ταῖς ἀποτελουμέναις ἐκ τῆς ἑδρας ταύτης καὶ τῶν προκειμένων παρίστανται δύο προτομαί, ὧν ἡ μὲν δεξιὰ τῷ ὄρῳ φαίνεται ἄρρενος, ἡ δὲ ἀριστερὰ θήλεος. Ἐν δὲ ταῖς προκειμέναις ἑδραῖς ὑπάρχουσι τὰ συνήθη τῶν τοιούτων μνημείων κοσμήματα ἀνθοδέσμαι δηλαδὴ.

ὑπὸ τὴν παράστασιν ταύτην ἐγγέγλυπται ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή, ἐν δύο στίχοις, ὧν ὁ μὲν κεῖται ἐν τῷ αὐτῷ τῇ ἀναγλύπτῳ παραστάσει ἐπιπέδῳ, ὁ δὲ δεύτερος ἐν διαξέσματι ἢ αὐλακώματι. Ἔχει δὲ ἡ ἐπιγραφή οὕτω·

Ἄννινα Τρύφαινα Ἄννιου Βάσσου θυγάτηρ τὴν ληνὴν καὶ τοὺς ὑποκειμένους γράδους ἑαυτῇ καὶ τοῖς ἰδίοις (παισὶ) ζῶσα ἔτους ΣΖΡ Σεβαστοῦ τοῦ Καρ. ΒΗΣ.»

— Ἐπί τινας λόφους εἰς τὴν λήγει πρὸς ἀνατολὰς ἡ μεσημβρινῶς τῆς ἐν Μακεδονίᾳ πόλεως Βιτωλίων ἐκτεινομένη ὄρεινὴ σειρὰ, καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ὡς ἐξ ἄλλων ἀνασκαφῶν καὶ διδομένων ἀπεδείχθη, ἔκειτό ποτε ἡ ἀρχαία Ἡράκλεια, ἀνευρέθη πρὸ δύο ἐβδομάδων παρὰ χωρικῶν ἐργατῶν εὐρὺς τάφος ἐκ μαρμάρου, περιέχων ἕξ ἀνθρωπίνους σκελετοὺς κεκαλυμμένους δι' ἐπίσης μαρμαρίνου ἐπιπέδου κοίλου ἔσωθεν, ὀροφῆς δὲ σχῆμα ἔξωθεν ἔχοντος. Ὁ σαρκοφάγος οὗτος, ἔχων τὴν μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ τετραυσιμένην, εἶνε κατεσκευασμένος ἐξ ἀκεραίου μαρμάρου οὐχὶ τόσοῦ ὠραίου. Ἔχει δὲ μῆκος 2, 15, πλάτος 1, 04, ὕψος 0, 85 καὶ βάθος 0, 77. Τὸ ἐπίπωμα μετὰ μεγάλῃ βίας ἀναστρεφέν, ἔχει τὰς αὐτὰς σχεδὸν καὶ ὁ τάφος διαστάσεις· ἔχει δὲ σχῆμα, ὡς εἶπον, ὀροφῆς. Εἰς τὴν ἄνω αὐτοῦ ἐπιφάνειαν εἶναι λεπιδωτὸν ἢ μᾶλλον ἔχει θόλωσιν τῶν ἐπικειμένων τῇ ὀροφῇ κεράμων, καὶ φέρει 4 ἀνθέμια ἢ ἀκρωτήρια κατὰ τὰ τέσσαρα αὐτοῦ ἄκρα. Κατὰ δὲ τὰς δύο στενωτέρας πλευράς του ἔχει ἐγγεγλυμμένα τριγωνικὰ ἀετώματα, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἀνὰ μίαν κεφαλὴν Μεδοῦσης ἀντωπὸν μετὰ προεξέχοντων ἐκατέρωθεν δύο ὄψεων. Αἱ κεφαλαὶ αὗται τῆς Μεδοῦσης ὡς ἀποτρόπαιον, καὶ ἡ ἐργασία αὐτῶν ἰκανῶς καλὴ οὖσα, δίδουσι τὸ ἐνδόξιμον νὰ πιστεύσῃ τις ὅτι ἡ ὑπαρξίς τοῦ φέροντος αὐτὰς σαρκοφάγου ἀνάγεται εἰς τοὺς πρὸ Χριστοῦ χρόνους.

Ἐν τῇ αὐτῇ περίπτῳ θέσει ἀνευρέθη ἄλλη πλάξ ἐκ λίθου φαιοῦ, ἐφ' ἧς τετραυσιμένης, ὁράται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή.

Γ Τ
ΕΙΝΛΙΝΞ ΖΕΝΟΝ
ΑΝ ΙΧΧ

Ἐξ ὧν δηλον γίνεται ὅτι ὁ ὑπ' αὐτὸν κείμενος Ζήνων καλούμενος προσέλαβε καὶ τὰ προωνύμια Γάιος καὶ Ἰούλιος καὶ ἐτελεύτησεν ἐτῶν ὧν 70· περὶ ἕρως δὲ εἶνε ἢ διὰ τοῦ εἰς γράφῃ τοῦ Ἰουλίου.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ χώρου ἐξήχθη πρὸς τούτοις καὶ ἑτέρη πλάξ ἐκ λίθου φαιοῦ φέρουσα ἀνωθεν μὲν ἐγγεγλυμμένον ἀέτωμα, οὗ ἐν τῷ μέσῳ μὲν ὑπάρχει εἶδος τροχοῦ, ἔξωθεν δὲ ἐπὶ τῶν δύο γωνιῶν αὐτοῦ εἶδος σφιγγῶν καὶ ἐν τῇ κάτω πλευρᾷ φέρουσα ἐγγεγλυμμένους δύο ὄψεις, ἐκατέρωθεν δυσεικαστοῦ τινὸς πράγματος· κάτωθεν δ' αὐτοῦ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφήν, ἑλλιπῆ κατὰ τὸ τέλος ὡς ἐκ τῆς ἀκρωτηριάσεως τοῦ λίθου.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΓΕΝΟΥΣ
ΕΤΩΝ

Ἄναμφισβήτητον ὑπάρχει ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται αἴτε ἑλληνικαὶ καὶ αἱ λατινικαὶ ἀνάγονται εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν τῶν μακεδονικῶν χρόνων, ὅτε δηλαδὴ κατακτῆσαντες τὴν χώραν ταύτην οἱ Ῥωμαῖοι, ἐπέβαλον κατὰ τὸ δυνατόν καὶ αὐτὴν τὴν λατινικὴν γλῶσσαν τοῖς κατοικοῖς αὐτῆς, οἵτινες ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθεισῶν κατὰ τὰ μέρη ταῦτα καὶ ἔτι βορείοτερον μάλιστα ἰκανῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἀγαλμάτων, ἀποδεικνύεται, ὅτι οὔτε Βούλγαροι οὔτε Ῥωμαῖοι ἀλλὰ γνήσιοι Ἕλληνες Μακεδόνες ὑπῆρξαν.

Ἐκ τοῦ Τηλεγράφου Ἀθηνῶν 4879.

— ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τῆς γενικῆς διευθύνσεως τῶν μουσείων καὶ ἀνασκαφῶν, ἐν Ἰταλίᾳ, ἧς Πρόεδρος εἶνε ὁ γνωστὸς εἰς τὸν ἀρχαιολογικὸν κόσμον Φιορέλλης, ἐξεδόθη ὁ πρῶτος τόμος τῶν *Documenti inediti per servire alla storia dei musei d' Italia*, Ἄνεκδότων μνημείων σκοπούντων εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἰταλίᾳ μνημείων. Ὁ τόμος οὗτος περιέχει τὸν κατάλογον τῶν ἀρχαιοτήτων ἃς εἶχεν ὁ καρδινάλιος Πέτρος Βάρβος ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ ἀγίου Μάρκου τῷ 1457 πρὶν ἢ γένηται Πάπας ὑπὸ τὸ ὄνομα Παύλου Β'. Ἐπεταὶ ὁ κατάλογος τῶν μνημείων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸν καρδινάλιον Ἀλέξανδρον Φαρνέσην ὑπὸ χρονολογίαν 1 Ἰανουαρίου 1568. Ἐπεταὶ ὁ κατάλογος τῶν γλυπτῶν λιθίνων ἔργων ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ δουκὸς τῆς Σαβαυδίας τῷ 1608 καὶ ὁ τῆς συλλογῆς τοῦ Ἰακώβου Φραγκίσκου Ἀρπίνου, ἱατροῦ τοῦ πρίγκιπος τοῦ Καρινιάνου, ὅστις ἀπέθανε τῷ 1604. Προστίθεται ὁ κατάλογος τοῦ μουσείου Μαστρίλη, ὑπάρχοντος ἐν Νεαπόλει τῷ 1753, ἡ γενικὸν εὐρετήριο τῶν ἐν Νεαπόλει ἀρχαιοτήτων τῷ 1796, ἐξαιρουμένων τῶν μουσείων ἐν Poltici καὶ Capo di Monte, ὁ κατάλογος τοῦ μου-

σειού του καρδινάλιου Στεφάνου Βοργία, οὗ τὸ μέγιστον μέρος μετεφέρθη τῷ 1814 εἰς τὸ μουσεῖον τῆς Νεαπόλεως καὶ τέλος ὁ κατάλογος τοῦ μουσείου τοῦ ἐν Γαυρίῳ πανεπιστημίου. Τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἔργον θὰ ἐξακολουθήσῃ, περιλαμβάνον καὶ ἄλλα ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας.

— Ὁ κ. Θ. Rayet, ἄλλοτε μαθητὴς τῆς ἐνταῦθα γαλλικῆς σχολῆς, διωρίσθη καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς ἐπιγραφικῆς καὶ ἀρχαιολογίας ἐν τῷ Collège de Nancy. Ἀρχεταὶ δὲ τῶν μαθημάτων αὐτοῦ διὰ μελέτης τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀρχαιοτήτας τῶν Ἑλλήνων.

— Ὁ Ῥώσος ἀρχαιολόγος Α. Οὐδόροφ ὅστις προτίθεται ὡσανοῦπω νὰ ἐκδώσῃ εὐρὺ πόνημα περὶ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς τῆς Ῥωσίας ἐπὶ τῇ βλάσει τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν, κατὰ τὴν γενομένην τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1878 συνεδρίαν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐν Πετροπόλει ἐταιρίας, ἀνέγνω διατριβὴν περὶ τῶν τελευταίων αὐτοῦ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μαύρορσκη ἀνασκαφῶν. Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ Ὀκα, μεταξὺ τῶν ῥυακίων Τζότει καὶ Βελετρὰ, ἀπέναντι σχεδὸν τῆς πόλεως Μούρομ ἀνεκαλύφθη κατὰ πρῶτον νεκροταφεῖον τῆς ἐν Ῥωσίᾳ λιθίνης ἐποχῆς. Οἱ νεκροὶ εὐρίσκονται ἐν τάφοις ἐσκαμμένοις μέχρι τοῦ στρώματος τῆς ἄμμου. Οἱ σκελετοὶ ἔκειντο ὕπτιοι τοὺς πόδας ἔχοντες ἐστραμμένους πρὸς ἀνατολὰς, τὰς δὲ κεφαλὰς κακλιμένες πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν· ἅπαντες ἔχουσι τὴν δεξιὰν χεῖρα ὑπὸ τὴν ἀριστερὰν παρεῖαν. Ἐπ' αὐτῶν εἰσιν ἐρριμμένοι ἀνθρακες, ἐπὶ τῶν ἀνθράκων δὲ δοχεῖον ἐκ χύματος κατασκευῆς ἀπλῆς περιεστοιχισμένον ὑπὸ ὀστέων ἰχθύων καὶ ζῶων ἀγρίων. Παρ' ἐκάστην νεκρῶν κεῖται μικρὰ λιθίνη λόγχη.

— Ἡ κατὰ τὸ 1877 ἔτος εἰσέτι γενομένη ἐν Καζάν συνεδρία τῆς Ῥωσικῆς ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρίας ὑπέδειξε τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς συντηρήσεως τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας βουλγαρικῆς πόλεως τῆς κειμένης ἐν τῷ χωρίῳ Οὐσπένσκ, παρὰ τῇ πόλει Σπάσκ τῆς ἐπαρχίας Καζάν, μεγίστην σημασίαν ἔχόντων διὰ τοὺς ἐπιστήμονας· πρὸς διάσωσιν δὲ τούτων κατέβαλον ἐπιμέλειαν οὐ μόνον οἱ Ῥώσοι ἀρχαιολόγοι ἀλλὰ καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι. Νῦν ἀγγέλλεται ἐκ βεβαίας πηγῆς ὅτι ἡ κυβέρνησις χορηγεῖ τῇ ἐταιρίᾳ περὶ τῆς ὀλόγος τὰ μέσα πρὸς διάσωσιν τοῦ βουλγαρικοῦ τούτου κειμηλίου.

— Πολλοὶ τῶν Ῥώσων ἀρχαιολόγων ἀπετάθησαν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας· ἐξαιτούμενοι ὅπως ἡ ῥωσικὴ κυβέρνησις ἐμποδίσῃ τὴν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐξαγωγήν τῶν ἀνθρωπίνων σκελετῶν καὶ ἐν γένει ἀντικειμένων ἀνεκαλυπτομένων κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς, διότι ἀπὸ τινος οἱ καθηγηταὶ τοῦ ἐν Βρεσλαβίᾳ Πανεπιστημίου ἐπιστέλλουσι δαπάναις τῆς Γερμανικῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν Ῥωσίαν φοιτητὰς οἵτινες ἀποκομίζουσι εἰς Βρεσλαβίαν ἀντικείμενα ἀναγκαιότατα πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἀρχαιολογίας.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Τὸν λήξαντα μῆνα ἐγένοντο δύο συνεδρία καὶ τέσσαρα ἀνεγνώσθησαν ἀναγνώσματα:

Διονυσίου Λάττα ἐπιτίμου μέλους περὶ συγχρόνου ἀθέτας.

Ἀχιλ. Παράσχου τακτικοῦ παρέδρου μέλους εἰς τὸν Χριστόν ποίημα.

Γ. Κρέμου τακτικοῦ παρέδρου μέλους περὶ Θράκης μέρος Α'.

Ἄθ. Πετρίδου ἀντεπιστέλλοντος μέλους περὶ Ἰθώμης καὶ Μεσσηνίας.

Προτάει τοῦ κ. Μ. Δόξα λοχαγοῦ ἐγένετο δεκτὸν ὅπως συσταθῇ ἐπιτροπὴ ἐκ μελῶν τοῦ Συλλόγου, πρὸς σύνταξιν ὄρων ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν. Τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης μέλη ἀνεδείχθησαν οἱ κκ. Κ. Σ. Κόντος, Ι. Πανταζίδης, Θ. Βενιζέλος, Α. Κουμελάς, Στ. Κρῖνος, Γ. Κραμύτσας, Ἰω. Πρωτόδικος, Μιλτ. Δόξας, Σπ. Π. Λάμπρος.

Ὁ Σύλλογος ἐξελέξατο πλὴν τοῦ ἐπιτίμου προέδρου αὐτοῦ ἀντιπροσώπους αὐτοῦ εἰς τὸ Συνέδριον τῶν Συλλόγων τὸν τακτικὸν πρόεδρον καὶ τούτου κωλυομένου τὸν ἀ' ἀντιπρόεδρον, τὸν γενικὸν γραμματέα, τὸν ἀ' εἰδικὸν γραμματέα καὶ τοὺς κκ. Τιμ. Φιλήμονα, Ἀλ. Μανσόλαν, Ν. Κιζιάζην, Σπ. Π. Λάμπρον, Μ. Ναύτην.

Τὸ Συνέδριον τῶν Συλλόγων συνήλθε κατὰ τὴν γενομένην πρόσκλησιν τὴν ΚΕ' Μαρτίου ἐν τῷ καταστήματι τοῦ Παργασσοῦ καὶ τὴν 26 ἐγένετο ἡ ἐπίσημος ἐναρκις αὐτοῦ διὰ προσλαλιᾶς τοῦ ἐπιτίμου προέδρου τοῦ Παργασσοῦ, μεθ' ἧς τὸ συνέδριον ἐψήφισε τὸν κανονισμὸν αὐτοῦ καὶ ἐξελέξατο πρόεδρον μὲν τακτικὸν τὸν κ. Κ. Παπαρρηγόπουλον, ἀντιπρόεδρους δὲ τοὺς κκ. Α. Ἀναγνωστᾶκην, Ἡρ. Βασιιάδην, Μ. Ρενιέρην καὶ Π. Χαλκιάπουλον, γραμματεῖς δὲ τοὺς κκ. Μ. Π. Λάμπρον, Μ. Ναύτην, Σπ. Κ. Σκελλαρόπουλον καὶ Π. Καρολίδην. Ἐπιτίμους δὲ προέδρους τοὺς κκ. Φίλιππον Ἰωάννου καὶ Παῦλον Φουκέρ, συμπρόεδρον δὲ τὸν κ. Ἐμμ. Κόκκινον.

Διηρέθη δὲ τὸ συνέδριον εἰς ἑξὶ τμήματα διανεμηθείσης τῆς ἐργασίας ὡς ἑξῆς:

Α' Τμήμα. Ζητήματα φιλολογικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ. Πρόεδρος τοῦ τμήματος τούτου ἐξελέχθη ὁ κ. Ἡρακλῆς Βασιιάδης ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Εὐθ. Καστόρης καὶ γραμματεῖς οἱ κκ. Σπ. Π. Λάμπρος καὶ Σπ. Κ. Σκελλαρόπουλος.

Β' Τμήμα. Ζητήματα γενικὰ ἐκπαιδευτικὰ. Πρόεδρος ἐξελέχθη ὁ κ. Λέων Μελάς, ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Χρ. Νικολαΐδης Φιλαδελφεὺς καὶ γραμματεῖς ὁ κ. Μιλτ. Βρατσάνος.

Γ' Τμήμα. Ζητήματα εἰδικὰ ἐκπαιδευτικὰ τῶν ἐν Ἀνατολῇ συλλόγων. Πρόεδρος ὁ σεβασμιώτατος ἅγιος πρῶην Λαρίσσης Δωρόθεος, ἀντιπρόεδροι οἱ κκ. Στ. Σκουλούδης καὶ Ἀ. Κυζικηνός, γραμματεῖς οἱ κκ. Γ. Βαλασόπου-

λος και Ι. Καρέμφυλάκης. Εισηγηται δὲ οἱ κκ. Α. Κρήτης (Θοράκης), Ι. Καλοσύτης και Ν. Γ. Φιλιππίδης (Μακεδονίας) και Π. Καρολίδης (Μικρᾶς Ἀσίας).

Α' Γμημα. Ζητήματα ειδικὰ εκπαιδευτικὰ τῶν ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι και ταῖς ἑλληνικαῖς ἀποικίαις Συλλόγων. Πρόεδρος ὁ ἀρχιμανδρίτης κ. Διον. Λάττας, ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Κ. Νεστορίδης, γραμματεὺς ὁ κ. Ἄ. Τομπάζης.

Ε' Γμημα. Ζητήματα καλῶν τεχνῶν. Πρόεδρος Ν. Χατζόπουλος, ἀντιπρόεδρος Γ. Καρκαμήτσας, γραμματεὺς Ἰω. Μίνδλερ.

ΠΟΙΚΙΛΙΑ

— Εἶνε γνωστὸν ὅτι οἱ Ἄγγλοι ὑπουργοὶ ἀφιερῶσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα τὴν ἀπὸ τῶν πολιτικῶν αὐτῶν ἐργασιῶν σχολήν. Γνωστὰ εἶνε τὰ περὶ Ὀμήρου ἔργα τοῦ Γλάδστωνος, ὁ δὲ λόρδος Δέρβυς μετέφρασε τὴν Ἰλιάδα. Νῦν δ' ἀγγέλλεται μετὰ φρασίς τοῦ Ἀγαμέμνονος τοῦ Αἰτχόυλου ὑπὸ τοῦ λόρδου Καρναβῶνος, ἐπ' ἐσχάτων ἔτι ὄντος ὑπουργοῦ τῶν ἀποικιῶν. Προσθετέον δ' ὅτι οὐ σπανίως ἐν ταῖς συνεδρίασις τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου ἀκούονται ῥήτορες ἀναφέροντες ἐπιτροχάδην ῥητὰ ἑλληνικά.

— Ἐν Λονδίῳ ἐγένοντο ἐπ' ἐσχάτων κατὰ δύο ἐκτάκτως ὀμιχλώδεις ἡμέρας, ὅποια εἶνε συνήθεις ἐκεῖ τὸν χειμῶνα, δοκιμαὶ πρὸς φωτισμὸν δι' ἠλεκτρικοῦ φωτός τοῦ λαμπροῦ ἀναγνωστηρίου τοῦ βρετανικοῦ μουσείου, ὅπερ οὕτω θὰ μένη ἀνοικτὸν και διὰ νυκτός. Τὸ ἀναγνωστήριον τῆς πλουσιωτάτης ταύτης βιβλιοθήκης περιέχει ἐκτεθειμένους εἰς πρόχειρον χρῆσιν 90,000 τόμους, εἶνε δὲ στρογγύλον κατὰ μίμησιν τοῦ σχήματος τοῦ Πανθέου τῆς Ῥώμης και περιέχει θέσεις ἀναπνευτικωτάτας διὰ τριακοσίους ἀναγνώστας.

— Ἐν Ἀμερικῇ ἐλύθη πρὸ τινος χρόνου τὸ ζήτημα τῆς θερμάνσεως ὀλοκλήρου πόλεως διὰ μιᾶς μόνης κεντρικῆς ἐστίας μεταβιβαζούσης τὴν θερμότητα δι' ἀτμῶν διαχεομένων καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις ὡς τὸ φωταέριον διὰ σωλήνων. Ἐν Μιχιγάνῃ ἡ μέθοδος αὕτη εὐρίσκειται ἤδη ἀπὸ ἐνὸς μηνὸς ἐν πλήρει ἐνεργείᾳ. Ἐν δὲ Νέα Ὑόρκῃ ἐταιρία τις ἔλαβεν ἐπ' ἐσχάτων τὸ δικαίωμα τῆς κατασκευῆς θερμαγωγῶν σωλήνων διὰ τῶν ὁδῶν, καταθέσασα ἐγγύησιν 250,000 φράγκων ὡς ἐγγύησον περὶ τῆς ἐπανορθώσεως τοῦ λιθοστρώτου ἀνέλαβε δὲ νὰ θερμάνῃ πάντα τῇ δημόσια κτίρια εἰς τιμὴν κατὰ τὸ τρίτον μικροτέραν τῆς ἀπαιτουμένης διὰ τὴν συνήθη θερμανσιν. Ἐπιπλέον δὲ θὰ προμηθεύῃ ἐν καιρῷ χιονώδει μηχανὰς ἀτμοκινήτους ἀναλυούσας ἐν ἀκρεῖ τὴν ἀνὰ τὰς ὁδοὺς χιόνα.

— Ἐν Κεντακίᾳ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν ἀνεκαλύφθη ἐσχάτως μέγιστον και περιεργότατον Σπήλαιον, οὗ ἡ περιγραφή ἔχει οὕτω κατὰ τὰς νεωτάτας ἀμερικανικὰς ἐφημερίδας. Κεῖται παρὰ τὴν πολίχνην Γλάκοβ, ἔχει πλάτος 23 ἀγγλ. μιλίων κατὰ τὴν οὕτω καλουμένην μακρὰν ὁδόν, και 16 μιλ. κατὰ τὴν βραχεῖαν ὁδόν. Αἱ δίοδοι εἶνε εὐρύταται και ὑψισταὶ λεω-

φορεῖον μέγα δύναται νὰ τρέξῃ ἐν τῷ σπηλαίῳ εἰς διάστημα 17 μιλίων και ποταμὸς δὲ πλωτὸς μέχρι 14 μιλίων ἀνεκαλύφθη ἐν τῷ σπηλαίῳ. Ἀξιοθαύμαστον εἶνε ὑπὲρ πᾶσαν περιγραφὴν τὸ σπήλαιον, ὑπερβαῖνον κατὰ τοῦτο τὸ τε σπήλαιον Μάμουθ και ἄλλα. Πολλαὶ μομίαι ἀνευρέθησαν ἐν αὐτῷ κεκλεισμέναι ἐν θήκαις λιθίταις και κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν φυσιοδιῶν πρὸ πολλῶν αἰῶνων ἐκεῖ κείμεναι. Τὰ λείψανα ταῦτα ὁμοιάζουσι τὰς αἰγυπτιακὰς μομίας. Ὁ κτήτωρ τοῦ σπηλαίου ἐπώλησε τὰς μομίας 400 δολλαρίων, προσφέρεται δὲ αὐτῷ τιμὴ πρὸς πώλησιν τοῦ σπηλαίου αὐτοῦ τὸ ποσὸν 10,000 δολλαρίων.

— Κατὰ τὸ περιοδικὸν Archivio storico, artistico κτλ. διευθυνομένον ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Φοβίου Γώρη ἀνεκαλύφθησαν πρὸ τινος βιβλία περιέχοντα, πόσα ἐπλήρωσαν οἱ πάπαι τὴν ΙΕ' ἑκατονταετηρίδα εἰς διαφόρους ἡγεμόνας δι' ὑπηρεσίας αὐτῶν πρὸς τὸν χριστιανισμὸν. Ὁ ἥρωσ τῆς Ἠπείρου Καστριώτης ὁ Σκενδέρβευς ἔλαβε πολλὰς παρὰ τοῦ πάπα Παύλου Β' (1465—1467) διὰ τοὺς κατὰ τῶν Τούρκων πολέμους αὐτοῦ 5960 δουκάτα εἰς χρυσόν. Ὁ Ματθίας Κορβίνος βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας 57,000 δουκ., Λεονάρδος ὁ δεσπότης ἐν Συρίᾳ 100 δουκ., ὁ δεσπότης τῆς Σερβίας 140 δουκάτα κατὰ μῆνα, ἡ βασίλισσα τῆς Βοσνίας 120 δουκ., ὁ Ἀνδρέας Παλαιολόγος 300 δουκ., Θωμᾶς ὁ δεσπότης τοῦ Μορέως 1580, και πολλὰς ἄλλας χορηγίας.

— Πρὸς χαρακτηρισμὸν παραθέτωμεν τὸ ἐξῆς ἀρούμενοι ἐκ τῶν ἐν Μόσχᾳ ἐκδιδομένων Συγγρόνων εἰδήσεων. «Πολλοὶ τῶν πλουσιῶν ῥώτων ἐμπόρων τῆς Μόσχας ἔλαβον κατ' αὐτὰς παρὰ τοῦ ἡγουμένου τῆς ἐν Πηργεῖν-σκαγια μονῆς τιμολόγιον τῶν δεήσεων ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τῶν κεκοιμημένων συγγενῶν και γονέων αὐτῶν ὡς ἐφεξῆς:

α') Δεήσεις μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος ἐν ἀγρυπνίαις τιμῶνται καθ' ἐκαστὴν ψυχὴν	ρούβλια	25
β') Δεήσεις κατὰ τὰς Κυριακὰς και λοιπὰς ἑορτασίμους ἡμέρας	»	10
γ') Ἀπαξ τοῦ μηνὸς	»	5
δ') Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ψαλτηρίου	»	30
ε') Δεήσεις κατὰ τὴν προσκομιδὴν ἐτησίως	»	3
ς') Δεήσεις ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας	»	1
ζ') κτλ. κτλ. κτλ.		

»Τὸ τιμολόγιον τοῦτο ἐνεκρίθη ἐν τῇ ῥωσικῇ Ἱερατικῇ Ἀκαδημίᾳ τῷ 1873 ὑπὸ τοῦ λογαροῦτου (τζένζορ) ἱερέως Μπογολιούβσκιη και ἀποστέλλεται διὰ τοῦ ταχυδρομικοῦ φακέλλου πρὸς ἀπαντας τοὺς ῥώτους πιστοὺς.

— Ἐν τῇ Περμσκαγια, ἐπαρχίᾳ ῥωσικῇ παρὰ τὸ Οὐράλ ἀνεφάνη νέα αἵρεσις. Κυρία βᾶσις τῆς θρησκευτικῆς ταύτης αἵρέσεως εἶνε ἡ διὰ γνήσιου αἵματος μεταλήψις. Τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ κατ' αὐτοὺς ὀφείλει νὰ εἶνε γνήσιον αἷμα ἀνθρώπινον τῶν ἀγνῶν ἐπίσης ὅπως ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς βρεφῶν. Πρὸς τοῦτο κλέ-

πτουσι βρέφη. Πόσα ἤδη μέχρι τοῦδε βρέφη ἐφανεύθησαν ὑπ' αὐτῶν ἀγνωστον. Ἴδού δὲ τίνι τρόπῳ ἀνεκκλύθη ἡ φοβερά αὕτη αἵρεσις. Εἰς τῶν ἡγητόρων τῆς αἰρέσεως ταύτης ἀποκαλῶν ἑαυτὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἀνεδέχθη νὰ θεραπεύσῃ γυναικὰ τινα πάσχουσαν, ἣτις ἐκράτει ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐτῆς βρέφος. Ὁ Ἰησοῦς διέταξε νὰ παραλάβῃσι τὸ βρέφος τὴν δὲ πάσχουσαν νὰ διέλθῃ βουκίονι τι καὶ νὰ πῆρῃ ἐξ αὐτοῦ ὕδωρ, αὐτὸς δὲ ἔμεινε μετὰ τοῦ βρέφους παρὰ τῇ ὄχθῃ. Ὅτε δὲ ἐπέστρεψεν ἡ γυνὴ ἐκ τῆς ἀπέναντι ὄχθης δὲν εὔρεν οὔτε τὸν ἰατρὸν οὔτε τὸ βρέφος αὐτῆς. Μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν τινῶν ἡ ἀστυνομία ἠδυνήθη νὰ ἀνακλύψῃ τὴν κατοικίαν τοῦ κακουργοῦ τούτου, ἐν ᾗ εὔρεν ἀπαντα τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς συναγωγὴν τοῦ αἵματος τῶν δυστήνων βρεφῶν.

— Κατόπι τηλεγραφημάτων ἐξ Ἀφρικῆς ἀναγγελλόντων εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐφημερίδας ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Δαχομῆς ἤρξατο τῶν σφαγῶν τῶν καλουμένων τοῦ μεγάλου ἔθους, ἡ Γεωγραφικὴ ἐπιθεώρησις (Revue de géographie) ἐδημοσίευσεν ἀξίαν λόγου διατριβὴν περὶ τοῦ μεγάλου ἔθους, ἐξ ἧς ἀνακοινοῦμεν διὰ βραχέων τὰ περιεργότερα.

Ἡ αἵματηρὰ αὕτη ἐορτὴ τελεῖται κυρίως μετὰ τὸν θάνοντόν τινος βασιλέως. Πρῶτη τις ἀνθρωπίνη θυσία τελεῖται ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τάφου τοῦ τελευτήσαντος· σφάζονται δ' ἑκατὸν αἰχμάλωτοι, ὧν τὸ αἷμα χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ ἀναδέυσῃ τὴν γῆν ἐξ ἧς θὰ κατασκευασθῇ ὁ τάφος, μετ' αὐτῶν δὲ σφάζονται καὶ ὀκτὼ ὄρχηστρίδες τῆς αὐλῆς καὶ πεντήκοντα στρατιῶται ἐκούσια θύματα, ἐπειδὴ ἐν Δαχομῇ θεωρεῖται τιμὴ τὸ συνοδεύειν τὸν κυρίαρχον εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Ἄδου.

Μετὰ δεκαοκτῶ μηνῶν γίνονται ἰδιαιτέραι τελεταὶ ἐπὶ τῇ εἰς τὸν θρόνον ἀναρρήσει τοῦ διαδόχου, τότε δ' ἄρχονται αἱ μεγάλαι σφαγαί.

Καὶ πρῶτον μὲν θυσιάζονται ἑκατοντάδες τινὲς ἀνθρώπων ἵνα διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν συμφύρωσιν ἀγγεῖον μέγα μέλλον νὰ περιλάβῃ τὰ ὄσπ' τοῦ θανόντος βασιλέως.

Ἐν Βυδᾷ ἐπὶ τοῦ κόλπου τῆς Γουινέας ῥίπτεται εἰς τὴν θάλασσαν εἰς ναυτικὸς καὶ οἱ δύο λιμενοφύλακες, ἵνα ἀνοίξωσι τὰς πύλας τοῦ λιμένος εἰς τὸν νεκρὸν, ὅταν εὐαρεστηθῇ νὰ κάμῃ θαλάσσιον λουτρόν.

Ἐν δ' αὕτῃ τῇ Δαχομῇ ἀποκεφαλίζονται τέσσαρες ἄνδρες, μία δορκὰς καὶ εἰς πίθηκος ἵνα μεταβάντες ἀναγγείλωσιν εἰς τοὺς δαίμονας τῶν ὑδάτων, εἰς τοὺς δαίμονας τοὺς φοιτῶντας εἰς τὰς ἀγορὰς τοῦ τόπου ἢ εἰς τὰς μεγάλας λεωφόρους, εἰς τοὺς πιθήκους καὶ τοὺς θῆρας τῶν δασῶν τί σκοπεῖ νὰ κάμῃ ὁ νέος βασιλεὺς πρὸς τιμὴν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ.

Ἄλλὰ πάντα ταῦτα εἶνε μόνον ὁ πρόλογος. Τέλος δὲ ἔργεται τὸ μέγα ἔθος καὶ οἱ ἀποκεφαλισμοὶ ἐκτελοῦνται κατὰ πεντηκοστίας, καθ' ἑξήκοστίας καθ' ἑκατοστίας καὶ πλέον. Καὶ τῶν μὲν ἀνδρῶν ἡ κεφαλὴ ἀποτέμνεται δημοσίᾳ, τῶν δὲ γυναικῶν ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων. Κατὰ τὰ τέλη δὲ τῆς ἐορτῆς οἱ θανατωθέντες ἀριθμοῦνται κατὰ χιλιάδας.